

Кеча бўлган, бугун бўлаётган, эртага бўлиши мумкин бўлган ҳамма фожеалар ёлгон фикрнинг "болаларидир". Энгельс бизни боғлаб алдади. "Ота-боболаримиз маймундан ажралган. Биз асли меҳнат қилавериб, меҳнат қилавериб маймундан одамга айланганмиз", деди. Биз ишондик. Чунки у пайтлар "дохийлар" фикрига шубҳа билдириш осийлик аломати эди-да. Қолаверса, биз ҳеч нарсани ўрганмас эдик, ўзлари ўргатишар эди. (Эҳтимол ўша пайтлар гурурлангандирмиз ҳам "керак бўлса ўргатади" деб). Оқибат нима бўлди? Оқибатда бизнинг даҳшатли фожеамиз - Оллоҳсизлик бошланди. Ҳар қандай ёлгон фикр - Оллоҳсизликдир!

Биз худди шу вазиятда улугларимизни йўқотиб қўйдик. Жумладан Навоийни йўқотиб қўйдик. Демак, кўнгилни йўқотиб қўйдик.

Энди ўзбек адабиётидаги лирик қаҳрамонлар кўкка қараб йиғламай қўйдилар. Улар энди ҳамма нарсани ердан излай бошладилар. Янги адабиётда пайдо бўлган бу янги қаҳрамонларнинг туйғуларидан кўк кўринмай қолди. Адабиётда осмон йўқолди. Қаҳрамонларнинг бари ербоп бўлиб қолди.

Хўш, энди ана шундай бир ҳолатда Навоийни тушуниш мумкинми?

Йўқ, албатта. Нега? Чунки Навоийни англаш учун Навоийгача бўлган масофани босиб ўтиш лозим бўлади. Агар этибор берсак, ушбу фикримизнинг исботини ҳам бобомизнинг ўзи бериб қўйибди:

Эл нетиб топгай мениким,

Мен ўзимни топмасам.

Хўш, энди биз ўзимизни топмасак, ўзини топган кишини қандай топамиз? Албатта, бу билан мен Навоийни англаш учун Навоий бўлиш керак, демокчи эмасман. Аммо, киши ўзгалардан истайдиганини даставвал ўзидан изламоғи керак. Бу ҳууседа Навоий дейди:

Ўз вужудингга тафаккур айлагил,

Ҳар не истарсен, ўзиндан истагил.

Лекин кишида "Ўзини иташ" истаги қандай пайдо бўлади? Менимча, Навоийни ўрганиш эҳтиёжи мана шу саволдан бошланса керак.

Биз ўрта мактабдан Навоий ҳақида бор-йўғи уч-гўртта жумла ўрганиб чиқдик, холос. Яъни "Навоий шеърят мулкининг султоғи. Навоий буюк ҳамсанавис. Навоий адолатли вазир" бўлган. Адабиёт ўқитувчимизнинг Навоий бобомиз ҳақида билган маълумотлари шулар эди. Лекин мен бу билан муҳтарам ўқитувчимга ҳеч қандай иддао қилмоқчи эмасман. Чунки у бизга Навоий ҳақида дарс ўтаётганларида биз учун идеал одам эди. У коммунист эди. Барча "эскилик сарқитларига", динга қарши курашувчи жамиятнинг фаол аъзоси эди. Демак, бундан шу нарса аёнки, бундай жамиятта ҳазрат Навоийнинг қарашлари бегона бўлган.

Мана бугун мутлақо бошқа бир жамиятда, боболаримиз орзу қилган бир даврда яшаймиз. Хўш, бундан 15 йил илгари менга Навоий ҳақида дарс ўтган ўқитувчи билан бугунги ўқитувчининг Навоий ҳақидаги билмларида қанчалик фарқ бор? Ана шу фарқ бугун ўзига қайтаётган бир миллатнинг талаби даражасидами? Бугун Навоийни ўрганиш масаласини худди шу алфозда қўйиш керак.

Назаримда Исом динини мукамал билмаган киши Навоийни мукамал билмайди. Келинг, шу жумла исботи учун

бир мисол. Ҳазрат Алишер Навоий наздида сўз биз ўйлагандан-да кўра юксакроқ маснадга эга. У сўзга фалсафий таъриф берар экан, шундай дейди:

Сўздурки, нишон берур ўликка жондин,

Сўздурки, берур хабар жонга жондин.

Тириклик Навоий наздида қатта тушунча. Шоир жисмий тирикликни эмас, балки руҳий уйғоқликни назарда тутди. Сўз руҳнинг қолини, у ўликка тириклик бахш этиб туради. Сўз кўнгилни уйғоқ тутди.

Шоирнинг иккинчи мисрасидаги "жон" ва "жонин" сўзларига эътибор берсак, Жон - рух ва вужуднинг уйғунлашуви. Жонон эса - Оллоҳ. Оллоҳ кўнгилда тажаллий топади. Оллоҳнинг кўнгилда зухур этилишида сўз асосий воситачи бўлади. Кейинги мисраларда эса бу фикр янада ривожлантирилган.

Хўш, бу билан нима демокчима? Бу билан демокчимаки. Навоийни англаш учун юқорида айтилганидек, Навоийгача бўлган

йўлни босиб ўтиш керак. Бу масофа - Исом динидир.

Шоир Эркин Воҳидовнинг гувоҳлик беришича, домла Миртемирдек закий одам Навоийни тўлиқ билмагани учун ул онҳазратнинг хайкалларида уялар экан. Бугун пойтахтимизда савлат тўкиб турган бобомиз хайкали қошига ҳар қуни ўнлаб келин-куёвлар боради. Ана шу ташриф этаётганлар кимнинг пойига келганини англайдиларми? Шу хайкал соҳибининг жиллакурса битта газалини ёл биладиларми? Агар билмаса, ҳеч бўлмаганда ўзларида уялиш ҳиссини туядиларми?

Ҳа, ана шундай оғрикли саволлар қаршисида қолар экансан. Беихтиёр улуг бобомиз олдидан қанчалик уягли ҳолда эканимизга иқрор бўласан киши.

Бугун биз учун Навоийни ўрганиш - ички эҳтиёж. Агар ҳар қандай эҳтиёж қондирилмас экан, ўша ерда муайян вақт ўтиб касаллик пайдо бўлади. Зеро, Ҳазрат Алишер Навоий биз учун руҳимизни, кўнгилимизни тозалайдиган "маҳак тоши" кабидир.

Алишер НАЗАР



ЭҲТИЁЖ

Фарҳод АРЗИЕВ



СЕН МАҲБУБ КЎЗЛАРДА ИККИ ТОМЧИ ЁШ

ЎКИНЧ

Бўлмасанг ҳам ерда ва на осмонда
Тангрим гуллар берсин сенга нопармон.
Сўнгсиз хаёлларда йўқотган муждам
Сени умидсизлик ичра топарман.

Мушфиқ она каби келар табиат
У - сўнгги халоскор, билсанг, аслида,
У сени шубҳасиз менга беради,
Ҳатто бўлмасанг ҳам одам шаклида...

ТУН САБОҚЛАРИ

1. Муҳаббат мисоли қоп-қоронғу тун
Кўз дайди юлдуздай йўқолган изсиз
Қоронғулик ичра иккита-сўқирни
Нафаслар етаклаб юрибди, эссиз...

Шундай тушуниксиз хилқат ичинда
Шу армон ичинда, надомат ичра,
Нега сенинг йиғлагинг келар,
Нега сенинг келар яшагинг?..

2. Шароб каби чайқалар борлик
Хаёл дайди шаббода бўлиб
Бокқа чиқар сайр эттали

Кўзлар бўм-бўш қайиқлар мисол
Сузиб юрар тўрт девор ичра...

Ажаб, тун ҳам маҳбуба каби
Суюкли ёр каби бермайди уйқу.

Бу окшом бир улкан кемадай
Юракка богади, чўқади оғир.
Наҳот кетмок керак,
Мана шу тун билан, шу ҳаво билан
Шу жимликлар билан, шу кўзлар билан
Боғларда, йўлларда, хиёбонларда
Ўрғамизда ўтган гап-сўзлар билан.
Ҳаммаси тугаган, қолганлари ҳам
Шаксиз таҳқирлайди дилларимизни,
Энди унутолмай қийналар олам,
Севгилим, бахтиёр қуларимизни.
Бу окшом овозсиз қуй каби ҳатто,
Ўрғамизда йўқдир нафас шарпаси
Қарайман
дарахтлар,



кўчалар,
шаҳар...
Негадир бемаъни сенсиз ҳаммаси.

УЗУҚ-ЮЛУҚ ҲИКОЯ

1. Ожизман, сен буни қилганча такрор,
Меҳрибонлик кўрсат, кўрсат юзингни
Ниманики севсам, нимани топсам,
Баридан изладим ёлғиз ўзингни.

Ҳайронман, ҳадини билмайди юрак,
У ҳам ўзим каби нотавон, эссиз.
Мен сенга етмоқлик истайман, лекин
Муҳаббат вақт каби чексиздир-чексиз.

2. Одамнинг жимгина тушунгиси келар,
Жимгина севгиси келади сени.
Гўё сен
кучсиз бир овоздан,
енгил бир нафасдан бўласан ғойиб...

3. Дил билан муҳаббат ағёрлигидан,
Аянч алфоздаги ёшлик суврати
Чегарадан чиқар,
синар қарсиллаб.

Сен эса қуласан, ёришар дунё
Сен мени соядан этасан халос.
Сенсиз қаердан ҳам тушуниш мумкин,
На олам ва на мен кўнгилга лойиқ...

4. Кўзлар қаршисида тиз чўкканча жим
Жимлигинг байроқдай боссам юзимга

Унда қутлуғ ҳижрон қилар тантана,
Унда йиғирма тўрт йилга маломат
Унда муҳаббатдан ранж ҳамда таъна
Унда ёшлик бордир - мангу надомат...

5. Дўстларим кўп эди дунёда,
Энг бой одам мен эдим билсанг

Бир кетиб қолди борса келмасга,
Бир учиб кетди, йўқолди изсиз.
Бир оқиб кетди дарёлар билан,
Бир ёниб кетди дарахтлар билан...

Ёлғизликда қуйган
Кўнглим қаршисида йиғлаяпман мен.

Баҳорнинг нимилик кечаларида
Айрилик шарпаси юрибди тентиб
Кўшиқ ё шеър айтсам айтарман, лекин
Исмингни ҳеч қачон айтмасман энди
Рухим ишқ тубига чўккан кечани,
Дарахтлар сир саклар, мени кечирар,
Изларимиз эса, изларимизни
Майсалар яширар, йиғлаб яширар...



Исажон СУЛТОН

ҚАЙДАСАН, ЖАННАТ...



TODD

Қайдам, бундан икки йил бурунмиди, фалсафага қизикқан пайтларим эди. Бу ғаройиб фан ақлу хушимни шу қадар эгаллаб олгандики, ҳар бир нарсадан фалсафий хулоса чиқараверардим. Фалсафа эса, асли Олмонияда роса ривожланган эмасми, қай бир китобда ўқиганим "Der Todd ime ge vint" деган немисча сўз шууримга ёпишиб қолди.

Гапнинг лўндаси, ҳозир ҳам ўйласам, ўша вақтлардаги каби, ҳар ҳолда ҳаётни фақат фалсафадан иборат, деб ўйлаш хато эканлигини тушуниб етгандайман. Чунки, ҳаётнинг ўзи уни рад қилар экан. Ҳар ким ўзининг кўрган-кечирганларига мослаб, ўзича фалсафа тўқир экан.

Аммо мен ҳозир булар ҳақида гапни чўзиб ўтирмакчи эмасман. Зотан, замон тез, вақту умр шовуллаб ўтиб кетаётир, айтар гапингизни айтиб ё улгурасиз, ё йўк... Боз устига, бугунга қадар яшаб ўтган барча файласуфлар бу ҳақда жилд-жилд китоблар ёзиб улгуришганки, ҳатто уларни ўқишга-да умрнинг етиши даргумон. Шу боис ҳам менинг айтар сўзим бошқа. Тасодифан "Todd" сўзининг маъносини англадиму бундан етти йил аввал кечган бир воқеа ҳаёлимга урилди. Шунини айтиб бермоқчиман, холос. Аминманки, бу сўзнинг маъноси бошқаларни ҳам ўйлантириб кўяди.

Болалик чоғларимизда Мамасиддиқ пишиқ деган бир чол бўларди. У қотмагина, жиккак, иягида чандиги бор одам эди. Кечалари бекинмачок ўйнаганимизда унинг аллақанақа юмушлар билан куйманиб юрганини кўрар эдик: ё маккапояларни боғ-боғ қилиб боғлаган, ё замбилғалтакда уйига ун ташиган, ё кўчадаги хазонларни тўплаб қоплаётган бўлиб чиқар эди. Мен унинг дам олиб ўтирганини ёки чойхонада ошхўрлик қилганини ҳеч кўрмаганман. Ҳаёлимда-да у индамас, тиним билмас бир киши сифатида қолган.

Пишиқнинг болалари ҳам ўзига ўхшаган пишиққина, тиним билишмас эди. Бугдой ўрилса, кечалари далага чиқиб сомонини дўплашарди-да, эртасига бозорга опчиқиб сотар эдилар. Ўтин сотардилар. Ундан бўшаган қопларни сотардилар... Одамлар "Мамасиддиқ пишиқ жуда бой, кечалари ухламаслиги ҳам рост гап: йиққан пулларини сандиғидан олиб, моғор босиб кетмаслиги учун шабадага ёйиб шамоллатади",



Хикоялар

деб гапириб юришарди.

Кишлоқда одам кўп, хотирамда ҳар бири ўзига хос бир қилиқ-қиёфада қолган. Бирок, Мамасиддиқ пишиқ билан алоқадор хотиралар юракни ғашлангирадиган даражада ғуборлидир.

...Йиллар ўтди. Болалиқ худди шамолдаги сомон парчаси каби учди-кетди. Улғайдик. Болалигимизда таниган-билган одамларимиз - оппоқ соқолли нуруний чоллару сочларига чўлпи такқан, сандиқчаларида доимо биз каби болақайлар учун бир-иккита поппуққанд топилалиган эртақчи кампирлар ўзларининг ҳақиқий манзилларига - худонинг раҳмати томонга унсизгина, ҳилвирабгина жўнаб кетдилар. Кишилар айтмоқчи, бу дунёнинг елиб-югуришларидан, ташвишларидан абадийн кутулдилар, тишчилиги осонинга етишдилар, жонлари оройиш ва роҳат тоиди.

Вақт-соати етиб Пишиқ ҳам оламдан ўтди. Унинг дунёдан кўз юмиши ҳам недир ғуборли ва аламангиз бир тарзда кечибди. У икки-уч дафъа ошқозони оғриб, ётиб қолди. Аммо дўхтирга бормади, бироптасини чакириб қаратмади. Ўзининг суйган таъбирича, иссиқ-иссиқ чой ичиб, кўрпага ўраниб ётаберди. Ўзику азалдан озғин эди, янаям озиб ранги алпанечук, сомон каби бўлиб қолди. Аммо ҳафталаб ётгани йўқ: Пишиқнинг мазаси қочипти, деган гап тарқалганидан уч-тўрт кун ўтар-ўтмай, яна кўчаларда пайдо бўлди. Яна ўша-ўша куймаланган, ҳар нарсани уйига ташиган Пишиқ... У ёқ-бу ёқда "Мамасиддиқ ака ошқозон раки бўлган экан, барибир тузалмайман, деб дўхтиргаям бормапти", деган гапларни биз ҳам эшитдик. Бу гапнинг нақадар ростлигини билмаймизу, аммо орадан йил бир ўтар-ўтмас, уйдан йиғи чиқди. Билдикки, Пишиқ ҳам оламдан ўтибди.

Пишиқнинг фарзандлари кўп, неваралари ундан ҳам кўп эди, шуларнинг ўзи кўчани тўлдирган, бари кўк тўн кийиб, белни боғлаб туришинти.

Менинг илк англаган нарсам - бу хонадондаги ғарибонлик бўлди. Айвонга эски бир шолча тўшалган, устида пўстак... Ўшиқ-деразаларнинг бўёқлари кўчган. Бирок, мевали дарахтларнинг бари ораста, тартиб берилган, кузи хусайнилар олтиндай товланиб туришти. Дарахтларнинг тўкилган барглари бир четга уйилган, кўрадаги қўйлар олдида-да бир уюм хазон: қўйлар уни талашиб-тортишиб ейишаётир.

Пишиқни тупроққа тошширишда одатдагидек "Мамасиддиқ ака қандай одам эди?" дея сўралди. Одат бўйича "Яхши одам эди, худо раҳмат қилсин" деган жавоб бўлди. Пишиқнинг вафоти мени у қадар ўйлантиргани йўқ, ҳамма қатори ўлимнинг ҳақлигини, оламдаги жамикни инсон зоти ўша тарафга қараб кетиб бораётганлигини яна бир бора тасдиқлади, холос.

* * *

(Мамасиддиқ пишиқнинг катта ўглининг ҳикояси)

"... Отам 22 ёшида урушга кетган. Биз уч жужик онамиз билан қолганмиз. Отам 1943 йилда немисларга асир тушган. Немислар уни бошқалар билан қўшиб Польшага онкеттишган.

Концлагер ҳаётини ҳаммаям озми-кўпми эшитган, кинода кўрган, китобда ўқиган. Аммо ҳеч биримиз кўзимиз билан кўрмаганмиз. Концлагерга тушганлар қандай кунларни кўрганликларини ўзларини биллашдилар.

Лагерда Вильгельм Тодд деган малъун офицер бор экан. У манфур урушга қадар аскарлар ўртасида узоқ масофага югуриш бўйича тренерлик қилган, бир шогирди Олмония чемпиони бўлган, уруш бошлангач, зобит сифатида бу ёқларга юборилган экан.

Шу бағтол лагердагиларга қўшиб отамниям ҳар куни 40 чакиримга югуртираркан.

Бунақа югуришнинг тартиб-қондасини марафончилар билладилар. Отамнинг айтишича, саҳар ёришиб-ёришмай аристонларни сафга тизиб опчиқар экану югуришни бошларкан. Отамда, машинада Тодднинг ўзи. Соат 7 гача маррага етиб боришлари шарт экан. Марра дегани ҳам тош каръери бўлиб, борганлар ишга тушарканлар.

Тодд йўлда йиқилганларни отиб ташларкан.

Маррага келганларида эса айтар эканки: "Сенлар мени ёмон кўрасанлар, биламан. Аммо, ҳаёт мендан кўра бешафкатроқ, сенларнинг бу югуришиндан кўра миллион марта мураккаброқдир. У сенга марра қайдалигини айтмайди, қай тарафга қараб йўналишни, қанча чакирим югуришинг кераклигини кўрсатмайди, дам бермайди. Барини ўзинг топасан, ўзинг ҳал қиласан... Бугун сенлар маррага йиқилмай етиб келиб, кечгача яшаш ҳуқуқини қўлга киритдинглар, холос. Кейинги ҳаётингни эса, кечкурунги югуриш ҳал қилади..."

Отам далада ўсиб пишган эмасми, ишқилиб, чиқар экан. Тодд баттол уни яхши кўраркан. "Сендан чемпион чиқиши мумкин эди, афсуски, немис эмасан" дер экан. Гоҳо бир бўлак нон ё шўрвасига бир бўлак гўшт ҳам қўштирар экан.

Буларнинг барини менга отам ўгай онамга уйланиб, биринчи фарзанди туғилганида айтиб берган эди. У маҳаллар мен ҳам 22 да эдим. Ўшанда "Отам роса қийналган экан-да" деб кўяқолганман. Нима учун менга буларни айтганини англамаганман.

Майли, энди гапнинг буёғини эшитг.

1944 йилда, Польша озод этилганидан кейин ҳам отам дарров уйига қайтмаган. Энди уни "Немисларга хизмат қилгансан" деб ўзимизникилар қийнашган. 1953 йилда, Сталин ўлганидан кейингина кишлоққа - она юртига қайтиб келиш пасиб қилган.

Келганида қараса онамиз оламдан ўтиб, биз уч жужик аммамининг қўлида қолган эканмиз. Уйимиз бузилиб кетган, ўтинлари сандалга қаланган. Отамнинг қилган биринчи иши - еримизнинг ёқасига бир чайла куриб, бизни олиб келиш бўлган. Кейин ёз бўйи ишлаб, паҳса уй тиклаган. У маҳаллар менинг ғира-шира эсимда: ёш бола эдик, биз учун ҳаёт рангбаранг эди. Қора меҳнат вужудимизни эзмас эди: сувлар зиллол эди, сувларда чўмилиб ўйнар эдик.

Кейин отам уйланди. Ўшанда аммамга айтган сўзлари эсимда: "Сен мени уйланволди, дема, она. Болаларга ким қарайди? Келсам, учала болам ҳам сенинг қўлингда экан... Сениям бошингда эринг йўқ, ўзингнинг болаларингни зўрга эплаётган бўлсанг. Бошқа уруғимиз қолмаган бўлса... Худо умр берса, ўнта-ўн бешта болали бўларман. Ўлсам, орқамдан йиғлаб қоладиганлар кўп бўлар, биздан кейин ҳам бир-бирини суяб кетарки, бири "Оҳ" деса, ўнгасан "Вох" деб етиб келар..."

Отамнинг айтгани бўлди. Ўн бир фарзанд бўлдик. Ўгай укаларимнинг бари меҳрибон, меҳнатсевар. Бир-биримизга ўз қондошларимиздан-да оқибатлироқмиз.

Эсимни таниганимдан бери отам тинмасдан иш-

лади. Мен-ку майли, укаларим отамни деярли кўрмас эдилар. Уйга ярим кечаси келар, азонлаб яна ишига кетар эди. Ойлиги кўпроқ, деб захарли жойларда тер тўкди, етмаганига мол олиб семиртириб сотди, томоркага экин экиб бозорга оңчикди, хуллас, ўн бир фарзандни ҳам уйли-жойли қилди. Бир ўзи! Ёрдам берадиган кимса топилмади.

Ўн бир боланинг бештаси қиз эди. Ҳозир "Хув" десам, ўн бир томондан бир дунё одам етиб келади.

Худойим мениям фарзанддан қисмади - ҳозир болаларим еттига бўлди. Каттамини яқинда уйлантирдим. Насиб этса, яқинда неварали бўламан.

Катта ўғлимни уйлантирмасимдан бир йил аввал отам вафот қилди. Биз ишдан вахтироқ келиб, энди сўрига ўтирган эдик. Соат тўққизлар чамасийди. Отам соат саккизларда кириб келди. Касалдан турганига кўп бўлгани йўқ, аммо меҳнат қилмасдан ўтиролмади: иш одамни ўлдирмаган, танингда жонинг бор экан, қимирла, юмушга унна, деб насихат қиларди бизга...

Хотиним овқатни сузиб келтирди. "Олинлар-олинлар" билан қўл узатдик. Отам шўрлик... овқатни қошиқда оғзига обордию ютолмади, қошиқ тарақлаб лаганга тушди, ўзи орқага кетиб берди. Шошиб дастурхондан хатлаб ўтиб бошини қўлимга олдим. Биласанми, нигоҳи мендаю кўзи тепага қараб олайиб боряпти. Бир маҳал икки кўзидан икки томчи ёш окди. Бир нима демокчи бўлиб уриниб қийналди, кейин лабидан заиф бир "пуф" чиқди...

Чиққан нафас қайтиб қирмади...

Найлайинки, ўлим ҳақ экан. Аммо, шундан кейин кўзим очилгандек бўлди. Ётсам ҳам, турсам ҳам отамни ўйлайверадиган бўлдим.

Ҳеч нарсага ҳафсалам келмай қолди. Уйга қираману бағримни захга бериб ётиб оламан. Отам... Таянчим, қувватим, суюнчиғим кўзимнинг олдидан кетмайди. "Воҳ, отам-а!" дейману юрагим ёпиб кетаверади.

Ўйлаб қарасам, отам лагердагина эмас, бугун умри давомда шунчака югуриб яшабди. Кечани кеча, кундузни кундуз демабди. Ўзига қарамабди. Болам, дебди. Рўзгорим дебди...

Кўрясанки, укажон, отам умр бўйи югуриб ўтипти. Лаънати немис - Тодд умр бўйи таъқиб этипти.

Кейин ўз ҳаётимга разм соламан. Разм соламану яна ўша манзарани кўраман: укаларимнинг бари рўзгорим деб елиб-югурипти. Ўзим ҳам болам-чакам, деб тинмайман. Мен ҳам, укажон, отам каби, ишдан жуда кеч келаман - кичик қизим мени гоҳ таниб талпинса, гоҳ бегонасираб нари қочади. "Майли, катта бўлса, таниб олар...", дейману қўяман.

Отам у ёқда маррага етиб келиб ҳаётини сақлаб қолган эди. Кейин-чи? Ўша елиб-югуришлари билан кўзлаган ерига етиб келолдимиз? Етиб келолган бўлса, оқибати нима бўлиб чиқди? Етиб келгани учун хушбахт бўлдими?

Мен-чи? Мен ҳам эртани, индинни ўйлаб югурман-еламан. Биламанки, бугун бир дақиқа тин олсам, эртага бир муаммо йўлимдан чиқади. Ташвишим бошимдан ошиб ётипти. Бу ёқда бўлса, умр шовуллаб ўтиб кетаяпти...

Назаримда, бу маҳв этувчи ёзуқ барчамизнинг пешанамизга ёзилгандай. Худди улғайгач, ҳаётнинг ўзи

Тодд қиёфасида ортимизга туриб олиб, таъқиб қилаётгандай, таҳдид этаётгандай...

Ҳеч ўйлаб охирига етолмайман: қайда у, марра? Етганлар неларга соҳиб чиқадилару етмаганлар нелардан маҳрум бўладилар? Гапнинг очиғи, менинг ақлим бунақа нарсаларга етмайди.

Агар билсанг, сен менга тушунтир, биродар..."

* * *

Менинг бу воқеани эшитганимдан сўнг етти йил кечди. Етти йил ичида кўп сувлар оқиб ўтди. Кўп нарсалар унут бўлди.

Айтганимдай, ўша маҳаллари мен ҳам фалсафага қизиқиб юрар эдим. Орасида "Todd" деган таниш сўз бўлган "Der Todd ime ge vint" калимасининг мазмуни нима экан, деб немисчага қизиқиб юрадиган бир оғайнимдан сўрадим. Жавобдан эса тонг қолдим: "Todd"нинг маъноси "Ўлим" бўлиб, бу калиманинг мазмуни не ажабки, "Ўлим ҳақдир" деган экан.

Ўша маҳаллар ўзим чиқарган фалсафий умумлашмадан ўзим даҳшатга тушганман. Пишиқнинг ўғлининг айтгани содда хикоядан мен ҳам бир нарсалар уққанман.

Аммо, бошқаларни кўятурайлигу бу воқеадаги жиҳат мени ҳаяжонга солади.

Немис зобитининг исми бўлмиш "Todd" сўзининг ўзбекчадаги маъноси "Ўлим" бўлиб чиққанини нима деб изоҳласа бўлади? Тасодиф дейинми? Ё бир хикмат дейинми?

...Фалсафаним шу билан йиғиштирдим. Билдимки, ҳеч бир фалсафа ҳаёт хикматини изоҳлаб бера олмас экан. Чунки, ҳаёт ҳаминша ҳақ ва ранг-баранг, товланувчи, фалсафа эса, унинг фақатгина сояси, бошқа ҳеч нарса эмас экан.

Шу воқеа бўлдию Мамасиддик буванинг кўз олдимдаги индамас, тунд, хасис, тиним билмас қиёфаси ғойиб бўлиб, ўрнида бошқа бир одам - бор туйғуларни хиссиётларини ҳаёт деган пойгага қурбон берган бир одамнинг озғин, янгида соқоли ўсган, тиришли юзи, жавдирарган кўзлари ҳаёлимда жонланади.

Жонланадию сира кетмайди.

Бошқаларнинг қиёфасида-да мана, мен дея кўришиш бераверади.

Ҳозир ҳам, Мамасиддик нишиқнинг сўнги манзилида тинч, ором олиб ётганига ишонгим келмайди. Гоҳо кишли-қировли қулларда, қуз мезонлари учган, рутубатли ҳавода, кимсасиз далаларда, баргсиз-ҳазонсиз сўппайган тутлар тағида эски тўн қийган, озғин бир кишининг ўтин кўтариб кетаётганини кўриб қоламан. Бу одам сира тинмайди, совуқ бўлишига қарамасдан, зовурлар ичида сув кечиб, сабзўтларни ўради, қонга солиб, қайгадир ташийди. Қуз шамоли қаҳ-қаҳ отиб қулаётган пайтларда тўкилган ҳазонларни тўплайди. Шамол унинг тўплаганларини яна ҳар тарафга сочиб ўйнаса-да, у қунт ва матонат, сабр ва бардош билан яна абдийдек туюлган шу ишида давом этади...

Бирок, бу одамнинг ким эканлигини айтишга истихола қиламан. Очиғи, уш хали-хануз яқиндан кўролганим йўқ. Унга яқин келишдан гоҳо ҳайиқаман ҳам. Гоҳо эса менинг-да ташвишим мўл бўлади: кўпинча эътибор бермасдан ўтаман-кетаман...

АВЛИЁ

Ёғиб ўтган ёмғир ортидан эсанг шамол бултурги хазонларни учириб олиб келиб, лойга қорштираган эди. Бу шамол кеча кечқурун тинган, энди эса Авлиёота тоғининг чўққилари томондан совуқ шабада эсаётганди. У одамнинг этини жунжиктирса-да, бироқ қайдадир музлаган тошларни ёриб чиққан бойчечакнинг ифорини олиб келиб димоққа тутар, кишининг кўнглига тоза хисларни солар эди.

Тоғ йўлидан кетаётган, сочларига оқ оралаган кишининг исми Абдулқодир эди. Олтмиш учга кирган бу одам Авлиёота ғоридаги авлиённинг ёнига бораётган эди.

Авлиё салкам юз йилдан буён шу ғорда яшар эди. Унинг ёнига зиёратга келганлар Авлиё ота кулбасининг ёзда салқин, қишда илиқ бўлишини айтиб, буни авлиённинг зоти мубораклигига, комил ва худонинг суйган бандаси эканлигига йўяр эдилар. Қишда бу ер яланг бўлганлиги учун аксарият изғирин шамол хуштак чалиб, совуқда муз қотган опшоқ қор зарраларини учириб, кулба девори ҳамда арчаларнинг тагига уйиб ўйнар эди.

Кишилар Авлиё отанинг ёнига деярли бормас эдилар. Йўл хатарли, совуқ, музлаган эди. Қаҳратонда Авлиё ота кўзда ўриб олгани бугдойдан ун қилиб, хамир қориб, нон ёпади, шу йўл билан тирикчилик қилади, дер эдилар.

Авлиё отанинг кўйлари ҳам бор бўлиб, бу кўйларда-да бир ҳикмат борлиги аён; уларга хасталик ҳеч яқин йўламасди, ҳар йили беҳато эгиз тугарди, ўтлаб арчазорлар орасига кириб кетсаям биронта йиртқич даф қилмас эди. Ҳар совлик бир кўза тўла серқаймоқ сут берар эди - буям худонинг суйган бандасига кўрсатган бир марҳамати эканига барча ишонар эди.

Авлиё ота салкам юз йилдан бери бу ғорда ибодат билан машғул эди. Қалбида заррача дунёвий губор йўқ эди - ойнадай тоза ва тиник, нурафшон эди. Теварак-атрофдаги қишлоқлар ўрамада жами юз минг киши яшаса-да, аммо ҳеч бири Авлиё отачалик бўлмагандилар - уларнинг орасида ибодат йўлига кирганлари қанча, доимо ҳақ хизматида бўламан, деганлари қанча? - бироқ, барининг дилини дунёнинг қандайдир бир ташвиши хира тортиргандики, иймон нурининг бор бўйича аксланишига айнан шу гардлар монелик қилаётган бўлса не ажаб?

Кишилар бошларига бир ташвиш тушганида, асосан хасталикка йўлиққанларида Авлиё ота қошига келар эдилар. Отанинг дуоסי билан хасталик чекинар эди. Шу маҳалда балки кўпчилик ҳақиқий ибодат йўлидаги бу одамнинг яшаш тарзидаги, ибодатидаги улуғворлик ва соддалик ҳикматини ҳис этиб, бундан буёғига охиратни ҳам ўйлашни дилига тугса, мен ҳам энди ибодат билан машғул бўламан, Худонинг айтган йўриғидан юраман, деб кўз ёшлари иланият қилса ҳам эҳтимол. Аммо, рўзғор деган ёв нақадар қудратли! Нақадар улуғ шахсларни, балки янада тақводорроқ бўлиши мумкин бўлган, балки улуғ лашкарбошилар, олимларни синадирмаган у! Одамлар уйларига қайтиб, яна ўзлари билан ўзлари овора бўлиб

кетардилар: бола-чақа, тирикчилик ташвишлари яна ўз домига тортиб кетар эди...

Фақат, Авлиё отагина эътиқодда собит эди. Фақат, Авлиё отагина илоҳий муборакликка муяссар бўла олган эди! Ёши олтмиш учга қараб кетган Абдулқодир ака ана шу Авлиё отанинг қошига бормоқда эди. Бу бежиз эмасди - уч-тўрт кун аввал у ваҳимали бир туш кўрган, бу тушни у ёруғ дунёдан кетишнинг ишорати деб англаган эди. Боз устига, йиллар давомида орттирган хасталиклари ҳам бот-бот хуруж қилаётганди. Аммо Абдулқодир ака Авлиё отадан хасталикларига шифо сўрамоқчи эмас эди. Зотан, тузалмас хасталик - кексалик аллақачон етиб келгач, соғ аъзойи баданга не ҳожат? Кийилавергани сайин кийим ҳам эскиради. Вужуд деб аталган бу кийим ҳам кун келиб жуддурашгач, албатта ечиб отилади.

Авлиё ота ёнига асосан кўпроқ кекса одамлар кўпроқ келар эдилар. Булар турли-туман нафсоний ишлар билан имонларини хиралаштирган, умрларини зое кетказган кишилар бўлиб, мана энди қачондир кимгадир айтилган ноҳақ сўзининг жазосидан, биронинг ҳақининг гуноҳидан кўркиб, Авлиё отанинг худодан бу гуноҳларни авф этишини сўраб дуо этишини илтимос қилиш учун келардилар. Бироқ, эҳтимолки, зиёратдан сўнг ҳам уларнинг қалблари тинчланмас эди - зотан, адолатли ажр яқинлашаётганини руҳлари сезиб, титраб-қакшар, бир имдод, бир илинж истагида ҳаётда сўнг кунларини яшаётган эгасини ҳар тарафга йўллар эди!

Аммо, Авлиё отанинг қошига бораётган олтмиш уч ёшли бу одамнинг истаги содир этган гуноҳларининг мағфирати ҳам эмас эди.

Ҳозир, теваракдаги ҳар бир тошга, ҳар бир харсанга боқаркан, унинг кўзларидан ёш оқар эди. У йиғлар эди! Бу йўллардан кўп йиллар аввал, бобоси билан ўтган, ўша маҳаллар у ёш бир болакай эди. Теваракка боқаркан, бу йўл умр йўлига айлангандек, умр йўлини қайта босиб ўтаётгандек эди.

Хув анави, пастда қолиб кетган қишлоқ чеккасидаги тоғтераклар остидаги булоқ ёнида у ўн саккиз ёшида севгилисини ҳар оқшом ҳаяжонланиб кутган эди. Қиз қурмагур ҳам шумгина эди - шом маҳалидагина сувга чиқар эди. Уч-тўрт дақиқалик висол эди бу. Абдулқодирнинг қишлоғи бу ердан уч чақирим узоқда эди, аммо қурмагур қизгинанинг кўйлагига тақилган қалампирмунчоқ исидан боши айланиб, зумда уйига етиб келганини ҳам сезмай қоларди у. Кейин эса ҳовлидаги сўрига чалқанча ётиб олиб, юлдузларга термулганча ширин ўйлар сурарди. Наздида, ҳатто гуллаган жийда ҳам қалампирмунчоқ исини таратаётгандай туюлар эди.

Бироқ, ё алҳазар, исми нима эди у илк муҳаббат санамининг?!

Нақадар узоқ ўтмиш... Бироқ, кирк беш йил олисдан-да хануз ўша таниш бўйи аниқётгандай...

Хув узоқдаги тошдан эса, Абулқодир қиз кўрган кунни, сурувдаги қора кўчқорни тутаман деб йиқи-

либ, оёғини синдирган, аммо оталик шавқи билан нақ бир чақиримгача судралиб борган эди - кейин уни одамлар кўриб қолиб, олиб кетишганди. Ўшанда севгидан-да улуғроқ, нажиброк ва юксакроқ туйғу - оталик туйғуси Абдулқодирнинг кўксини тўлдирган эди.

Ўша вақтлар, бир-икки ой юраги санчиб оғриганида, кизчасини бағрига олиб, шундоққина қалбига босар эди - не ажабки, кучоғидаги мурғак, фариштамонанд, ишонувчан ва пок вужуднинг ҳароратидан юракдаги санчик ҳам босилгандай бўлар эди.

Хотиралар... хотиралар шамол каби ёпирилар, узоқ-узоқлардан, йилларнинг музлаган қатламлари орасидан бойчечак ифори каби уфураётган ёқимли ва армонли кечинмаларнинг ёдини олиб келиб шуу-гуна тақар эди...

Агар шу топда ёнида бир қадрони бўлганида, балки Абдулқодир уни кучоклаб, елкасига бошини кўйиб "Воҳ, биродар, умр ўтиб кетипти-ку!" дея йиғлаган бўлармиди? Аммо у ҳозир Авлиё ота қошига ёлғиз кетиб бормоқда эди, шунга қарамай, кўзидан оққан ёшни баҳорий чечак ифорини таратган шабада сийпалаб-қуритиб, гўё бу одамни юпатар эди. Гўё дер эдики: "Мен қадимдан бери бу кўҳна олам узра эсиб ўйнайман. Сулаймон пайғамбарнинг суякларидан бино бўлган қумларни атрофга сочаман, Одам Ато билан Момо Ҳаво ер юзидан илк бир-бирларини тонган жойга олиб бориб сепаман... Одамга сенинг каби қанча одамлар келиб-кетмадилар. Бари ўзининг орзу-ниятлари, ташвишлари, қувончлари билан яшаб ўтди-кетди... Тангрининг ўзи пешананга туғилиб-қартайиш ёзуғини ёзганидан кейин кимга шикоят этасану бу тақдирдан қутулиб қайга бора оласан..."

* * *

Абдулқодир ака Авлиё отанинг зиёратига бир маҳаллар, болалигида бобоси билан келган эди. Ичкарига кирганларида, авлиё дарча олдида, бўйрада чордана қуриб ўтирар, олдида катта бир китоб очик турар эди.

Ўшанда... бобоси авлиёнинг қаршисига ўтириб, ёнига Абдулқодирни чақирди. Абдулқодир бобосининг Авлиё ота билан нималарни гаплашганини эслаб олмайди. Аммо, қолганлари ёдида.

Бобоси Абдулқодирнинг елкасидан тутиб, титраган ва бўғик товушда:

- Пирим, шу боламнинг ҳаққига ҳам бир дуо қилинг! - деб ўтинди.

Авлиё ота Абдулқодирга қулимсираб қараган эди, тегра мулоим бир ёғдуга тўлгандек бўлди. Абдулқодир беихтиёр ўрнидан туриб, Авлиё отанинг ёнига борди. Авлиё ота кўлларини Абдулқодирнинг бошига қўйди-да:

- Ўғлим, кўзларингизни юмиб-очинг, - деди.

Абдулқодир кўзларини юмиб-очиб, ўзини қадимий ва нақшли бир эшик олдида кўрди.

- Эшикни очиб, ичкарига кириг, ўғлим, - қаердандир Авлиё отанинг далда берувчи овози келди.

Абдулқодир эшикни итарган эди, у осонгина очилиб кетди. Болакай ичкарига қадам босди ва ўзини бир боғда кўрди.

Не боғки, гўзаллигига ва фаровонлигига таъриф

йўқ эди. Бунақа гўзал дарахтларни, қушларни Абдулқодир ҳеч ерда кўрмаган эди. Боғнинг ҳар ер-ҳар ерида одамлар ҳам кўзга ташланар, улар нур билан ўралган эдилар. Нарирокда эса ҳавода хилпираганча парилар учиб юрардилар.

...Кўзларини очганида, у яна Авлиё отанинг нуруний чехрасини кўрди. Авлиё ота дуога қўлларини очиб турар, бобоси эса "пирим, пирим" дея йиғлар эди.

- Неварангиз ҳозир жаннатни кўрди, - деди шунда Авлиё ота...

Кейинчалик жуда кўп марта бобоси Абдулқодирдан у боғда нималарни кўрганини сўради. Аммо, Абдулқодир боғда кўрганларини баён қилиб бера олмас эди. Бобоси одамларга "Менинг неварам жаннати" дея гапириб юрди. Бир сафар ҳатто "Ўша боғдаги одамлар орасида мениям кўрдингизми, ўғлим?" дея сўради. Абдулқодир кўрмаганини айтгач эса, хомушланиб қолди. Шу қуни кечаси эса болакай ғалати овоздан уйғониб кетиб, бобосининг жойнамоз устида мук тушганча "Жаннатингдан маҳрум этмагин, Парвардигор" дея юм-юм йиғлаб ётганини кўрди.

Бобоси бир йилдан сўнг жонини ҳаққа тошширди. Хаста ётганида Абдулқодирни ёнига чақириб, дедики:

- Ўғлим, худойимнинг марҳаматидан айланай, сиз жаннатисиз. Қочмай туринг, мен сизни тавоф қилиб олай, - дея, эмақлаб ўрнидан тушиб, болакайнинг оёқларини кучоклашга уринди. Табиийки, Абдулқодир қочиб кетди. Чол эса, "Воҳ, художоним-а!" дея нола қилганича қолаверди.

Бобосининг нима учун йиғлаганини Абдулқодир кейин, эсини танигач тушунди. Аммо, одамзод кизик экан; йигирма ёшингда ўйлаган нарсанга қирқ ёшингда бошқача қараркансан.

Бобоси, унинг ортидан ота-онаси ҳам йўқликка қараб кетдилар. Ота-онасидан айрилганида, Абдулқодир ўзини ёруғ оламда танҳо қолиб кетгандай ҳис қилган эди. Аммо, ҳикматни кўрингки, бунақа пайтларда одамга фарзанд таянч бўлар экан. Ота-она меҳри ўрнини фарзанд меҳри эгаллади.

Кейинчалик эса буларнинг бари унут бўлди. Замонлар алмашди. Бошдан ҳар хил қушлар кечди. Гоҳо қийналдилар, гоҳо севирилди. Аммо, Абдулқодир ҳалол яшади, бировнинг ҳақини емади, ўзганинг дилини оғритмади. Куч-қувватга тўлганида, болалигида кечган ўша воқеани эслаб қулгуси қистаган пайтлар ҳам бўлди. Вақтида улфатчилик ҳам қилди, аммо булар ҳар бир одамнинг ҳаётида бўладиган нарсалар - муҳими, у ҳалол яшади.

Болаликдаги нарсалар ёдда барибир қолаверар эканми, ўшанда кўргани боғ уч-тўрт марта тушига кирди. Ҳар сафар тўрт тарафи қоронғулик бўлган тушунарсиз бир макон ичида, яшил ёғду оғушида товланиб кўринаверди. Боғ тарафга ин каби инпичка ва ёруғ нур толаси бир йўл монанд чўзилиб кетган эди.

Бирок, одамзод қанақанги тушларни кўрмайди дейсиз? Бир қуни Абдулқодир бозорда бир одамнинг "Қизим туш кўринти, мен бошимдан-оёғимгача ахлатга булганган эмишман. Худо хоҳласа, бундан буёғига ишим юришиб, бойиб кетсам ажабмас" деб гапираётганини кўрган эди. Аммо Абдулқодир ака ўз тушининг раҳмоний туш эканлигига ишонар, қушлар

ўтиб, ёши улғайиб боргани сайин ўша жаннат боғи қалбининг туб-тубида худди тушидаги сингари жил-валаниб руҳига ором бахш этар ва "балки Худойим менга жаннатини насиб этар?" деган илинж гоҳо ишончга ҳам айланар эди.

Кеча эса Абдулқодир бобо ўзининг кўрган тушидан ростаканига кўриб кетди.

Қоп-қоронғи бир жой эмиш. Бу қоронғиликнинг на остию на усти, на чапи, на ўнги бор эмиш. Шу қоронғилик ичра у ўзининг юзини кўриб турган эмиш. Юзи нимагадир тишланган, тиш изларидан қон оқармиш. Ортида бир қутурган туя турганмиш, у оғзидан кўпниги оққанча, ҳадеб Абдулқодирнинг юзини тишлар эмиш...

Вақт шомга яқинлашиб қолган, Абдулқодир бобо ана шу тишидан ваҳимага тушиб, Авлиё отанинг ёнига бормокда эди. Мақсади - Авлиё отадан яна бир бор ўзининг борадиган манзилни кўрсатишини сўраш эди. Ёши олтмишдан ошганидан сўнг, у бот-бот шу ҳақда ўйлайдиган бўлди. Чунки, тенгдош биродарлар ҳам бири-кетини йўқлик сари кетмокда эдилар. Нима қилганида ҳам, навбат яқин, фурсат оз қолган эди. Аммо, Абдулқодир бобонинг кўнглига бир нарса - ёшлигидаги Авлиё бобонинг кароматию кейинчалик кўрган тушлари доимо таскин берар эди. Шундай бўлса-да, сафар вақти яқинлашаётганини идрок этган руҳи нима учундир ваҳимага тушаётган эди. Балки... балки билиб-билмай айтилган бир сўз... бир нигоҳ... бир ҳаракат уни абадий ҳалокат сари етаклаб кетса-чи?

Фурсат бой берилди, энди ортга қайтиб бўлармиди? Олтмиш уч йиллик ўмр ҳам худди бир лаҳзадай - ёруғ, шитоб билан кечган бир лаҳзадай ўтди-кетди.

Ана шунинг учун ҳам Авлиё отанинг қошига бораётган бу одам, ёнида бир дўсту биродари бўлганида, "Воҳ, дўсти азиз, умр ўтиб кетипти-ку" дея ўксиниб-ўксиниб йиғлаган бўлур эди. Аммо азиз дўстларнинг бир қисми ҳозир дунёда йўқ, қолганлари ҳам ёнида эмас, фақат, баҳор чечагининг билинар-билимас исини димокқа тутганча шабада эсар, у шарқ томондан қорамтир булулларни тоғ бошига ҳайдаб олиб келар эди.

* * *

Абдулқодир бобо Авлиё ота ёнига етиб келганида, шом кўнган эди. Арчазорда авлиёнинг кўйлари бултурги ҳазонларни титиб ўтлаб юрар эдилар. Шамол кишда қор зарраларига кўшиб ҳазонларни ҳам арчалар остига уйган экан, ҳозир булар қорайиб кўринар. кузининг намчил исини таратар эди. Кеч бўлгани учунми, зиёрагчилар йўқ эди.

Абдуқодир бобо йўғалиб олиб, бироз ҳаяжонланиб, қулба эшигини очди ва бўғиқ овоз билан чакирди:

- Авлиё ота?!

Жавоб бўлмагач, у ичкарига қадам босди ва Авлиё отани кўрди.

Авлиё хануз дарча ёнида, бўйрада ўтирар, олди-

да хануз очик китоб турар эди. Қулба ҳавоси ёқимли, илик, қизғи шундаки, бу ердан ҳам бойчечак иси анқирди. Абдулқодир бобо салом берди. Авлиё алик олганида, Абдуқодир бобо унинг ҳам жуда кексайганини, вужуди пардай бўлиб қолганини, кўзларининг янада тиниқлашганини кўрди. Гўё авлиёнинг теграсини қуршаб турган нур эрта-индин бир ҳукми илоҳий ила бу ҳафиф вужудни кўқларга учириб олиб кетадигандай кўринар эди.

Абдулқодир бобо бўйрага тиз чўқди-да, зиёратдан мақсадни баён қилди. Болалигида бу ерга келганини, Авлиё ота унинг бошига муборак қўлларини кўйганини, жаннати олийни кўрсатганини айтди. Кейин иккилана-иккилана сўрадики, кўп қатори, қўлдан келганича умр кечирдим, ажабо, у макон ростдан ҳам менга насиб қилардимки?..

Авлиё ота жим, балки янада чуқурроқ ўйга чўмган. Бу сукунатда Абдулқодир бобо бир нарсанинг гурегуре этиб ураётганини эшитди. Бу - унинг олтмиш уч йил давомида садоқат билан хизмат қилган кекса юраги эди.

Ниҳоят, авлиё "Яқинроқ келинг, ўғлим" дегач, бобо энтикиб, зоти муборакнинг ёнига яқинлашди. Авлиё унинг бошига қўлларини кўйди.

- Кўзингизни юмиб-очинг, ўғлим!

Абдулқодир бобо дилида "Ё худо, марҳаматингни аяма" дея илтижо қилганча кўзларини юмиб-очди.

Алҳазар, у яна ўзини эшиқ ёнида кўрди. Бу ердан ҳам юрагининг гуредлаб уриши эшитилиб турар эди. Узоқ-узоқлардан:

- Эшикни очинг, ўғлим! - деган таниш овоз келди.

Абдулқодир бобо титраётган қўллари билан эшик тавақасини итарди.

Эшик очилди...

Аммо, ё алҳазар, ичкари... қаҳратон киш эди! Шамол қор зарраларини учириб ўйнар эди. Баргсиз дарахтлар қоп-қора, яланғоч шохларини тунд самога чўзган эдилар. Ҳар тараф муз, жаҳаннамий совуқ чор тарафни ях каби қотирган эди. Қор узра бир қабр кўринар, қабр тупроқлари ҳам музлаган-тош қотган эди.

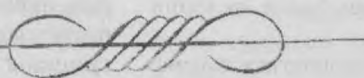
Фақат шугина! Киш... Совуқ... Изғиринда ёлғиз бир қабр!.. Бошқа ҳеч нима йўқ эди.

* * *

Авлиё ота рўнарасидаги эзилиб-букчайиб қолган бандага ачиниб қараганида, хаёлидан кечган фикрлар нигоҳида нурланиб кетди.

Шу тариқа, икки қария бир-бирларининг қаршисида жим қолдилар. Иккиси ҳам бир-бирларига сўз қотмас эдилар.

Зотан, сўз қотишга ҳожат ҳам йўқ эди: фақат кеч куз шамолигина қулба эшигига гувилаб ўзини уриб ўйнар, бу икки кишини гўё узоқ-узоқларга - балки Одам Ато билан Момо Ҳаво ер юзида илк бор топишган жойларига олиб кетмокчидай экинчи урар, бироқ, энди у бойчечак ифорини таратмас эди...





Инсон ҳуқуқлари борасидаги халқаро ҳужжатлар ҳақида сўз юритарканмиз, энг аввало, шу имконият пайдо бўлишининг ўзи - мустақиллик шарофати эканлигини таъкидламоқчиман.

Зеро, собиқ тоталитар тузум даврида ҳам инсон ҳуқуқлари ҳақидаги халқаро ҳужжатлардан хабардор эдик, деб ишонч билан айта оладиган одам топиларминкин?

Тўғри, инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси ҳамда иқтисодий, ижтимоий, маданий, фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар ҳақидаги халқаро битимлар билан Москвадаги “сара” олий ўқув юрғларининг ҳуқуқ факультети талабалари эҳтимол танишгандирлар. Лекин бизнинг республикамиз олий ўқув юрғларида, жумладан, ҳуқуқшунос кадрларни тайёрловчи билим масканларида бу ҳужжатлар ҳақида маълумот берилмас эди. Шунинг учун ҳам бизда ушбу ҳужжатларни ўрганиш, амалда тадбиқ этишга чанқоқлик мавжуд.

Инсон ҳуқуқлари - уларсиз яшаб бўлмайдиган азатий, абадий ва башарий ҳуқуқлардан иборатдир. Асосий ҳуқуқ ва эркинликлар 1948 йил 10 декабрда БМТ томонидан қабул қилинган Инсон ҳуқуқларининг умумжаҳон Декларациясида акс эттирилган. Ҳозирги кунда ҳар бир давлатнинг демократияга содиқлиги мазкур меъёрлар билан ўлчанади. Шунингдек, ҳар бир давлат Конституцияси ва бошқа қонунларда юқорида зикр этилган кадриятларни қанчалик қамраб олган ва мослаштирган бўлса, шунчалик демократик давлат ҳисобланади.

Инсон ҳуқуқларини таъминлаш ғояси шарқ олимлари Абу Наср Форобий, Ибн Сино, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий ва Жалолиддин Румий қаламига мансуб бўлиб, Ожон Локк, Ш. Матески ва Кант каби ғарб олимларининг фикрлари билан деярли ҳамохандир.

Антик давр файласуфларининг асарларида ҳам кўплаб шу маънодаги фикрларни ўқиймиз. Жумладан, Афлотуннинг инсон ҳуқуқлари борасидаги фикрлари бошқаларникидан фарқ қилади. Унинг “Идеал давлат” номли рисоласига мурожаат қилиб, қуйидаги фикрга дуч келдик: **“Қонунчилик - улуг ишдир. Лекин мукамал қонунчиликка эга, яхши ташкил топган давлат ҳокимияти талабга жавоб берадиган даражада бўлмаса, бу яхши қонунчиликдан жамиятга ҳеч қандай наф йўқ ва ҳатто зиён ҳам етиши мумкин. Давлат қурилишига ва қонунчиликка ҳолойик бўлган ҳокимият мамлакатни ҳалокатга етаклаши ҳам мумкин!”**

Юқоридаги фикрдан шундай хулоса қилиш мумкинки, демак, инсон эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда тузилган қонунига олижаноб, ҳаётий бўлади. Шундай қонуни бўлмаган давлат ҳалокатга маҳкум.

Инсон ҳуқуқларини таъминлаш учун давлатнинг

суверенлиги, яхши ташкил топганлиги ёки илғор қонунларнинг мавжудлиги етарли эмас. Бу қонунлар жамият ва давлат ҳаётида объектив сабабларга кўра ўз зарурий ўрнига эга ва унга нисбатан эҳтиёж мавжуд бўлиши лозим.

Бундай эҳтиёж эса - фақат уни ҳис қилиш даражасида ўсиб-улғайган, ҳуқуқий тарбияланган жамиятдагина бўлади. Акс ҳолда жамиятда инсон ҳуқуқ ва эҳтиёжлари ҳисобга олинган қонунларга эҳтиёж сезилмайди.

Декларацияга мурожаат қилиб, унинг 1-моддасига қарасак, **барча инсонларнинг эркин ва тенг бўлиб туғилиши** ҳақида сўз боради.

Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар ҳақидаги халқаро Битимнинг 14-моддасидаги “д” қисмида шундай ибора бор: **“Ҳеч ким ўзига қарши**

кўрсатма беришга ва ўзини айбдор деб тан олишга мажбур этилмайди”.

Шу иборани бир оз кенгроқ мушоҳада юритиб кўриб чиқиш фойдадан холи эмас. Чунки халқаро ҳуқуқнинг юқорида зикр этилган меъёрига асосланиб, Ўзбекистон қонунчилигида **“айбсизлик презумпцияси”** киритилган.

Шу ўринда яқин ўтмишдаги бир мисолни эслаш жоиз.

1958 йил СССР Олий Кенгаши минбаридан туриб Литва компартияси Марказқўми котиби Б.Шарков шундай деганди: “Буржуа ҳуқуқшунослигининг айбсизлик презумпцияси каби пугурдан кетган ақидаларини бизнинг назариётимиз ва амалиётимизга олиб киришга уринишлар шўро социалистик ҳуқуқшунослигининг моҳиятига батамом зид келади”.

Ана шундай шароитда инсон ҳуқуқлари ҳақида оғиз очган шахс қувғинга учраши тайин эди.

Бугун-чи? Бугун ўзгариш борми? Қонунчилик ҳужжатларини амалда тўлиқ қўллаб, қонунни кучга киритолсак нур устига нур бўлар эди. Лекин афсуски, қабул қилинган қонунларнинг кўпчилиги қоғоздагина қолиб кетиши ҳоллари мавжуд. Масалан, адвокатнинг ўз ҳимоясидаги шахс билан учрашувини олиб қарайлик. Адвокатнинг процессуал ҳуқуқлари терговчи томонидан бузилади. Унинг айбланувчи билан холи сўзлашиш имконияти, чексиз равишда учрашиш имконияти чегаралаб қўйилади. Шу ўринда қабул қилинаётган баъзи қонунларнинг айрим заиф томонлари ҳам учраб қолишини айтиб ўтмоқчиман. Ҳуқуқий институтлар бир хил мавқега эга эмас. Бу ҳолга қонун ҳам маълум даражада ҳисса қўшмоқда. Қонун ишлаб чиқувчи қўмита аъзолари адвокат бўлишганда, эҳтимол аҳвол бошқачароқ бўларди. Адвокатура институти ўз мавқеига кўра дунёдаги барча мамлакатлар ҳуқуқий институтларининг олийси ҳисобланади.

Кўпгина ривожланган давлатларда, фақат тажри-

ИНСОН АЗИЗ Қонунларимиз мукамал бўлсин

бали адвокатина судья, прокурор бўлишга ҳақли. Бизда эса аксинча. Адвокатликка яхши ўқиган талабаларнинг кўпи билан бир фоизи боради. Адвокатлар асосан бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идоралардан ҳайдалганлар ҳисобига тўлатилади. Менимча эски тоталитар тузумнинг эски қолипни синдириш, янги фикрни, янги дунёқарашни ўрнатиш вақти етди.

Агар адвокатура институти етарли даражада мавқега эга бўлганда эди, 1985-1990 йиллардаги милиция ходимларини маҳаллий кадрлардан “тозалаш” сиёсатига тўғаноқ бўларди. Лекин, афсуски, шундай бўлмади ва юзлаб инсонларнинг ҳаёти дарз кетди.

Адвокатлик касбининг мавқеи антик даврдан то 1917 йилги Россияда бўлиб ўтган давлат тўнтаришига қадар жуда юксак эди. Масалан, Сенат қарорига биноан Рим императори Клавдий ҳимоячиларга 10 минг сестерсетдан иборат энг юкори ҳақ тўлаган.

Четда туриб, ҳаммаси ёмон, амалдорлар порахўр, қонунлар номуқамал деган билан иш битмайди. Назаримда ҳар биримиз инсон ҳуқуқларини таъминлаш учун заррача бўлса-да, ўз улушимизни қўшмоғимиз лозим.

Президентимиз сўзлари билан айтганимизда, қабул қилинаётган қонунларга танқид кўзи билан қараш, уларнинг муқамал бўлишига хисса қўшиш ҳар битамизнинг бурчимизга айланиши керак. **Чунончи,**

илоҳий китобларнинг бирида ҳам: “Сен эшикни қоқ! У албатта очилажак!” дейилган.

Хулоса қилиб айтганда, ҳуқуқий билим ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришни ҳозирги куннинг асосий вазифаси деб таъкидлаш мумкин. Яна бир масалани кўриб чиқиш пайти келди, деб ўйлайман: адвокатура ва вояга етмаган қонунбузарлар билан ишлайдиган милиция ходимларининг мавқеини кўтариш лозим. Бунинг учун, эҳтимол ҳуқуқшунослик билим юртарини тугатаётган ёшларнинг айни мана шу идоралардан фаолият бошлашини йўлга қўйиш лозимдир. Мен бунинг энг мақбул андозавий чора демокчи эмасман. Лекин кўпроқ мана шу икки соҳа ходимларининг мавқеи бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идора ходимларининг мавқеидан пастлиги, уларга боғлиқ муаммоларнинг четда қолиб кетаётганлигини кўрсатади.

Демократик жамият қурмоқчи бўлсак, инсон ҳуқуқларини, шу жумладан, ёшлар ҳуқуқларини ҳимоя қилишни биринчи навбатдаги вазифа деб қарашимиз лозим. Ёш кадрларга билим беришда, эҳтимол баъзи дарс жараёнларида таниқли адвокатларнинг нутқларини, таниқли ҳакамларнинг у ёки бу иш бўйича чиқарган қарор, ҳукм ёки ажримлари билан таништириб бориш яхши самара беради, деб ўйлайман.

*Гулчеҳра МАТКАРИМОВА,
юридик фанлар номзоди*

ҲҲҲ САРКИЗГАГА КИРМАГАН КИМ БОР...





ҚИШЛОҚ ТУНИ

Бу дам ҳар галгидай эмасман хурсанд,
Демайман энтикиб ширин "хат олдим".

Саволлар ёзилмиш унда бир қанча,
Йўқ, йўқ, ҳол-аҳволим суриштирибмас.
Саволлар, саволлар... улар, аксинча,
Шодлигу тинчимни айлайди абас.

Бу сўнгги хатингдир, сўнгги хатдир бу -
Ширин онларимнинг сўнгги нуқтаси.
Мажруҳ юрагимга кўз тикиб хунхор,
Турар саволларнинг бешафқат сафи.

Саволлар лашкари қуршайди мени:
Нимага ўшанда? не учун? наҳот?
Ўтган кунлар мени сўроқ қилади,
Мен эсам тураман беролмай жавоб.

Барча хатоларим тушуниб ногоҳ,
Титрайман мен бу дам Отелло каби.
Саволлар баридан айлайди огоҳ,
Дарвоқе, ўшанда... эҳ шубхаларим.

Сизнинг касрингиздан ўлди муҳаббат
Хиёнат қурбони Дездемонадай.
Кўзимга қафандай кўринади хат,
Кўринмас ўт ичра унсиз ёнаман.

Хатни кўкрагимга босаман, шунда
Қалбимга бир ёмон оғриқ қадалгай.
Кўксимга санчилар сўроқ белгилар,
Отелло кўксига ботган ханжардай.

БАҲОРИМ

Баҳор кириб келди боладай қувноқ,
Борлиқдан аритиб қиш гўборларин.
Эрита олмади қуёши бироқ,
Қалбимни қоплаган ҳижрон қорларин.

Қайдасан, қўмсадим, қуёшим, гулим,
Кўзимга жилмайиб бир боқсанг, ишон,
Баҳорги даладай яйрарди дилим,
Бу совуқ қорлардан қолмасди нишон.

Баҳор кириб келди боладай қувноқ,
Ям-яшил куртақлар ёзди дов-дарахт.
Нечундир шодлигим гул очмас бироқ,
У қишки ниҳолдай ялангоч, карахт.

Қайдасан, қўмсадим, қуёшим, гулим,
Кўзимга жилмайиб бир боқсанг, ишон
Беқиёс шодликка тўларди дилим,
Баҳорги дарахтдай яшнардди хандон.

Бу кун табиатда катта тўй, байрам,
Босиқ дарёлар ҳам боладай шўхдир.
Фақат мен сурурсиз, фақат мен ўйчан,
Гулим, сенсиз менинг баҳорим йўқдир!

Қора ишдан келар Тун
Ҳориб, чарчаб, қорайиб.
Ва оҳиста чўқару
Ётиб олар ястаниб.

Юзи оппоқ, тўлишган
Ой чиқади шошилиб
Юзига сепкил тушган
Ҳомилали хотини.

Тун чиқармай сасин ҳам
Ётар бетоб, огриниб.
Тонггача тепасида
Турар бедор хотини.

Мен кетурман бу ердан,
Қорлар кўмсин изимни.
Келтирмасин бу ерга
Еллар ҳатто исимни.

Бас, кетурман ҳақ дея,
Оёқларим толмагай,
Бу гамбода заминда
Ҳатто соям қолмагай!

БАҲОР ҚИЗИ

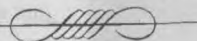
Қорлар тушиб келди, хув баланд тахтдан,
Сув бўлиб пойингга урмоқ-чун бошин.
Юзингни кўрдими, нечун даъфатан,
Ҳаяжони ошиб кетди қуёшнинг.

Киприги пирпираб қарайди юлдуз,
Ҳайратдан бақрайиб боқади ой ҳам.
Мадҳингни куйлаш-чун кечаю кундуз,
Созини созлайди созанда сой ҳам.

Қошингни кўргандан ўзида йўқ шод,
Қалдирғоч чарх урар сигмай осмонга.
Майса қадамингга айтар ҳасанот,
Тераклар тегрангга соқчи-посбондай.

Лаб жуфтлаб турибди куртак, гунчалар,
Номингни айтишга жиндай ийманиб.
Сенга хуш ёқай деб борлиқ шунчалар,
Куйманиб ётибди, тинмай куйманиб.

Мен сендан хат олдим, йўқ, хат эмас, дард -
Бир юрак изтироб, гам, ҳасрат олдим.



Хабибулла ЗАЙНИДДИН

АЛАНГАЛИ ЛАҲЗАЛАР

Қисса

"...Кўкларданми, сувданми ё ер тагидан,
 Балки саҳро бағридан, тоғ этагидан,
 Бир кун пайдо бўлман шу юрт, шу ерда..."
 Мақсуд Шайхзода



Қорахонийлар давлати тугатилгач, XIII аср бошларида янги сулола - Ануштегинлар давлати вужудга келди ва туркилади. Қорахитойлар билан ҳам ҳисоб-китобни тугатгач, бу давлатнинг ҳарбий қудрати янада ошди. Кетма-кет амалга оширилган зафарли юришлар натижасида йигирма етти мамлакат бўйсундирилди. Ўзини "Искандари Соний" деб улуғлаган шухратпараст Хоразмшоҳ Аловиддин Муҳаммад II (1200-1220 йиллар) ҳукмронлиги адоғида унинг давлат chegarалари Орол денгизидан қуйи Сирдарёгача, Форс қўлтиғидан Помир, Султон Увайсдан то Зағрос тоғ тизмаларига қадар кенгайиб кетди. Лекин, шунга қарамай, Муҳаммад Хоразмшоҳ давлатини қудратли пойи устивор деб бўлмасди. Бонси, Хоразмшоҳ ҳукмрончилигининг сўнги йилларида бу ерда бошбошдоқлик авж олган, мамлакат зимдан инкирозга юз тутганди. Даштдан суқилиб кирган, саҳро удумида яшашни кўпроқ ихтиёр қиладиган тўпори қипчоқлар улкан Хоразм давлатининг барча ерларида ҳокимлик қилишар, барча масъул лавозимлар уларнинг қўлига ўтган эди. Уларнинг бошида Хоразмшоҳ Аловиддин Муҳаммад II нинг анча ёшга борган онаси, "Дунё аёлларининг ҳомийси - маликаси" деб ном олган ҳокимиятпараст, маккор ва доғули Туркон хотун турарди. У давлат ишларига бевосита аралашар, ўғлининг розилигисиз қабиладошларини истаган лавозимга тайинлай оларди. Улар содир этган ўзбошимчаликлар, жиноий хатти-ҳаракатларни қўллаб-қувватларди. Хоразмшоҳ бундан ғазабланса-да, қипчоқларга қарши чора қўришдан ўзини тийишга мажбур эди. Баъзан қипчоқ арконларига мамлакат буткул бедарвоза эмаслигини аён қилишга уринарди. Чунончи, онасининг яқин қариндоши, вазири аъзам, ўта такаббур, табиатан пасткаш зот Низомудмулк ибн Солиҳнинг давлат мулкани хўжасизларча совургани, судхўрлиги, порахўрлигига арқонни узун ташлаган қўйи узоқ вақт сабр қилди. Бирок, охири чиқолмай, уни қатл этмоқчи бўлди. Турли мулоҳазаларга бориб, бу ниятидан қайтди. Уни вазифасидан четлатиш билангина кифояланганди. Бунга жавобан Туркон хотун ўғлига қудратини кўрсатиб қўймоқ ниятида ўзга бир сиёсатни амалга оширишга қарор қилди. Қуллардан бир куни ўғлини хузурига чорлатди.

Гапни узоқдан бошлади. Унинг қартайган, бироқ ҳануз хумор кўринадиган кўзларида ўғлидан норозилик аломати сезиларди.

- Болагинам, жигаргўшам, Оллоҳга не ёзгандимки, менга бундай бемехрсан... Ўзим йўқлағтирмасам, бир келай ҳам демайсан?!

- Нелар деб беҳуда ранжийсиз? - деди ўғли. - Давлат юмушлари кўп. Уларнинг тепасида ҳукмдор ўзи бўлмаса, "Ўзи йўқнинг кўзи йўқ" қабилида ишлар юз бериши ўзингизга маълум.

- Атрофингни номақбул одамлар қуршаган, ўғлим. Оналик қалбим бир нохушликни сезмаса, гапирмас эдим. - Гап

айланиб қипчоқларга тақалгач, Туркон хотун кўзига ёш олди. - Сен кўп замонлардан бери адолат билан ҳукм суриб келаётган қабиладошларимни яққалармишсан, ёмон кўрармишсан, уларга номақбул муомила қилармишсан? Ахир, улар раҳматли Ахир, улар раҳматли бобонг Эл Арслонхон давридан буён бу хонадонга сидқидилдан хизмат қилиб келадирлар. Амир ва беқлар сендан қаттиқ ранжишмоқда.

- Волидагинам! Наҳот мен раёингизга қарши иш тутсам? Мен фақат Сизнинг давлатингиз манфаати юзасидан сиёсат юргизяпман, холос. Оллоҳ шохид, менинг уларга заррача адоватим йўқ, - деди Хоразмшоҳ ўзининг қипчоқларга бўлган беҳад нафратини сездирмасликка тиришиб. У онаси номақбул деб камситганда элнинг адолатпеша фидойилари - яқинда вазири аъзамлик лавозимига қайта тикланган Шаҳобиддин Муҳаммад ал-Хивақий (унинг боши тақир эди), Темур Малик ва бошқаларни назарда тутганини сезган эди.

Туркон хотун ўғлининг сўзидан қаноат ҳосил қилгандай бўлди.

- Дуруст. Сўзинга ишонаман. Вале, бу ҳаммаси эмас. Афсуски, суюкли тўнғич набирам Жалолиддиннинг онаси Ойчечак - туркман қанизаги...

Унинг овози ҳаммага эшитиларди. Султоннинг бир зумда ранги ўзгариб, қалби безовта бўлди. Чунки, у барча ўғиллари орасида меҳрини буткул ўзига содик, заковатли Жалолиддинга бағишлаган, унинг онасини ҳам кўпроқ севар эди. Бирок, онаси ҳозир Ойчечакнинг исмини алоҳида ургу билан тилга олганига хайрон бўлди.

- Наҳотки бу кимнидир ажаблангирса?

Туркон хотун тилёғламалikka кўчди.

- Менга қолса-ку, ботирим, жигаргўшам Жалолиддинни дейман-а, бироқ, шаҳаншоҳнинг онаси фақат қипчоқ қавмидан бўлмоғи керак! Амирлар шундай демокдалар...

Худди шу пайтда Хоразмшоҳнинг кўрарга асло кўзи бўлмаган, онасининг доим соядек эргашиб юрадиган кўзқулоғи, пири муршиди бўлмиш шайх Мажиддин Бағдодий кириб келди. Малика ўғлини бир зумга унутиб, пири муршидини мамнун бир тарзда ўрнидан туриб қарши олди. Унга тавозе ила ўз ёнидан жой кўрсатди. Бир йўла бошқаларга ҳам йиғилишга ижозат эди. Бу ерда Хоразмшоҳ хазинадори Низомулмулк ибн Солиҳ ҳам ҳозир бўлган эди. Шох шайхни кўриши билан тундлашган юзини тере ўгирди. Шайхнинг хушоматли таъзимларига эътибор бермади.

Хоразмшоҳ "Кўйингдан тўқилса, кўнжинга..." қабилида иш кўраётган онасининг қимларга ён босаётганини, қипчоқ амирларининг эса, нималарга эришмоқчи эканликларини яққолроқ тушуна бошлади.

- Сенинг ворисинг, бўлажак султоннинг онаси зоти паст туркмандир. Сенга содик амирларни шу ҳол ташвишлангирмоқда. Вале, сен ўз фақир волидангни ҳамда унинг қабиладошларини нечоғли хурмат қилишингни мен яхши биларман, ўғлоним...

Онасининг тилёғлама сўзлари Хоразмшоҳни ғазаблантирди. Шу тобда қипчоқлар билан орани очик қиладиган бўлса, улар бўғзига ошқора чанг солишдан ҳам тап тортмасликларини эътибордан қочирмасди. Бағдод халифаси билан ҳам оралари кескинлашиб қолган. Тўқнашув бўлиши муқаррар эди. Табиийки, шох қипчоқларнинг мададсиз Бағдод халифалигига қарши боролмасди. Султон уларнинг талабини қондирмас, хатар янада кучайиши турган гап. Шох шуларни чамалаб, онасининг талабини қондиришга рози бўлди.

- Сизнинг иродангиз қонундир, волидам. Сиз не десангиз шу бўлмай. Бирок, менга ворисликка кимни мўлжаллаяпсиз?

- Сенинг энг инобатли, суюкли ўғилларингдан шаҳзода Кутбиддин Ўзлокшоҳни.

- Ийи, не дейдурсиз, волидам муҳтарамам? Ахир, у ҳали

гўдак-ку? Мен йўқлигимда давлатни бошқаришга унинг қалди, қудрати-да етмас!

- Оре, рост айтадурсан, ботирим. У ҳали давлатни бошқаришга қодир эмас. Вале, ўз Оллоҳи тасоло мени ўз даргоҳига чақиргунча у билан бўлурман, ўғлоним.

Шох бошини қуйи қилганча онасининг амирона сўзларини тингларкан, шу дамда ичини кемириб бораётган ўй аралаш дардли кучдан ўзини базўр тутарди.

- Ҳай, майли, сизнинг айтганингизча бўлсин. Менга қипчоқларингизнинг талаблари аён. Мен уларнинг талабларини ўригладим. Ўйлайманки, улар ҳам менинг истақларимни бажаргайлар... Ҳозир 610 хижрий куён йилининг сумбуласи! Юриш машаққатли, муҳораба оғир бўлур.

- Сен сафарга отланмоқчимисен? Вале, сенинг ғанимларинг қорачопонликлар² забун бўлган, Наймонлар хони Кучликхон ўлдирилган-ку?

- Оре, қорачопонликлар йўқ. Кучликхон ўлдирилган. Бирок, бу ғанимларимиз қолмади, деган сўз эмас.

Ўйғуристонни ишғол этган мажусий мўғуллар ҳаргиз тинч ётмас, қолаверса, Бағдод халифаси ҳали омон.

- Халифа?

- Ҳа, халифа.

- Вале, сен оқибатни ўйламай иш қилмаяпсанми, жигаргўшам?..

- Тангри иродаси билан ул халифа бўлган эрса, мен қўлимдаги Оллоҳ шамшири-ла уни бўйсундираман!

Шу пайт ҳар ерда ҳозир у нозир имом шайх Мажиддин Хоразмшоҳ рўпарасига келиб, икки қўлини қўксига қўйганча тавозе билан деди:

- Илоҳо, давлатингизни бундан ҳам зиёда ва сарбаланд қилсин! Дунёда ғайридинлар кўп. Авваламбор, улар орасида ислом ақидаларини ўрнатмоқ ва мустаҳкамламоқ лозимдир. Шундай қилинса, иншооллоҳ, сизнинг дини ислом йўлидаги шухратингиз янада ошгай. Нечун сизга халифа? Бунинг оқибати яхшиликка олиб келмас...

- Унингни ўчир, шайх! - деди шох жаҳл билан. - Менку, динсизларни жазолар эканман, сенинг халифанг нуқул ғанимларим билан алоқа қилади, иттифок тузади. Уларни қўллаб-қувватлаб, ерларимга ҳужум қилишга даъват этади. Олган маълумотларимга қараганда, халифанг мўғулларни ҳам устимизга қўшин тортмоқликка рағбатлантираётган экан. Хўш, бу исломнинг қайси қонуларига тўғри келади?!

- Шаҳаншоҳ ҳазратлари, имомлар бунга асло рози бўлмаслар, - деди шайх юмшоқлик билан.

- Қани, журъат этиб кўрсинлар-чи!.. - Ҳукмдор шайхнинг сўзларини ортик эшитишни истамай, мулозимга Жалолиддинни чақиртиришни буюриб ўрнидан турди-да, ўз хонасига асабий кириб кетди. Орадан хийла вақт ўтгач, ўғли кайфияти бузук ҳолда кириб келди.

- Мен ажиб бир ҳолдамен, падали бузрукворим... Қандайдир тубан кимсалар бугун менга ўзгача муносабат қилдиларлар, ҳузурингизга киришга сурбетларча йўл қўймадилар... менга-я? Ўғлингизга-я?!.. - Жалолиддиннинг овози титраб чикди. - Ўзи не гап, не ишлар бўлаётир саройда?

- Ўғлим, жигаргўшам! Вале, бундан буён сен ворис эмассан. - Шох ўғлининг юзига қараёлмай, бошини қуйи этганча ичини ҳамон ўртаб бораётган оташдан бармоқларини чирмаштирар ва яна бўшатарди. - Иш тобора чигаллашиб, фахмлашимча, бизнинг фойдамизга бўлмаётир. Не бўлганда ҳам сен мени тўғри тушинишга ҳаракат қил. Ҳозирча манфурларнинг қўли биздан устун келмоқда.

Шох ўғлига бўлиб ўтган гапни "деворнинг ҳам қулоғи бор" дегандай, паст овозда сўзлади.

1. Мелодий 1217 йилнинг август-сентябрь ойлари.

2. Қадимда қорахитойларни шундай деб ҳам аташарди.

- Лаънати қашқирлар! - деди тишларини ғижирлатиб Жалолиддин. - Раҳмат сизга, падари бузрукворим. Шақсиз, бу воқеа дилимни сиёҳ этадир. Вале эгамнинг ўзи шохид - мен мангу сизнинг содиқ навқарингиз бўлиб қолурман.

Хоразмшоҳ ўрнидан туриб ўглини оталик меҳри билан қучди.

Шу пайтда Бағдоддан Хоразмшоҳ юборган элчига жавобан халифа ан-Носирнинг элчиси шайхулмашойих Шаҳобиддин ас-Сухравардий ҳам етиб келди. Аммо Хоразмшоҳ элчини қабул қилишга ошқинади. Орадан бир неча кун ўтди. Бу ҳол бообруй элчининг иззат-нафсига тегмай қолмади. Ниҳоят, қушларнинг бирида, пешин намозидан кейин эшик оғаси кўринди.

Хоразмшоҳ қабулхона тўрига кўйилган дур-жавохирлар билан зийнатланган тахтада лўла болишга суянганча ўтирарди. Шаҳаншоҳнинг ўнг томонида донишманд, замонасининг Арастуши деб танилган вазири аъзам Шаҳобиддин ал-Хиваклий, шайх Нажмиддин Куборо, аркони давлатлари, сарой мушйийси ва муаррихи Шаҳобиддин Муҳаммад ан-Насавий, сўл томонда Ўзлокшоҳ, Жалолиддин Мангуберди, Окшоҳ, Ғиёсиддин Пиршоҳ ҳамда бўлак давлатларнинг ишончли вакиллари, мўътабар имомлар, дин пешволари жой олган эдилар.

Донишманд элчи шох қаршисида тиз букиб, ер ўнғач, сўзини бошлади:

- Дин ва ҳаққоният ҳомийси, Хоразм давлатининг улуг, қудратли султони, музаффар шаҳаншоҳ Аловиддин Муҳаммад Соний, Искандари замон ибн султон Аловиддин Текашхон соҳибқирон олий ҳазратлари илоҳим тахтларида барқарор тургайлар...

У узоқ гапирди. Шох қулиб ўтирганча, ўрта бўйли, тўладан келган қорамтир тусли бу сўзамол элчининг оёғидаги учи қиррала қайрилма этигига кўз ташлаб, деди:

- Мен турк авлодиданман, сизларнинг тилингни яхши билмайман. Мен Аббоснинг биронта авлодига қилча зарар етказмаганман. Халифа ал-Муктовфийнинг Бағдод зиндониде азоб чекаётган кўпгина авлодлари Аббос авлодларидан. Халифа ан-Носир уларни бегуноҳ зиндонбанд этган. Бундай номақбуллик ислом олами пойтахти ҳисобланмиш халифаликда уруғлаб кўпаймоқда. Агарда муҳтарам шайхулмашойих ас-Сухравардий элчи жаноблари мўминлар жамоаси ҳукмдорининг ўзига шулар ҳақида эслатса, айни муддао бўлурди.

- Эй, шаҳаншоҳ олий мақом. Маълумотингизким, мўминлар ҳукмдорининг содиқлиги дини исломга пойдор туриштиридадур, - деб эслатди элчи. - Уни бузиш ақидани елга учирган билан баробардир.

- Дуруст айтганларинг, муҳтарам элчи. Бироқ, Халифанинг ўзи пайғамбар васиятига амал қилмаслиги мумкинми? Ёки сен ан-Носир Аббос авлодларидан ҳеч кимни таъйик остига олмаган, зиндонга ташламаган деб тасдиқламоқчимисан?

- Аъло ҳазратлари, Халифа диний ҳақиқатнинг олий шарҳловчисидир, шундай экан, у ислом манфаати йўлида ер юзида яшовчи ҳар кимни зиндонбанд эта олади.

- Шундай дегин? Унда халифа мени ҳам зиндонбанд этишга уриниб кўрсин! Ўшанда кўрармиз, ким ҳақ, ким ноҳақ эканини!..

Элчи жўнаб кетгач, кўп ўтмай шох Ирокка қарши юриши олтидан уламолардан фатво олмақчи бўлиб, кўл остидаги ерларнинг барча имомларини сарой қабулхонасига йиғди. Шох айғоқчилари шайх Мажиддин Бағдодий ҳар бир имом билан махфий суҳбат олиб боргани ҳақида ҳукмдорга етказишди. Хоразмшоҳ Аловиддин Муҳаммад бу суҳбат нима ҳақида борганини фахмлади.

Имомлар тахт рўпарасидаги кенг сахнга тўшалган мўл, гуддор ғиламга ўтиришди, ўзлари билан келтирган муқаддас китобларини ҳам очиб кўйишди. Хоразмшоҳ уларга қарата

деди:

- Мўминлар устози ва мураббийлари! Сизнинг одилона ҳукмингизга кўз тикаман. Менга ҳолисона айтиб беришингизни сўрайман. Агар ҳукмдор ўз қўшинларининг душман устидан қилажак тантанаси йўлида жонбозлик кўрсатишга интилса-ю, унга мўминлар ҳукмдори пайғамбар васиятини шарҳлаш билан халақит беришга уринса, бунга у хотиржам чидаб тура оладими? Халифанинг ўзи диний ҳақиқатнинг олий шарҳловчиси бўлатуриб, пайғамбар васиятини эътибордан четда қолдирса, унга амал қилишдан бўйин товласа, бунга ҳам кўз юммоқлик мумкинми?!

Бунга ўзгача савол аломати деб тушунган имом шайх Мажиддин Бағдодий ўрнидан туриб, султонга таъзим бажо келтирди:

- Аъло ҳазратлари, халифа ан-Носир мўминлар амиридир, унга қарши уруш очмоқлик жоҳилликдан ўзга нарса эмас.

- Бўлди, бас қил! Сен кўрган тушингдан жуда мағрурланиб кетибсан. Ўйлагансан-да, "Тушим ўнгидан келар", деб. Бироқ, бу сафар сен қаттиқ янглишдинг. Тушингни менга эмас, сувга айтмоқлигинг даркор эди! - Хоразмшоҳ фикрини бетақаллуф бўлган шайхга қаҳрини сочди.

Шайх Хоразмшоҳнинг асаблари таранглашганини сезиб турса-да, Туркон хотунга орқа қилган ҳолда давом этди:

- Сиз бизнинг ҳаммамиздан сўрайдирсиз?

- Ҳа, ҳаммадан, Вале сендан эмас!

- Улуғ соҳибқирон...

- Ҳа, ҳа, мен улуғ соҳибқирон! Сен ўзинг кимдирсан-ки, менга ақл ўтатмоққа ҳақдинг сиғадир? Жаллод!

Қабулхонанинг ёнидаги баланд эшикдан "Жаҳон паҳлавон" деб ном олган Аёз исмли девқомат жаллод кирди.

- Амрингизга муштазирман, олампазоҳ.

Шайх жаллодни кўриши билан сесканиб кетди.

- Уни ол. Билганингни қил, у сенки, - деди ғазабнок ҳолда Хоразмшоҳ кўли билан шайхга ишора қилиб. Жаллод худди жун тикилган қопни елкасига ташлагандай шайхни кўтариб, кирган эшикдан чиқиб кетди. Орадан оз ўтмай, эшик ортида шайх аянчли қичқирди.

- Оллоҳ унинг барча гуноҳларини мағфират қилгай. -

Шох шундай деб, оқ оралаган қуюқ соқолли ёноқларини сийпалаб кўйди. - Шайх халифалар ичида энг тубанига ён босиб, аллақачон ўзини ўлимга маҳкум этганди. Вале, мен индамадим, сабр-бардош қилдим. Яна қанча сабр этиш мумкин?! Дин ва шариат пешволари, ҳукмдор бу қатл билан бизга даҳшат солиб, кўрқитмоқчи деб ўйламанг. Муҳтарам зотлар, пайғамбарнинг барча ростўйлиги ва самимийлигига асосланиб менга айтнинг-чи, ўшал мўминлар ҳукмдорини, агар у ўз маслагага қарши иш тутаётган бўлса, ағдариб, зиндонга ташлай оламанми, йўқми?!.

Имомлар кўрқакларидан бир-бирларига қарашга ботинмай, Қуръонни варақлай бошлади.

- "Халифа ан-Носир ўзининг олий улвонига муносиб эмас", деб фатво чиқарсангизлар, мен унинг номи хутбага кўшиб ўқилишини ҳамма ерларимда бекор қиламан. Сўнг унинг ўрнига ичингиздан энг муносибингизни ўтказаман.

Имомлар Қуръон саҳифаларини шикирлатиб варақлашарди. Ниҳоят кутавериш шохнинг жонига тегди. У уларни бирин-кетин турғиза бошлади. Имомлар Қуръон калималаридан ўнг келадиганларини саҳийлик билан тўкиб, пайғамбар ҳадисларини зикр эта бошлади. Бу ҳадисларнинг ҳар қайсисини турлича талкин қилиш мумкин эди. Улар шох ғазабига дучор бўлишдан қаттиқ ҳайқарди. Лекин, халифа олтидаги даҳшат бундан ҳам баттар эди. Шох нафратомуз кулимсираб, уларни фатво ёзишга мажбур қилди ва фатво охирига ҳар бирига имзо чектирди.

- Энди бораверишингиз мумкин. Бироқ, қатъий сўзим шуки, мўминларга: "Оллоҳ ўз нурли чехрасини халифа ан-Носирдан ўтирди, бундан буён унинг номи хутбага кўшиб

ўқилмагай”, деб уқтиринглар, - деди уларга.

Эртаси Туркон хотун ўзининг энг яқин кишиси, пири муршидидан жудо бўлганини эшитиб, дахшатга тушди, қаҳр билан сочларини юлиб, мотам либосини кийди. Шу пайтда хузурига келган ўлига қаҳри-заҳрини сочди:

- Эҳ, болагинам! Не иш қилиб қўйганингни биласанми?! Сен тангри қўлаган, суйган бандасини ҳалок этмишсан! Оллоҳ раҳмат қилгур падари бузрукворинг ҳам у азизуллоҳни ўзига яқин тутар, ҳаминша “пирим” деб атарди. Аввал ҳам айтган эдим, айтарманки, бу ҳолни муштипар онанг асло кўтаролмагай!

- Агар унинг ақл гавҳари ботқоқга ботиб кетган бўлса, мен не қила олардим, мухтарам волидагинам! - деди гапни ортикча чўзишни ўзига эп кўрмай Хоразмшоҳ.

Дарҳақиқат, мамлакатда вазият тобора кескин тус олиб борарди. Хукмдор оқибатини ўйламай бирин-кетин машғум хатоларни содир этди. Устига устак, яқинлари, ахли донишларнинг эътирозларига қарамай, 400 мингдан зиёд қўшини билан Бағдод халифалигига қарши юришни бошлаб юборди.

Дастлабда ҳарбий йўналишлар Хоразмшоҳ фойдасига ҳал бўла бошлади. У халифаликка қарашли ўнга яқин катта-кичик шаҳар, туманларни осонгина ишғол этди.

Тез кунларда Бағдод устидан зафар қозонишига шубҳа қилмаса ҳам бўладигандай кўринарди. Қолаверса, халифалик пойтахтида: “Сартовулликлар Бағдодга бостириб келаётган эмиш, уларнинг қаҳрли хукмдори Хоразмшоҳ ҳозир Хамадонда қилчини қайраётган эмиш, ҳеч кимга раҳм-шафқат қилмасмиш”, деган совуқ овозалар аллақачон тарқалганди. Бирок, вазият ўзгарди. Юриш кеч кузга тўғри келиб қолгани сабабли кўп ўтмай тоғ-довонларни қор босди. Йўллар беркилиб қолди. Қорнинг қалинлиги отнинг қорнигача етар, дахшатли изгирин туриб, мусибатли кунлардан шаксиз дарак берарди. Халифа ан-Носир буни “Халифалик фойдасига Оллоҳ томонидан кўрсатилган иноят”га йўйди.

Хоразмшоҳ юришида тўнғич ўғли Жалолиддин Мангуберди ҳам иштирок этиб, қўшиннинг ўнг елкасига бошчилик қиларди. У об-ҳаво кескин ўзгариши туфайли отасига кейинги ҳарбий ҳаракатларни қулай фурсатгача қолдириб туришни маслаҳат берди. Аммо, кутишга тоқати бўлмаган қайсар шоҳ ўғлининг бу маслаҳатига қулоқ солиш ўрнига, уни ҳарбий лаёқатсизликда, кўрқоқликда айблаб, жеркиб ташлади.

Қўшиннинг илғор қисмлари Хулвон яқинидаги Аббосийлар довоинга етганда қор кўчкисига дуч келиб, тўхтаб қолди. Қор устига сонсиз ўтов ва чодирлар тикилди. Қор уч кеча-кундуз тинмади. Натижада одамлар, от ва туялар кўчки остида қолиб, ҳалок бўлишди. Оёқ-қўлларини совуқ урганлар ҳам кўп эди. Фақат шундан кейин Хоразмшоҳ кўзи мошдай очилиб, ақл-хуши жойига келгандай бўлди. Шоҳ машғум фалокатларни ўғли Жалолиддин Мангубердиннинг маслаҳатига қулоқ солмагани учун ўзига юборилган Оллоҳнинг ғазаби деб билди ва юришдан умидини узиб, шошилинч равишда орқага қайтишга фармон берди.

Ўлганининг устига тепгандай, чекинаётган айрим қисмлар кўчманчи Парчовий қабилалари, курдлар, Хаккар қабилаларидан ташкил топган иттифокчи жангарилар томонидан қириб ташланди...

Шоҳ Бағдод халифалигига қарши қўшин тортган вақтда пойтахт Урганчда ҳам талай ўзгаришлар рўй берди. Хоразмшоҳнинг йўқлигидан фойдаланиб, Туркон хотун ўз билганча сиёсат юргизди. Ўғлига қасдма-қасд иш тутиб, вазира аъзам Шаҳобиддин Муҳаммад ат-Хивакийни ишдан олиб ташлади. Ўрнига лаёқатсиз, тубан қабилалоши Солиххожини қўйди. Бунга ҳам қаноат этмаган кекса малика Темур Маликни Ўтрор ҳокимлигидан четлаштириб, ўрнига ёш, уқувсиз, қипчоқ жияни Инолчиқ Ғайирхонни тайин этди. Бу Хоразмшоҳга каттиқ ботгани равшан эди. Бирок, муваффақиятсиз юришдан қайтган шоҳ бу ҳақда онасига эътироз билдирмади. Аҳволи

айниқса Чингизхон бошчилигидаги 210 минг кишилиқ сахаройи мўғулларнинг ялпи хужуми муқаррар бўлиб қолганда мушқуллашди.

Хоразмшоҳ душманга қаршилиқ кўрсатишга ҳам юраги дов бермади. Ўзига содиқ кишиларнинг душманга қақшатқич зарба бериб, яқсон этиш мумкинлиги тўғрисидаги оқилона маслаҳатларига қулоқ осмай, ўзининг ғаним кучларидан бир-мунча устун сара қўшинини (унинг катта қисмини қипчоқлар ташкил этарди) қўл остидаги шаҳарларга бўлиб юбориб, яна бир мудҳиш хатога йўл қўйди. Кўп ўтмай янгидан қўшин тўплаш баҳонасида ўзи ҳам Шаркий Хуросон томон юзланди.

У дастлаб Балхга бориб, у ерда ўз туғи остига базўр бир неча туман¹ қўшин тўплашга муваффақ бўла олди. Ундан Жайхун² яқинидаги Келеф орқали юриб, Андхуд вилоятига келди. Бу ерда ҳарбий истехком куриб турди. Ўтрор, Сигнок, Жанд, Барчинликент, Бинкент, Хўжанд, Бухоро каби шаҳарларнинг ишғол этилиши, Самарқандга қараб юргани дарағи келди. Хоразмшоҳ имконият бой бериб бўлинганига қарамай, Самарқанд мудофааси учун дастлаб бир туман отлик қўшин жўнатди. Орадан кўп ўтмай тагин икки туман отлик қўшин жўнатди. Лекин, барча қўшинлар кўзланган маррага етиб бормаёқ, йўлда пароканда бўлди.

Ҳатоларни, салтанат қўлдан кетганини тушунган Хоразмшоҳ ўғли Жалолиддинни Хоразмга султон қилиб тайинлади. Фармонни у тўшағида имзолади. Жалолиддин, икки қўли кўксидан, фармонни оларкан, ўзи йўқ, номигина қолган давлатга эга бўлаётганидан ичида ғоят оғринди.

Ҳеч ким шоҳга бир нима дейишга ботинолмасди. Кенжа ўғиллар: “Қиблагохимиз нима демокчи бўлдиларкин-а”, дегандай бир-бирига маънодор қаради. Жалолиддиннинг чехраси тунд, қайғули аламоқ эди. У отасининг икки билангидан тутди, қафтларини ўз қафтлари орасига олиб, авайлаб силади. Хоразмшоҳ охири нафаси хушида экан, тавба-газарру қилди. Оллоҳнинг биургағларини қилмай, нораво зино қилгани, шароб ичгани, фуқарога кўп зулм қилгани учун гуноҳкор эканини бўйнига олиб, Оллоҳдан гуноҳларини кечирини ёлбориб сўради ичида. У тўнғич ўғлининг кўзларида гарчи ёш кўрмаса-да, юрагидан отилиб турган зўр қайғусини қалбан ҳис этди. Ўғлига тасалли бермоқчи бўлди, лекин энди бунинг иложи қолмагани. Шоҳ сўзлай олмай шундоққина ёнида мотамсари турган мардона рафикаси малика Ойчечакка, жажжи суюкли набираси Жамолиддинга яна бир сўнги бор нигоҳ ташлади. Оз ўтмай лаби қимирлашдан ҳам тўхтади. Шоҳнинг яна айтмоқчи бўлган охириги сўзлари узилиб унинг ғарғара қилган бўғзида қолди. У бир қалтираб, хушидан кетди. Шу алфозда бир неча дақиқа ўтди. Шоҳ бошқа ўзига келмади. Унинг тан қафасини бўшатиб жон қуши учиб кетганди.

Хоразмшоҳлар салтанатининг қудратли хукмдори Алолиддин Муҳаммад от йилнинг охирилари 617 хижрий санаси, жадий ойининг еттисид³ ўғли Жалолиддин қўлида жон берди.

Отасини жон узган ерида дафн этган Жалолиддин икки иниси, яқинлари, аъёнлари ва унча катта бўлмаган қўшин билан биргаликда Манғишлоқ орқали шошилинч равишда юриб, жадий ойининг иккинчи яримларидан ўтганда эсон-смон мамлакат пойтахти Урганчга етиб келди.

Жалолиддиннинг Урганчга қайтгани тўғрисидаги қувончли хабарини эшитган халқ уни қутиб олгани кўчага ошиқди. Шаҳар баайни байрамона тўсга кирди. Урганчликлар Жалолиддинни оқ отидан олиб қўлларидан кўтарганларича, ноғора, карнай-сурнай садолари остида шоҳ саройи - Арки олийга

1. Бир туман - ўн минг.
2. Амударё.
3. 1220 йил, декабрь охирилари.

қадар зўр шидоёналик билан кузатиб келдилар.

Машхур Тиллалек боққа туташган шох саройида Туркон хотундан кейин қипчоқларга бошчилиқ қилган олчок Хумор Тегин бошчилигидаги бадкирдор қипчоқ амирлари туришарди. Чамаси, улар янги ҳукмдор этиб Жалолиддин тайинланганини билишмасди. Улар Жалолиддинга душманларча қараш қилиб, қипчоқ қабиласининг “Ашир” қавмидан саналмиш Милкат оқадан туғилган кенжа ўғил Кутбиддин Ўзлокшоҳга янги ҳукмдор сифатида таъзим бажо келтирилди. Жалолиддин бу ҳолини пайкаган эса-да, бунга диққатини жалб этишни истамади. Ўзлокшоҳ ҳам уларнинг баландпарвоз хушомадларидан ўзини четга тортди. Жалолиддиннинг ўткир нигоҳи туюнган одамлар орасидан амакиси, устози, Хўжанд мудофааси қахрамони, саркарда Темур Маликка тушиб, беҳад қувониб кетди. У сарой аъёнлари, амирлар, лашкарлар орасини кесиб ўтиб, Темур Малик билан кучоқ очиб кўришди.

Темур Маликни қабулхонага бошлади:

- Қани, азиз устоз, юринг-чи.

Улар саройга қараб йўл олдилар. Хумор Тегин, Ўғилхожиб, Суюнчхон, Тўғайхон, Али Ёрхон ва бошқа қипчоқ аркони давлатлари ҳам уларга эргашдилар. Шаҳзода Ўзлокшоҳни қуршаган ҳолда қабулхонага киришга интилдилар. Танг ахволда қолган Ўзлокшоҳ сабри чидамай, бирдан қичқирди:

- Оға, ўзингиз буларга айтинг! Улар ҳеч нарсани тушунмаяптилар!

Жалолиддин сарой тўридаги шоҳона тахтга яқинлашиб, кўнгли алланечук бўлиб кетди. “Падали бузрукворимнинг бу тахтда ўтириб, дунё сўраганидан ҳеч қанча вақт ўтгани йўқ. Қани энди ўша қудратли олампаида?”

У тахтга ўтираркан, ўнг кўлини кўтариб, йиғилганлардан тинчлик сақлашни сўради. Сўнг кўйиндан отаси томонидан битилиб, муҳрланган фармонни чиқарди. Сарой амалдорлари, амирлар, беклар нимирлаб қолдилар. Сарғиш кўзларига қон тўлган Хумор Тегин эса ҳар ерда ҳозир у назир Ўғилхожибнинг қулониға нимадир деб пичирлади. У бош силкиб тасдиқлади. Жалолиддин қабулхонага тўпланганларнинг ҳаммасига бир-бир кўз югуртириб қичқач, заррин популки ишак ишга боғланган ўрамни Темур Маликка узатди.

- Улуғ сардори ақрам жаноблари, - деди виқор билан овозини кўтариб. - Марҳамат айлаб ушбуни барчага ўқиб эшиттиринг.

- Бош устига, шаҳзодам.

Темур Малик эҳтиром билан шоҳона ўрамни олиб, уни лабига босди, кейин пешонасига теккизди-да, шошмасдан очиб, унга бир бор кўз югуртириб қичқач:

- Бунда шавкатли султонишимиз амралмуслимин Аловиддин Муҳаммад Соний ҳазрати олийларининг муборак фармони битилибдир, - деди ва йўғон, жарангдор овозда фармонни ўқиди.

Шоҳнинг сўнгги фармонини эшитган қипчоқ амиру уламолари довлараб қолишди. Негаки, пушти паноҳлари бўлмиш шаддод Туркон хотун энди йўқ эди.

- Афу этадилар, шаҳзодам, кўйилган имзо чиндан шаҳаншоҳ олий ҳазратлариникими? - деди гумонсираб Хумор Тегин.

Сурбетларча айтилган бу сўздан зардаси қайнаган Жалолиддин Темур Малик қўлидан қарорни олиб, у томон ўтирди.

- Мана, ёғ босган қонгалаш кўзингни очиб, яхшилаб қара!

- Оре, ҳақиқатдан ҳам шаҳаншоҳнинг имзоси, - деди овозини кўтариб қипчоқ амири. - Меңи яна бир бор авфу этинг, султониим. Хом сут ичган бандамиз-да, - деб бош эгди Хумор Тегин.

Жалолиддин қиска давр ичида саройда мунофиқлик иллати кучайиб, чирмовикдай томир ёйиб кетганини пайқайди. У шу кундан бошлаб ахволни яхшилаш, мудофаа қудратини

қайта тиклаш ва мустаҳкамлашга эътиборни қаратди. Бирок, зиддинга олган қипчоқ мансабдорларининг айби билан жойларда иш судралар, кўнгидагидек бормасди.

Жалолиддин Мангуберди ўз давлатининг таянч нуқтасини мустаҳкамлаш учун бундай ярамас ўзбошимчиликларга, отаси давридагидек бўйин товлашликларга тамомил чек қўйишга узил-кесил қарор қилди. Ҳатто бу ишда мазкур амирлар, лашкарбошиларнинг ихтиёрларида яхши қуролланган ва шай ҳолатда турган мунтазам қўшинлари борлигини ҳам назарга олмади. Натижада ихтилоф, қарама-қаршилиқ борган сари баттар кескин тус ола бошлади. Ниҳоят, ўз ҳаётларидан хавфсираб қолган қипчоқ қўшин бошлиқлари бу сафар бошқача йўл тутишга ўтдилар. Улар ўзаро тил бириктиришиб, кўп кечиктирмай Хоразмшоҳ қароргоҳини қамал қилишга, ёш шоҳни кўлга олиб, уни ўлдиришга азму қарор қилдилар. Бундан тасодифан дарак толган халаблик элчи Шамсиддин Инончхон зудлик билан Жалолиддинни воқиф этди.

Малъун қипчоқларнинг адабини бериб, тизгинлаб қўя оладиган етарли ҳарбий кучга эга эмаслигини ҳисобга олиб, Жалолиддин Хоразмни тарк этишга мажбур бўлди. Бунинг учун Жалолиддин яқин кишилари - Темур Малик ва муаррих мавлоно Шаҳобиддин Муҳаммад ан-Насавийлар билан бирга келиб, хоразмликлар, туркман йиғитларидан иборат озгина, аммо содиқ навкарлар ҳамроҳлигида қулай фурсатни танлади.

ВАТАН МЕҲРИ

618 - ҳижрий санаси, қўй йилининг ҳамал ойлари!

Кунни билан қайнаган олағовур шаҳар кечга бориб тинчиди. Ҳадемай тун ҳам ўзининг қора чодирини чор атрофга ёя бошлади, одамлар ширин уйкуга кетган, ҳаммаёқ сув қуйгандек жимжит. Фақат у ер - бу ерларда чигирткаларнинг чириллаши-ю, аҳён-аҳёнда қаерлардандир дайди итларнинг узун-узун улишларигина бу сирли туннинг вазмин сукунатини бузиб турарди.

Урганч шаҳрининг гир айланасидан ўраб турган салобатли қалъалар ва соқчи минораларининг шинақларида у ёқдан-бу ёққа юриб турган хушёр посбонларнинг гавдалари ғира-шира кўзга ташланади. Бу шинақлардан тевақадан хужумга ташланганларни ўққа тутиш ҳам мумкин. Қалъа деворлари ичкари томондан у қадар баланд бўлмаса ҳам, ташқаридан гоёт баланд, ўттиз-ўттиз беш газ келади.

Фитначиларга сездирмай сафарга пухта тайёргарлик кўрган Жалолиддин ҳузурига икки иниси - Окшоҳ ва Ўзлокшоҳларни чақиртириб, уларга бу ерда юз бераётган ноҳус воқеаларни айтиб, ўзи билан кетишни уқтирди. Ўзлокшоҳ акаси Жалолиддиннинг Урганчни тарк этишини ўзи учун бахтли, қулай вазият деб билди. Жалолиддиндан кейин онаси малика Милкат оқанинг тоғаси бўлмиш амир Хумор Тегин бошлиқ қипчоқ қариндошлари ўзини Хоразмга султон этиб кўтаришларини ҳаёлидан ўтказиб, ичида суюнди. Аммо, акасига бунга сездирмай, ўзини маънос кўрсатишга ҳаракат қилди, у билан кетмай, Урганчда қолажагини билдирди. Унинг бу сўзига Окшоҳ ҳам қўшилди.

Жалолиддин уларни ўз холига қўйиб, яқин кишилари - сафдоши Темур Малик, муаррих Шаҳобиддин Муҳаммад ан-Насавий, онаси, хотин болалари ва оз сонли содиқ, жасур навкарлари ҳамроҳлигида Қорақум саҳроси орқали номалум тарафга қараб йўл олди.

Аскарларнинг ярмини пиёдалар ташкил этарди. Лекин улар ҳам қатъий тартиб-қоида билан ҳормай-толмай олға силжишиб, отлиқлардан қолишмай юрар, гоҳ қадамларини жадаллатиб ўру қир оҳса, гоҳ шамол қувган булутдай дашту

биебондан югуриб ўтар эдилар. Шу тариқа не машаққатлар билан лашкар қачонлардир қадимий Парфиянинг пойтахти бўлган Неса¹ шаҳри бўсағасига етиб келди.

- Туяларни чўктиринглар, отларни тушовланглар! - дея буйруқ берди Жалолиддин. Унинг сўзи ҳаммага баробар эшитилди. Бу нарса қарвоннинг шу ерда қарор топишлигини аниқлатарди. Навкарлар зум ўтмай ишга киришиб кетди.

Айғокчилар саркардага яқин ерда душман изини учратганликларини хабар қилишди. Улар ўзлари тутиб келган асирни ҳам саркардага рўпара қилдилар. Асир ғалатирок кўринарди. У устидан йўл-йўл яшил либос, бошига ўртаси ботик узун мўғулий кигиз калпоқ кийган эди.

Асирни Жалолиддиннинг ўзи тилмоч орқали сўроқ қилди.

- Олий ҳазратлари сенинг ким эканлигингни, кимнинг кўшинида хизмат қилишингни билмоқчилар?

Тилмочнинг сўровига асир тезда жавоб бермади. У қон сизиб турган дўрдайган лабларини дам-бадам қимтиган ҳолда бир оз таралдуланди, кўзлари олазарак бўлди.

- М... Мен мўғул эмас, кипчоқман. Бойдунинг хировули (бўлимаси) да оддий навкарман...

Асирнинг "кипчоқман" деган сўзи айниқса саркарданинг ғашини келтирди. Кўз олдига такаббур, амалпараст, собиқ вазири аъзам Низомулмулк ва тўрт юз эллик шоҳона бой қарвонга эғалик қилган беш юз кишилик мўғул савдогарларини ўзбошимчалик билан талаган, савдогарларнинг ўзларини ҳам аёвсиз қириб ташлаган Ўтрор ҳокими, нобакор Инолчиқ Файрхонлар келди. "Ахир, эл-юрт бошига қанчадан-қанча мусибатлар ёғдирган, мамлакатни ҳалокатга учратган ҳам айнан шунга ўхшаган фисқ-фужурли бузуқи, ярамас кипчоқлар эмасмиди?!", дея ўтказди ичидан. Унинг қорамтир чехраси янаям тундлашди, зардаси қайнаб, хуноби ошди, бироқ ловуллаб ёнган оловга сув сепиб ўчиргандай ғазабини босиб жиддий тарзда деди:

- Қанча бўлди мўғулларда хизмат қилганингга?

- Тўрт йил.

- Ўзинг мусулмон кипчоқ бўлатуриб, қандай қилиб имонингдан кечиб, динсизларга хизмат қиладирсан? - Жалолиддиннинг қиличдек кескир сўзлари ва важоҳатидан баттар даҳшатга тушган жаллодбашара асир унсиз бошини қуйи солди, жавоб беришга ҳам мажולי қолмади.

- Хўжайинингнинг қанча суворийси ва қанча пиёда чериги бор? Улар ҳозир қаерда? Мақсади не? - деб устма-уст яна сўроққа тутди Жалолиддин.

Асир гўлдираб тилга кирди:

- Бойдунинг икки мингдан зиёд яхши қуролланган лашкари бор, ҳаммаси суворий. Чингизхоннинг амри билан Жалолиддин деган Хоразмшоҳ кетидан тушган. Ҳозир Неса қалъаси атрофида шай турибди...

Асирнинг сўнги сўзларини эшитиб, Жалолиддин хиёли сергакланди. "Уч баробар кўп... Бироқ гап сонда эмас, ҳар кимга ҳам бахту иқбол ёр ва дасттир бўлиши керак. Йўкса, кўп сонли кўшиндан не наф?!", деб кўнглидан ўтказди у. Сўнг хотиржам бир тусда отаси ҳади этган султонлик нишонни бўлмиш қиличнинг олтин дастасини тугамлади. Саркарданинг сўл қўли бармоғидаги қимматбаҳо олмос кўзли зуғи ялт-юлт қилиб турарди. Унинг бу ҳаракатларини ўзича тушулган асир ваҳима ичида ер остидан бир-икки саркардага қараб қўйди.

Темур Малик Жалолиддиннинг қошига келди. Жалолиддин навкарларига асирни олиб кетинг дегандай қўл силтаб ишора қилди-да, шом қоронғулигида сафдоши билан ёнмаёن юриб, туя қарвони ортига ўтди.

- Хўш? - Темур Малик савол назари билан Жалолид-

динга қаради.

- Айғокчилар келтирган маълумотлар билан асирнинг айтганлари бир жойдан чиқаяпти, - деди Жалолиддин.

- Демак, тузоққа тушиб қолибмиз-да. Энди толеи бахтимиздан кўрадиган биргина чорамиз бордир.

- Яъни?

- Оллоҳга таваккал қилиш, ишни зинҳор кечиктирмай, душман бирлан юзма-юз бўлиш. - Темур Малик лаблари орасидан йилтиллаб кўринган садафдай тишлари гижирлаб, муштлари тугилди. "Дарҳақиқат, душманга рўбарў бўлиш вақти етганга ўхшар. Ўзгача бўлиши мумкин эмас", деб кўнглидан ўтказди Жалолиддин.

Жалолиддин барчага тамадди қилиб олишни буюрди. Ўзи Темур Малик, Несавий ҳамда ясовули - келбатли баходир Элборслар билан ўтириб, шом қоронғулигида озрок тамаддиланиб олгач, бўлажак жанг олдидан онаси Ойчечак хузурда бўлиб, ундан фотиҳа олди. Сўнг зудлик билан аскарларни сафлаб, иккига бўлди. Отлиқ ва пиёда аскарлардан кичик бир қисмини ажратиб, қарвон йўлига яқин қир ортида пистирмага қўйди. Кейин асосий отлиқ ва пиёда лашкаларни олиб, қатнов йўлидан юримай, ҳеч кимга маълум бўлмаган, узокроқ айлана йўлдан юриш бошлади. Бу пайтга келиб қоронни қуюқлашиб қолганди.

Жалолиддиннинг кўрсатмаларига биноан унинг айғокчилари олдинда юриб, йўл кўрсатиб борар, фурсат кутиш учун манзиллар ахтариб топар ва улар бу ишларни қашқир каби улиб, бойқушдай товуш чиқариб маълум этардилар. Аскарлар бир ярим чақиримча чамаси йўл босиб, ўтлоққа томон боргандан кейин буларнинг тўпи икки томони қумлик билан ўтлоқлик ерларни ажратиб турган сой ёқасида тўхтаб, атрофни синчиклаб кузатдилар. Соининг бир-бирига айқашуйқаш бўлиб, қамиш-қиёёк ўсиб ётган нариги қирғоғи баланд ва тик эди, ундан нарида эса, қорайиб кўриниб турган тоғлар осмоннинг ярмини тўсиб турарди.

Аллақачон ҳаммаёк сирли тун пардасига чулганган, мўғулларнинг тушовланган пастак, бақувват отлари ўтлоқларда эмин-эркин ўтлаб юрарди. Неса қалъаси атрофида соқчилар тез-тез алмашиб мижа қоқмасдилар. Баланд минораларда ҳам мўғул навкарлари пойлоқчиликда. Қалъа четига кекса арғувон дарахти тағида эгари олинмаган, шай турган қанча мўғул отлари ҳам ўтлаб юрибди. Қароргоҳдан эса мўғул сурнайларининг овози, қандайдир йиғиға ўхшаб кетадиган мўғулча қўшиқлари, баравж ййин-кулги, қийқириқлари эшитилиб турарди.

- Ўҳ-ҳў, роса базми-жамшиднинг устидан чиқиб қолибмиз-ку, - деди ҳазиломуз Жалолиддин.

- Чақирилмаган меҳмонлардай устларига бостириб бориб, зиёфатларини бисёр "қизитиб" бергаймиз, - деди Темур Малик истеҳзоли жилмайиб.

Нихоят тун яримлаб, тўлин ой ҳам ўз жамолини кўз-кўз қила бошлади. Ҳаммаёк сирли сукунат қўйнига чўмди. Фақат ахён-ахёнда чўл қашқирларининг чўзиқ улишларию, чирилдоқларнинг бир-бирларига гал бермай қилган хонишлари тун сукунатини бузарди. Сутдай ойдин кеча осмонда эса хумор юлдузлар тўё қасоскорларга нуслат тилаётгандай нозли ишвалар қилади. Эҳтиёткорликни тамом унутган душман соқчилари узун найзаларига суянган ҳолда ғафлатда мудрашарди.

"Энди кечиктириб бўлмайди!" - кўнглидан ўтказди Жалолиддин ва:

- Азаматлар, олға! Худо ёр, пирлар мададор бўлсин! - деди. Ўзининг қасосга ташна фидойи хоразмлик ва туркман йиғитлари билан жарлик ёқасидан чиқиб, душман ин қурган қароргоҳга тўсатдан ҳужум қилди, мўғулларни ўраб олган қўйи шов-шувсиз қиришда давом этди. Фақат хириллаган, ихраб-сихраган товушларгина эшитиларди. Кўп ўтмай қурол-яроғларнинг шарақ-шуруғи, ўт чакнаган пўлат қалқонларнинг бир-

1. Ашхобод яқинидаги кўҳна шаҳар.

бирига урилиб чиққан овозлари, отларнинг хуркиб кишнашлари тунги жимликни буткул бузиб юборди. Оёкка қалқиган хангу манг мўғуллар хоналаридан югуриб чиқар, қутилмаганда содир бўлаётган бу воқеадан эсанкираб, мастликдан аранг ўзларига келар ва ҳар тарафга чоғиб отларини қидиришарди. Қуролларига ёпишган мўғуллар саросимада тўхтовсиз шовкин солиб бақирар, лекин эпчиллик ила келиб тушаётган қилич зарбидан ерни қонга бўяб йиқилаверар эди. Бу олишувда мўғулларнинг қудратли уруш тангриси Сулда ҳам улардан ўпкалаган, юз ўпирганди. Улар қопқонга тушган йиртқич сирглондек ғазабли ўқириб, ўзларини ҳар томонга урар, гоҳ қарши хужумга ўтардилар.

Жанг авжига минди. Қонлар селдай оқиб, тобора қалашиб бораётган мурдалар орасидан юриш ҳам қийинлашмоқда эди.

Жалолиддиннинг ёш пахлавон юзбошиси Элборс душман юрагига чунонам гўлгула ва даҳшат солган ҳолда девлек олишарди. Аммо, тўсатдан у кўкрагига устма-уст келиб санчилган ўқдан чинор каби ерга ағдарилиб тушди ва жон берди.

Қизғин жанг чоғи Жалолиддин аскарларидан бир нечасини яралаган абжир мўғул жангчиси, афтидан, у мингбоши бўлса керак, мўғулчаллаб алланарса деб қичқирганча бўридай ҳамла қилиб, Темур Маликка ташлашиб қолди ва бор кучи билан қўлидаги мўғулча оғир эгри қиличчини икки-уч марта серпади. Темур Малик эпчиллик билан чап бериб шундай қаттиқ бир зарба урдик, мўғул баҳодирининг залворли эгри қиличи синиб тушди. Кўз очирмай яшин тезлигидаги унинг яна бир зарбаси рақибининг тақдирини ҳал қилди. У белигача қок иккига бўлиб юборилди. Мўғул ерга ағдарилди.

Бир ғайратларига ўн ғайрат қўшилган азамат баҳодирлар ғанимларни бамисоли худди ўнгира дон туйгандек тамом янчишарди.

- Қани, йиптилар, бўш келманг. Ёвдан интиқом олар вақтингиз етди! - дея жангчиларнинг руҳини кўтарар экан, Темур Малик аввалгидай унга ҳар томондан тўдалашиб ҳамла қилаётган мўғулларни бир эрмакдай шингиллашиб тутдай тўқар эди. Бир оздан кейин ғанимлардан ҳеч бири номдор саркарда Темур Маликка бас келишга юраги бетламай, шаштидан тушиб қолди. Уларнинг сафлари ҳам энди талай сийраклашиб қолганди. Ниҳоят, отлик мўғуллардан бир қанчаси қуршовни ёриб чиқишга муваффақ бўлди. Лекин уларнинг қутулиб кетишига бўлган умиди дарҳол пучга чиқди. Жалолиддиннинг пистирмадаги баҳодирлари уларни бир зумда кириб ташладилар.

Тонгача давом этган қонли жанг Жалолиддиннинг тўла ғалабаси билан тутади. Бу қувончли хабардан дарак тонган, ёвдан юрак олдириб уй-жойлари, мол-қолларини ташлаб қир-адирларга чиқиб яширинган ерли аҳоли ҳам, ўз фидойи халоскор ўғлонларини беҳад шодиёналик ила қутиб олгани гўшаларига ошқар эдилар.

Куёш чарақлаган, кўк юзи шишадек мусаффо эди. Юзбоши Элборснинг жасадини кўриб, Жалолиддин қаттиқ ачинди.

- Шунқоримизни муносиб дафн этайлик, ватандошларим! - деди мотамсаро Жалолиддин мардона товуш билан.

Аввал Элборсни, кейин бошқа шахидларни ерга қўйдилар. Ҳамма қабрга бир сиқимдан тупроқ ташлади. Ҳаял ўтмай қабр устида баланд тупроқ уюми ҳосил бўлди. Жалолиддин ва бошқалар келиб, қабр агрофига жам бўдилар ва фотиҳа ўқидилар.

- Мўғуллардан тушган ўлжалар билан аскарларимиз тугал таъминландими? - деб сўради Жалолиддин.

- Худди шундай, аъло хазратлари. Ёғийлардан ўлжа олмишган сурув-сурув қўйлар ерли аҳолига ҳам улашилди, - деди Темур Малик.

- Жуда соз. Бўлмаса бу ерда кўп тўхтамаймиз! Вақтингиз. Жадаллик билан Нишопур томон йўлга тушурмиз!

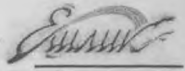
* * *

Савр ойининг иккинчи куни¹. Қунлар исиб кетган, осмонда эчки юнларидек оппоқ, увода булутлар сузиб юрарди. Жалолиддин Мангуберди Буст орқали олға юришда давом этаркан, Қандаҳор яқинида олисроқда қандайдир номаълум суворийларга кўзи тушди. Эҳтиёткорликни ҳамда куннинг қисқалигини назарга олган саркарда вақтни қўлдан бой бермай, нотаниш суворийлар кўринган томонга таваккал қилиб уздабурон чопар йўллашни маъқул топди. Бу фикрга Темур Малик ҳам қўшилди. Кўп ўтмай маълум бўлдики, бу кўринган суворийлар ўзларига таниш хоразмликлар экан, уларнинг сардори ҳам ҳали яқиндагина мўғуллардан азият чеккан собиқ Хирот ҳокими, жасур, валекин шухратга мойил амакиваччаси Аминалмулк эди. Икки қўмондон султон Жалолиддин ва Аминалмулк бир-бирлари билан топишганларини аңладилар. Орадан кўп ўтмай, Аминалмулк Жалолиддин лашкарлари турган ерга яқин етиб келгач, эски кадрдон қариндошлар отларидан тушиб, қатта одимлар билан бир-бирига қараб юрдилар. Аминалмулк Жалолиддинга яқин келиб, ҳарбий киши бўлгани учун ҳарбий таомил бўйича ўнг тиззасини букиб салом беришга тутинди. Бироқ Жалолиддин камоли ҳимматининг зиёдалигидан Аминалмулкни тиз букишга йўл қўймай, уни икки қўлтигидан меҳрибонлик билан олиб, интизорликда самимий қучоқ очиб бағрига босди. Аминалмулкнинг кўзлари бағоят шодликда жикка ёшга тўлди. У Жалолиддинга отаси Аловиддин Мухаммад сонийнинг бевакт оламдан ўтганлигини эшитганлигини айтиб, таъсуфла ҳамдардликда чуқур қайғули таъзия билдирди. Аминалмулк Темур Малик билан ҳам шундай мухаббат билан дийдорлашди. Уч жигаргўша бошлиқларнинг бу ҳолатларини ҳаяжон билан кузатиб турган икки томон амалдорлари ҳамда баҳодир лашкарлари беҳад руҳланиб кетдилар ва улар ҳам зўр шодиёналикда қучоқ очиб кўришдилар. Аминалмулк Жалолиддинга содиқлигини изҳор қилди ҳамда ўзининг бир туманлик суворийси билан унга қўшилди. Бу воқеа Жалолиддинни мамнун этган бўлсада, бироқ ҳали олдинда талай жанглар бўлажанини эътиборга олиб, янада кўпроқ жангчи тўплаш мақсадида Қандаҳордан Ғазнага йўл олмоқчи бўлди, аммо юзага келган қаттиқ вазият бунга имкон бермади. Мўғуллар Жалолиддиннинг босган ҳар бир қадамини синчковлик билан кузатиб, унинг кучайиб кетмаслиги учун бор имкониятларни ишга солишар, йўлга тўғаноқ бўлишга ҳаракат қилишарди.

Жалолиддин учун қарши хужумга ўтишдан бўлак илож қолмади. Қандаҳорда қутилмаган яшин тезлигида ташланди, қисқа фурсатли жангда уларни бир ёқли қилиб, бой ўлжани қўлга киритгандан кейин, йўл кенг очилди. У ушбу онларни ғанимат билиб, ўйлаб қўйган ниятини амалга оширмоқ учун зудлик билан қадимий маданий марказлардан бири бўлган Ғазнага келди. Бу ерда Жалолиддин ўзаро низолашиб юрган туркий лашкарбошилари, қалач қабиласининг номдор қўмондон Сайфиддин Ағроқ, Балх ҳокими Аъзамхон Малик, гурийлардан Қорахон Малик, афғон кўнгилчиларининг сардори Музаффархон Малик, қорлуқ қўшинларининг лашкарбошиси ал-Ҳасан, сардор Ихтиёриддин Хорпушларнинг ўртасидаги келишмовчиликка барҳам беришга муваффақ бўлди.

Ғазнада Жалолиддин ихтиёрига олти минг минг, Аминалмулк ихтиёрига қирқ минг чоғлик хоразмликлар, туркманлардан иборат қўшин тўпланди. Қолган лашкарбошиларда ҳам ҳар бирида қамида ўттиз мингдан ортиқ қўшин бор эди.

1. Апрель ойининг ишгирма тўртинчи куни.



Жами икки юз йигирма мингдан зиёд катта кўшин билан бўлажак жанглари пухта тайёргарлик кўрган ҳолда мўғулларга қарши юриш бошлади. У даставвал ҳар томонлама қулай ҳарбий истехком вазифасини ўтайдиган жой сифатида Ҳиндистонга қатнайидиган асосий қарвон йўлида жойлашган Парвон вилоятида мустақкам ўрнашиб олди. Сўнг, у ердан биринчи бўлиб, зудлик билан Тохаристонга ташланди. Уша вақтларда Чорикоранинг шимолидаги Ҳиротни камал қилиб, бир қисми бу шаҳарга қарашли теварак-атрофдаги аҳолини талаш, киз-жувоиларни асирга тушириш билан овора бўлиб турган Тайху, Молгар ва Бовурчи нўёнлар бошчилигидаги кўп сонли мўғул кўшинларига қарши тўсатдан шиддатли ҳужум қилди. Уч кун давом этган қонли тўқнашувларда душман катта талофат кўрди ҳамда янчиб ташланишларига кўзи етгач, бор-йўқларини голиблар ихтиёрига ташлаб тумгарақай коча бошлади.

Чингизхон ўз кўшинларининг сурункали мағлубиятидан изтироб чекиб, хавотирга тушди:

- Қачонгача бундай ҳол давом этадир! Менинг сафдошларим кескир шамшир нимтасию оксок бургут лўқмасига айланадирлар?! Сенлар ўзи бирон нарсанинг уддасидан чиқасанларми, йўқми?! Қани сенлардаги ботирлик, нўёнлик салўҳиятларинг? - деб аламзадалик билан нўёнларига ғазабини сочди. Боргоҳдагилар ун чиқаришга журъат этолмадилар. Мўғул ҳокони ўша-ўша қаҳр устида турган кўйи янги фармон ҳозирлади:

- Ҳой, сен Шики Хутуту баходир, ҳар қачон биринчи бўлишни хоҳлар эдинг, мана энди сенинг нималарга қодир эканлигини кўрсатадиган, бахтинги синайдиган вақт етиб келди. Амримни қулоғинга зирак қилиб тақиб ол! Ҳозирок ўша Хоразмшоҳ ортидан йўлга туш. Қайда бўлсада у саркаш сартбаччани топиб, кўшинларини яқсон қил. Ўзини ҳузуримга темир қафасда тирик тутиб келтир! Ўзим у билан ҳисоб-китоб қилгайман! - деди асабий бир ҳолда ва ўгай иниси Шики Хутуту нўён бошчилигида "жазокор" деб номланган улкан отлик ҳамда пиёда кўшинни Жалолиддинга қарши йўллади. Мўғулларнинг бу сафарги кўшини бағоят катта ва уюшган бўлиб, қарий икки юз эллик минг кишидан иборат даҳшатли куч эди.

ПАРВОН

*"Кимки раҳнамодир даҳр элига бош,
Унга тан беради, йиллар, ой, қуёш".*

(Абулқосим Фирдовсий, X аср)

Жавзо ойининг ўнинчи куни¹. Кундуз. Осмон чароғон. Булутлардан асар кўринмайди. Гўё қарвон Чин ҳарир матоларини ҳар томонга ёйиб кўйгандай атроф кўкаламзор, гулу чечаклар мавж уриб очилиб ётарди, анҳор ва ариқларда тошдан-тошга урилиб, шарқираб оқиб ётган тип-тиник тотли сувлар мисоли жаннат салсабилию, абдийлик насимидан ривоят қиларди. Уфқларга туташиб кетган кенг буғдойзорлар оҳиста эсан майин шабада эпкиннида сирли шивирлайди.

Поёнсиз кенгликлар - адирликларда сонсиз чодирлар кўзга ташланади. Баланд тепаликда Жалолиддиннинг заррин нақшлар урилиб, йўл-йўл шойи матодан қад ростлаган боргоҳи ўзининг улканлиги билан ажралиб турар, унинг тумбази устидаги Хоразм давлатининг ҳилпираган туғи ҳамда қумушдан ишланган, қанотларини ёйиб ўлжасига ташланишга шай бургут, айниқса ўзгача салобат ва улўворлик бахш этиб турарди. Боргоҳ олдида бошига чилторли дубулға, этнига оқ тул ва яшил барг нақш этилган енги катта камзул, бурмали мўл чолвор кийган, кўлларида узун найзалар тутган хушёр

посбонлар у ёқдан-бу ёққа юрар эдилар. Соқчиларнинг қайрилма қилчилари ҳар одимлаганда сонларига тегиб турар, белбоғларининг олд томонидаги соли қийик шоҳидан қилинган эгри ханжарлари ҳам қадамга монанд кимирлар эди.

Боргоҳ яқинидаги қўм-қўк ўтлоқда эгар-тўқими олинмаган бичими келишган, оёқ олишлари чакқонлиги билан бошқа отлардан ажралиб турадиган кенг кўкракли баланд оқ тулпор ўтларни бамайлихотир чирт-чирт узиб чайнар, баъзида бошини кўтариб қоп-қора ўйноқи кўзларини зийраклик билан атрофга ташлаб кўяр, гоҳ-гоҳ қулоқларини қамишдай динг этган кўйи ипақдай ёлини силкитиб, ўзига ёпишаётган хира сўна ва чивилларни кўрирди.

Жалолиддин Мангуберди бу ерга келиб ўрнашган кундан бошлаб, турли ўлкалардан элчиларнинг пойқадами ҳам узилмай қолди. Бир томондан эса савдогарларнинг тўрт минг туядан зиёдрок катта қарвонлари ҳам йиғилиб туриб қолганди. Чунки султон мазкур савдогарларнинг ўз сафарларини давом эттиришни номаълум вақтга қатъий таъқиқлаб қўйган эди. Савдогарлар гап нимада эканини билдишолмай бундан дилгир бўлдилар. Охири улар султон ҳузурига совға-саломлар билан ораларидан инобатли одамларини киргизишга қарор қилдилар. Бироқ Жалолиддин савдогарлар номидан борган вакилларнинг пешкашларига ҳурмат юзасидангина қўл теккизиб қўйди-ю, аммо қабул қилмади ва уларга қарата мулоимлик билан шундай деди:

- Сиз муҳтарам зотлар нафақат жаҳонгашта тижорат аҳлиларигина эмас, тинчлик, фаровонлик элчилари, ҳақиқатини аниқлагувчи, уни элларга оқизмай-томизмай етказувчи кишилар ҳамдирсизлар. Ҳозир ҳар ер ҳам хатарлардан мушлок холи эмасдир, қолаверса, биз улкан муҳораба олдида турганимиз боис ўзларингизнинг фойдаларингиз учун андек сабр этиб турмоқлигингизга чўғри келади. Зеро, Қуръонни қаримда: "Ҳар нарса Оллоҳнинг иродаси-ла бўлмай. Оллоҳ хоҳлагон нарса бўлур, хоҳламаган нарса асло бўлмамай", дейилганидек, бўлажак муҳораба барча масалага шубҳасиз ойдинлик киритур. Сизлар Оллоҳни шафъе келтириб, бор ҳақиқатни, ўз кўзларингиз билан кўрган воқеаларни уларга етказажакдирсизлар!

Орадан яна кунлар ўтди. Жалолиддин улкан тўқнашувнинг муқаррар эканлигини яхши билар, шунинг учун бўлажак жанг майдонида қулай ҳарбий истехкомни вужудга келтириш ҳаракатига тушарди. У Парвон водийсининг барча ерлари, тоғ ёнбағирларига туташ ўрнашган ярим вайрона қалъа ва япаски томли уйлар атрофларини зийраклик билан кўздан кечириб чиқди. Ниҳоят узил-кесил бир қарорга келиб, баланд тепалик устига тулпорини елдириб чиққанча, серқоя тоғ тизмаларига, қуюқ ўрмонзорларга сингковлик билан назар солди. Шу пайт унинг ўткир нигоҳи ўрмон ёқасидаги кенг бодомзорлар орасида жойлашган қандайдир ноаниқ тўдаларга тушди. "Ажаб! Улар кимлар бўлдикин, ўзимизникиларму ёхуд душман томонидан юборилган айғоқчилармудур?" - деган фикр кўнглидан ўтиб, сой тарафга от солди. У турк лашкарларига етакчилик қилган Аминамулк чодирни ёнида отини ясавулига топшириб, ичкани йўналди. Чодирда шу кунга мўлжаллаб қақирилган ҳарбий кенгаш учун турли қабилаларнинг кўзга кўринган эътиборли амирлари, туманбошлари ҳамда бу анжуманга султонга ўз садоқатларини намоён этган вафодор ботир мингбошилардан ҳам йиғилишган эди. Барча ҳарбий бошиқлар ўз даражаларига муносиб жойлардан ўрни эгаллаган ҳолда бинафшаранг афғон гилами устига тўшалган кўрпачаларга чордона қуриб султонга маҳтал бўлиб ўтиришарди. Улар ҳушчирой ила пешвоз туриб, Жалолиддинни тўрға тақлиф қилдилар. У гилам устига алоҳида бир неча қавағ этиб тўшалган попукли шойи кўрпачага келиб ўтирди. Ўртага жимлик чўқди.

- Хўш! Улуғ сардорлардан эшитайлик-чи, кимда қандай

¹ Биринчи июнь.

фикр ва таклифлар бор экан, - деди Хоразмшоҳ ўтирганларга қараб. Энг аввал саркарда Темур Малик сўз оларкан, ҳаётида қилич ўйнатавериб қадоклашиб кетган қафлларига бир қараб кўйди:

- Аъло ҳазратлари! Ўзингиз соҳиби тadbирдирсиз. Биз эса сизнинг отган ўқингиздирмиз. Хизмат камаримиз белимизда, қандай маслаҳат берсангиз, барчасига тайёрмиз!..

Бу гап айни бир вақтда йиғилган барча амирларнинг ҳам фикри эди.

Жалолиддин ўйга толиб, бошини қуйи эгди. Унинг яноқлари ости пир-пир учаетгани шундоқ билиниб турарди. Бир дақиқа жимликдан сўнг у секин ва салмоқлиниб сўз бошлади.

- Мен бу поёнсиз водийда бир-бирига юзма-юз келган тоғ тизмалари мавжудлигини пайқадим, - деди. - Бу жой баҳодир кўшинларимизнинг душманга биқинидан қақшатқич зарба бериши учун қулай ҳамда яхши қалқон вазифасини ўтаса, ажаб эмас. Кеча одамларимиз бир мўғул черикини тутиб келтирмишлар. Асирнинг айтишига қараганда, Чингизхон ўзининг энг ишонган содиқ жаллоди, иниси Шики Хутут нўён бошчилигида отлик ва пиёдалардан иборат улкан кўшин юборибдир. Улар бизни кўздан қочирмаслик учун шу фурсатда жадал яқинлашмоқда. Хатто уларнинг олдинги қисмлари бу ердан тахминан олти фарсах¹ олисликдаги масофага етиб келганлар ҳам. Демак, кўпи билан тонгача мўғул кўшинлари қаршимизда саф тортади.

- Жуда соз! Келишаверсин! Биз уларни муносиб кутиб оламиз. Бизни излаб келиб, сўнг қочишга жой тополмай қолишсин! - деди вужудидан куч ҳамда шижоат ёғилиб турган барваста, қоп-қора соқол-мўйлабига оқ оралаган Аминалмулк даст ўрнидан туриб.

Жалолиддин Амир Аминалмулкнинг қатъий қилиб айтган бу сўздан мамнун бўлиб, ёйсимон қуюқ қора қошларини бир чимириб кўйди-да, “ўтирийгиз” дегандай, амирга қўли билан ишора қилиб, сўзида давом этди:

- “Ҳарб иши хийласиз бўлмас”, дегандек, душман хийлага зўр бериши мумкин. Менга уларнинг найранглари яхши маълум... Улар от тўёқлари остида янчиб ташлашга интилиб, бизларга ёпирилиб ташланадирлар. Биз устаси фарангликда улардан ўзиб тушмоғимиз, кутилмаган ғов солиб, кўшинларимизни водий узра кўндалангига зич қилиб жойлаштирмоғимиз лозим. Яъни, ҳар бир жангчи ўз ёнидаги шеригига мадақдор бўлиб, душман отликларига қарши пиёда ҳолда ҳал қилувчи муҳорабага чорловчи довул чалингунига қадар ҳамма майдону ҳарба тебранмас қоядек мустаҳкам турадирлар. Ҳар бир юзликнинг олдинги сафларида биттадан яловбардор бўлмоғи лозим. Нағорачиларимиз буйруғимни кутадилар. Кўшинларимизнинг қок гулига² эса мўғулларнинг кўзи ва кекирдақларини беҳато нишонга олувчи мерган - ёйандозлар сафи қўйилади. Аммо, қатъий айтарманки, мўғуллар қочишга тутунса, зинҳор уларни таъкиб этмаслик керак. Лашкарларимиз аввалтидек жойларидан жилмай тураверадилар. Шундай қилсак отларимиз кучларини бекорга йўқотмайди. Душман отлари кун билан ҳаракатда бўлиб, обдон ҳорийди. Ниҳоят, довул чалишни буюраман. Ўшанда азамат йигитларимиз орқа томондан камарларига боғлаб олган бақувват отларига миниб, ёвуз даҳрийларни осонгина янчиб ташлайдилар.

Лашкарбошилар султоннинг сўзларини эшитиб, кўтаринги руҳда унинг фикрини бир овоздан маъқуллашди.

Машвараат якунида Жалолиддиннинг муаррихи ва мушыйси, бошига оқ салла, эгнига энги қалта камзул, устидан банорас чопон кийган Шаҳобиддин Муҳаммад ан-Несавий ўрнидан туриб фотиҳага қўл очди:

- Иншооллох, султонимизга тангри ёр, пайғамбаримиз

Муҳаммад Мустафо Ҳабибуллох саллаллоху алайҳи васаллам разиоллоху анҳу мадақдор бўлгай. Илоҳо омин, Оллоху акбар! - дея қўлларини юзига тортди. Унга ҳамма эргашди.

Жалолиддин кенгашдан чиққанда кун ҳам алламаҳал бўлиб қолган, уфқ доларанг тусга кириб борарди. У қароргоҳга бормади, дастлаб кўшинлар жойлашган лашкаргоҳни айланди. Жангчиларнинг ҳаракатларида ҳам жиддийлик сезилиб турганлигини, уларнинг ҳар бири ўз иши билан машғуллигини кўрди. Жалолиддин қора қумғонларда чой қайнатиб, таом пишираётган, отларини силаб-сийпаб озиклантираётган, қурол-яроғларини шайлаб, солаётган жангчилар билан яқин биродарлардай дилдан самимий суҳбатлашди. У жангчилар даврасида ўтираркан, белига қумуш қинли қилич осган, оёғига тор пошнади, кўнжи узун сариқ этик кийган қора телпакли ёш навқар келтирган сопол пиёладаги чойни мамнулик билан олиб ичган кўйи сўзида давом этди. Бўла-жақ жанг оғир кечажаклигини, бироқ манфур душмандан қасос олиш иштиёқи билан ёнган ботирга зафар ҳаминша ёр ва дасттир бўлишлигини айтиб, аскарларнинг жангтаворлик руҳини кўтарди. Жангчилар ҳам буюк саркарда билан бўлган ушбу унутилмас мулоқатдан чексиз мамнун ва масрур эдилар.

Кун бўйи ҳарб ишлари билан банд бўлган Жалолиддин қароргоҳга олов вақтидан хийла кеч қайтди. Улкан боргоҳ ички саҳнанинг ҳар ер, ҳар ерига алоҳида ишлов берилиб, қуббаларига жимжимдор қумуш нақшли шамдонлар осилган, улар офтоб шўъласидек чароғон нур сочиб турарди. Ичкари томонда бошқа бўлинмага ўтаверишдаги табақага олтин чакмали ҳарир парда тутилган бўлиб, ундан димокка латиф анбар иси келарди.

Бир неча қават этиб тўшалган гулдор шоҳи кўрпача устида кўш-кўш қўйилган банорас аврали момик болишга суяниб, ўғлини интиқ бўлиб кутган онанинг чеҳрасига нур югуриб, ҳол-аҳвол сўради. Жалолиддин чопиб келган суякли жажжи ўғли Жамолиддин ва кизчаси Гулоиймини бағрига босди. У ўтириши билан дастурхон ёзилиб, тилларанг нозик чинни лаганларда, гулдор ликопларда шираси тилни ёрадиган шакарпалак қовун, олма-узум, тандирдан янги узилган мазали нон, кобули шўрва, ёғлик қўй гўштидан тайёрланган лаззатли манти, жикка мой сомсалар, кимиз, кимронлар келтириб қўйдилар.

Шу пайт эшик оғаси кўриниб, сардори ақром Темур Маликнинг ташриф буюрганини айтди. Жалолиддин “қир-сунлар” деган маънода эшик оғасига бош ирғади. Хоразмшоҳ шу он кириб келган Темур Маликни ўрнидан туриб кутиб оларкан:

- Зап вақтида келдингиз-да, азиз устоз. Қани дастурхонга марҳамат айлангиз, - дея уни таклиф этди. Темур Малик ҳарбий таомил бўйича Жалолиддинга, сўнгра Ойчечакка таъзим бажо келтиргач:

- Бемаврид ҳузурингизга ташриф буюрганим учун узр ва афу этадирлар, аъло ҳазратлари, - деди мулоийм табассум билан.

- Бундай гап бўлиши мумкин эмас, аксинча, ташрифингиз айни муддаодир, улуғ амир жаноблари, - деди Жалолиддин ҳам ўз навбатида табассум-ла устозига ҳурмат билдириб.

Икки буюк саркарда бамисоли икки буюк тоғдай ёнма-ён ўтиришига шу бир мулозим дастшўй, сочик, офтоба келтириб Темур Маликка тутди, у ҳам қўлини ювиб артингач, Жалолиддин онаси Ойчечак, хотин-болалари ва шаҳсан султоннинг таклифи билан келган Ануштегинлар хонадонининг аъзоларидан яна бири бўлмиш Несавий ва бошқа яқин кишилари билан дастурхон атрофида давра олиб ноз-неъматлардан тановул қилишга киришди. Овқатланиб бўлгунча орага гап-сўз ораламади. Таомдан кейин, дастурхонга фотиҳа ўқилиб бўлингач, меҳмонлар ижозат олиб, ўз жойларига йўл олдилар. Жалолиддин Темур Малик билан фавқулотда туғилган

1. Бир фарсах - етти-саккиз км.

2. Марказига

зарур фикр борасида ўзаро қисқа гаплашиб олдилар. Боргоҳга қайтиб кирган Жалолиддиннинг фикр-ёди ҳам устози билан қилинган мулоқот ҳам давомли, суронли курашлар билан тамоман банд эди. Орага чўккан ҳийла сукунатдан кейин она садо қилди:

- Ҳалим. Тонг-ла ёғийлар билан муҳорабага киришармишсизлар деб эшитаман, шу гап ростми?

Чинни косадаги қимизни ўйчан симириб ўтирган Хоразмишох онасининг сўзидан сергак тортди. У бўшаган косани барқашнинг четига суриб қўяркан, ўтирган жойида бир қимирлаб қўйиб:

- Оре рост, азиз волидам! - деди ва яна беихтиёр ўйга чўмди. Бу сафар у эртанги кун бўладиган жангу жадални ўзича кўз олдига келтирар, қоядек вужудини қуршаган шубҳа, тахминларга қарши ғойибона курашарди. Ниҳоят, ички сезилари ғолиб келгандай, бу уруш қонхўр, ўта такаббур мўғулларга бешак мағлубият келтиришини ҳамда бир вақтлар хоразмликлар қутирган қобону, ҳайбатли йўлбарсларни қандай маҳв этган бўлсалар, босқинчи газандларни ҳам худди шундай гирибонидан олиб, яқсон этиш мумкинлигини иншооллоҳ ҳаммага кўрсатиб қўяжакларини ишонч билан ҳаёл сурарди.

Ойчечак ҳам айнан шу дамларда ўғлининг ичидан кечаётганларни бамисоли уқиб олаётгандек гапирди:

- Илоҳим, бу маънун дажжолларни ер ютсин-да!..

- Худо хоҳласа ер ютар, ютмаса, зўрлаб бўлса ҳам юттирармиз, менинг меҳрибоним!..

"Менга шундай довиорак, ботир, заковатли ўғлонни ато этгани учун яратган эгамга минг қатла шукр. Эй, парвардигори олам, жигарбандим - кўзимнинг оқ-қораси ўғлимни ёвузлардан, ёмон кўзлардан ўзинг асрагил", дея ғурур билан дуо қилди ичида, ўғли Жалолиддиндан нигоҳини узмаган она.

- Боргоҳ атрофига ҳар эҳтимомга қарши қўшимча чериклардан ажратиб қўйилса, ёмон бўлмасми дейман-да, шунқорим?

- Асло хавотирга ўрин йўқ. Бу ер музаффар қўшинларимизнинг орқа томони. Қолаверса, аллақачон сиз айтгандек қўшимча тадбирларни кўриб қўйганман. Дарвоқе, улуғ устозим сардори ақром Темур Малик жаноблари ҳам менга шу борасида эслатиб эдилар. - деди мулоимлик билан онасини хотиржам қилиб Жалолиддин.

Ойчечакнинг ўпкаси тўлди, ғолибона чакнаб турган оху кўзларини четга олди, бошидаги орқага хиёл сурилган оқ шоҳи рўмолини тўғрилаб қўйди-да, қиблага юз буриб деди:

- Илоҳим тангри ўзи сени хивзу ҳимоясида асраб, фатху нусрат нишони бирла номингни ярлакагай! Фиску фужур, балоқазолар даф бўлиб, иншооллоҳ она заминимиз - юртимизни кўргали бизни мушарраф этгай, жигаргўшам! Ё оллоҳ. Насрул миналлоҳи ва фатхул қарийб¹, омин Оллоҳу ақбар!..

Жалолиддин узун, одми қўйлак кийган она этагининг бир учини кафтига олиб ўнди, сўнг кўзларига суртди.

Хижрий 618 йил. Сумбула ойининг еттинчи кунин² мўғуллар Жалолиддин қўшинига Афғонистоннинг шимолидаги Парвон шаҳридан бир фарсах узоқликда юзма-юз келди. Бу пайтларга келиб, шамол бутокларни шилдиратиб, ёз ҳам ўтиб бораётган палла эди. Жалолиддин қўшинлари серқоя тоғ тизмалари оралиғида пиёдага айланган ҳолда тўқнашувга аллақачон шай бўлиб, зич ҳолда тек қараб турардилар. Аскарларнинг совут ва дубулғалари тоғ қуёшининг заррин ёғдуларида тиник сувдек ярқирар, уларнинг бошларига кийган дубулғаларининг уқларлари эсаётган шамолда туғдай хилпирарди.

Бир тепаликда яқин кишилари билан жанг майдонидаги умум ҳолатни кузатиб турган султон Жалолиддин юз беражак вазиятни яна бир бор чуқур мушоҳада қилиб, қўшиннинг

олдинги қисмини эпчиллик билан қайта тузди. У жанговор саф олдига қўшимча сараланган паҳловон йигитлардан юзликларни, улар ёнига эса узун соғли оғир ойболталар билан қуролланган ҳамда кўп жангларда чиниққан моҳир чапдаст жангчиларни жойлаштирди. Аввалдан кўзда тутилганидек, бу ерда сдам бўйи келадиган маҳсуе ёй ва сақоқларида учи тобланган ўткир пайконлар билан қуролланган тирандозлар ҳам ҳозир бўлган эдилар.

Жалолиддин жанг олдидан қўшинларига қарата жўшқин ва янгроқ овозда хитоб қилди:

- Биродарлар! Азиз ватандошларим! Сизлар озодлик учун улкан муҳораба олдида турибсизлар! Бугунги кунда бизларга Ватан, мазлум жафокаш халқ буткул умид ва нажот кўзларини тикиб турибди. Иншооллоҳ, зафар кучиб, юзимиз ёруғ бўлгай, юртимизни ёвуз, қаттол даҳрийлардан тозалаб, озодлик ҳамда зафар нашидасини суришга насиб айлагай! Улуғ Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат сизларга ҳар сония куч-қувват ато этсин! Олайлик, илло олдирмайлик, ўлган шаҳид, ўлдирган ғозий!

Мўғуллар жангни ортиқча ортга сурмай биринчи бўлиб, тўсатдан, жон-жаҳдлари билан от солганлари қўйиб, Жалолиддин лашкарларини тўзғитиб юборишга интилиб, қўшиннинг қоқ ғулига ташландилар. Мислсиз шиддатли жанг икки кун давом этди. Отларнинг пишқириб кишнаши, жангчиларнинг ҳайбатли шовқин-суронлари, мўғулларнинг йирткичлардек қийқириб: "Қю! Қю, Қю, У-уро-ох", дейишлари, Жалолиддин лашкарларида "Оллоҳу ақбар" ҳайқириқлари, "Ур! Ур! Хо у-ур! Ҳайё-хай" наъралари янгради. Тақир-туқирлар, ноғора, карнайларнинг овози, қилич ва қалқонларнинг зарб билан шарқ-шуруқ урилиши еру кўкни титратар эди. Отлар ҳурқиб пишқирир, жанг қизигандан қизир, ҳамманинг фикризикрида зафар қозониш эди. Шамширу ойболталарнинг осмонга чакқонлик билан чиқиб тушишларидан қанчадан-қанча танасидан жудо қилинган бошлар, жасадалар ерга думалар, тупроққа қорилиб от тўёқлари остида топталарди. Аёвсиз ва бехато учган ўқлар баҳодирларнинг юрак-бағрини хуну гирён айлаб, тилка-пора қилар, эс-хушларини йўқотган эгасиз, баъзилари яраланган тулпорлар қон кечиб, жон ҳолатда кишнаб, ўзларини ҳар ёнга уришар, чиқиб кетишга жой топишолмас эди. Эгарларидан йиқилган ярадор жангчиларнинг эса сон-саногини йўқ! Улар ҳасрат билан нидо қилар, армон билан жон берардилар. Сой ва ариқлар ҳам ёв мурдалари билан тўлиб борарди. Ниҳоят мўғулларнинг тинкаси қуриганини сезган Жалолиддин довул чалдираркан, лашкарларига отга минишни буюрди ва ҳал қилувчи ҳужумга бошлади. Бу пайтга келиб талай одамларидан айрилган душман қўшинлари қутилмаган зарбага бардош беролмаслигига кўзи етиб, чодлари ва уғруқларини ташлаганча шошилиш чекиниша бошлади. Жалолиддин қўшинларининг боронғорини Темур Маликка, жовонғорини Сайфиддин Агроққа топшириб, ўзи ғулда жанг қиларди.

Оз фурсат ўтмай мўғуллар ўзларини ўнглаб олиб, худди қутурган денгиз тўлқинларидек, жон-жаҳдлари билан яна Жалолиддин қўшинларига ташландилар. Улар ўлар-тириларига боқмай, тўсикларни кучли зарб билан йиқиб-янғиб ўтмоқчи бўлдилар. Бир тепалик устида жиддий киёфада жангнинг боришини шахсан кузатиб турган мўғул саркардаси Шики Хутуту: "Уғруқларни ағдариб яқсон қилинг, халқани бузинглар! Теварак-атрофдаги қалин буғдойзор - ўтлоқларга ўт қўйинглар!" деб буюрди. Бироқ натижа душман қутганидай бўлмади. Жалолиддин олдиндан вазиятга тўғри баҳо бериб, маҳсуе тайёргарлик кўрганлиги сабабли тўсиклар яқсон этилмади, ёнғин ҳам бўлмади. Жанг бораётган аини қизгин паллада Шики Хутуту нўённинг жавонғор лашкарбошиси Чормоғон нўён Жалолиддин қўшинининг боронғорига отлик ва пиёдалардан иборат қатта куч билан қаттиқ ҳужум қилиб,

1. Мадад Оллоҳдан, галаба ққиндир.

2. 1221 йил 31 август.

уни бирмунча букишга муваффақ бўлди. Аммо бу ҳам қасоскорларнинг жанговорлик руҳини заррача тушира олмади. Мўғуллар номдор саркарда Темуралиқ туманларига талай талофотлар кўриб жиддий зарба бера олганликларига қарамай, барибир, зафар қозона олмадилар. Чормоғон нўёнинг ўзи Темуралиқнинг қилич зарбидан майдонда ҳалок бўлди.

Темуралиқ бошлиқ фидойи жангчилар юксак кўтаринки руҳда метиндай мустаҳкам уюшқоқлик билан, қатъий ҳарбий интизомни сақлаган ҳолда бутун жанг давомида қаҳрамонона олишдилар.

Ниҳоят, мўғул кўмондонлиги ўзининг охириги чорасини кўлашга, ҳийла ишлатишга ўтди. Улар кигиздан одам шаклини ясаб, ўзларининг эҳтиёт учун ажратиб қўйган отларига мингаштирдилар-да, Жалолиддиннинг пиёда қўшинларига қарши жанга кирдилар. Бу айёрлик дастлаб бироз иш бергандай бўлди. “Мўғулларга мадал кучи етиб келибди”, деган ваҳима таъсирида парокандалик бошланди. Аммо ғоят сезгир ва билимдон Жалолиддин душмanning найрангини тезда пайқади. Бу душмanning одатдаги ҳийласи эканлигини уқтириб, аскарларга даъда берди. Натижада қўшин тезда ўзини ўнглаб олди. Жанг қизиқ кетган бир пайтда ҳарбий ноғоралар ишга тушди, қасоскорлар қарнай ва бургуларнинг садоси остида суворий бўлиб ёв устига бўрондай ёпирилди. Тўқнаш келиб, бир-бирига аралаш-қуралаш бўлиб кетган ҳар икки томон Парвон остидаги жанг майдонига сиғмай қолди. Кўтарилган чанг тўзондан кун юзи ҳам хира торғди. Эгасиз кишнаб-пишқирган отлар у ёқдан бу ёққа зир чопишар, анграшар, даҳшатли ҳайкириқлар узоқ-узоқлардан эшитилиб турарди. Денгиздай чайқалган бу жангда жуда кўп қон тўкилиб, гоҳ у томоннинг, гоҳ бу томоннинг қўли балиқ келиб турди. Урушнинг энг долзарб палласида Жалолиддиннинг жовонғорига етакчилик қилган Сайфиддин Ағроқ рақиб томоннинг боронгирини даст улоқтириб ташлаб, душман қўшинининг орқасига яшиндай шиддат билан ёриб-қирди ва кетма-кет қакшатиб зарбалар берган ҳолда Шики Хутуту нўёнинг қўшинини эсанқиратиб, танг аҳволга солиб қўйди. Жалолиддин ўзининг бутун эъбирини ҳужум суръатини сусайтирмаслик, душмanning кўз очирмасликка, яна нафасини ростлаб, ўзини ўнглаб олишига имкон бермасликка қаратди. Худди шу пайтларга келганда Жалолиддин ишораси билан олдиндан белгилаб қўйилган ва фурсат кутиб турган саркардалардан Ихтиёриддин Хорпушт ҳамда Ал-Ҳасанларнинг пистирмадаги кучли суворий қисмлари душман қўшинларига қарши икки бикинидан тўсатдан қўндек ташландилар. Буни кўрган мўғул лашкарларидаги шу вақтгача олиб борган ялпи ҳужумкорлик ғайратлари ҳам бирмунча сусайди.

Иккинчи куни давом этган мислсиз жанглар ниҳоясида ташаббусни ўз қўлига олган Жалолиддин Мангуберди қўшинлари чаққонлик билан иш кўриб, ҳолдан тойган душмanning қуршаб олдилар. Чингизхоннинг шу пайтгача мағлубият нима эканлигини билмай келган йирик лашкарбошиши айёр ва эҳтиёткор Шики Хутуту нўё ўз қўшинларининг батамом ўраб олинаётганини кўргач, аскарларининг тирик қолган қисми билан қоча бошлади. Буни кўрган Жалолиддин ва унинг руҳланган қўшинлари ўзларининг ҳали чарчаб улгурмаган бакуват отларида душмanning осонгина қувиб етар ва худди бугдэй ўргандек аёвсиз қирарди...

Жанг ноғораларининг овози шу куни кечга томон бориб тиди. Душмanning қалами бу ердан буткул узилганди.

Парвон остоналарида бўлиб ўтган энг катта урушлардан кейинги эрта куз оқшоми эди. Жалолиддин боргоҳи олдида кўплаб гулхаёллар, машъаллар ёрунда қолиблар шодиёна оламшумул зафар тантаналарини қилдилар. Қасоскор жангчилар асир олинган мўғулларга шафқат қилмадилар. Турли қийоқларига солиб, уларни битта қўймай ўлдириб ўч олдилар.

Мўғулларнинг бениҳоя катта кучлари устидан қолиб чиқ-

қан даворак баҳодирларнинг шухрати мамлакатларнинг ҳамма ёғига тарқалди. Аммо, терс келган замона зайли билан давомли ғалабани мустаҳкамлаш Жалолиддинга насиб қилмади. Жангдан сўнг умумқўшин бошлиқлари орасида ўзаро низолар бошланди. Саркарда бу ихтилофларни боса олмади. Натижада Жалолиддин қўшиннинг талай қисмидан ажралиб қолди. Арзимаган низолар ана шу тариха улкан йўқотишларга сабаб бўлди.

Жалолиддин қароргоҳида ўлжалар улашилди. Мўғуллардан тушган сон-саноксиз ўлжалар орасида яхши бир учқур тулпор ҳам бор эди. Шу отни икки қабила амирлари талашиб қолдилар. Балх ҳокими Аъзамхон Малик аччиғланиб Сайфиддин Ағроқнинг бошига қамчи туширди. Сайфиддин Ағроқ бошлиқ қалач қабилалари бундай ҳақоратга норозилик билдирди. Жалолиддин арзимаган нарсадан катта ноҳушлиқлар келиб чиқмаслиги учун ўртага тушди ва виқор билан деди:

- Мухтарам амирлар! Ўзаро низолар каттол душманданда баттар турур! Душман у ёқда қолиб, ўзимизга ўзимиз душман бўлиб қолмоқлик муғлок ақлдан эмасдир! Агар иннокиттифок бўлмас эканмиз, мушқилик ҳали барҳам топмаган, душман куч жиҳатдан устинликни сақлаган маҳалда муқаррар ҳалокатга юз тутармиз, азизлар! Душманга бу қўл келур. Шу боис ҳушёр бўлмоқчилигимиз, ёғининг макр-ҳийлаларига учмай, яққалам бўлиб аҳд-паймонимизда мустаҳкам турмоғимиз даркор!

Бирок, оташин саркарданинг қилган шунча жидду ҳақд ҳаракатлари зое кетди. Аслида бу низо-жанжаллар мунофиқлик йўлига кириб, айёрлик “тулпор”ига минган Сайфиддин Ағроқ ҳамда унинг ўзи каби тутириқсиз маслақдошларининг мўғул ҳокони ваъда қилган қоп-қоп олтинлар илинжида жасур саркардадан хоинона ажралиб чиқиш учун атайлаб уюштирилган бир баҳона эди, холос. Улар Чингизхондан шартлашган олтинларга дастлаб эга бўлдилар ҳам. Валекин, мўғуллар Парвон остоналаридаги таърифлашга тил ожизлик қилдиган қирғинни, бошларидан кечирган аччиқ қисматни асло эсларидан чиқармаган эдилар.

Етар раҳмат суйи қўқ қовқабина,

Етишмас қатраи гумроҳ лабина.

Яъни, Сайфиддин Ағроқ, Аъзамхон Малик ва Ал-Ҳасанларни мўғуллар унчалик олислаттирмай, Афғонистоннинг Пешоворида усталик билан макр тузонга илинтириб, батамом қириб ташладилар-да, бутун бойликларини ортиғи билан тортиб олиб кетдилар...

Д О В У Л

*“Гар қутурар эрса қабоҳат довул,
Фалак муаллақ, заминда қолмас овул!”*

(Қадимий ёзишмалардан)

Талиқон. Куз фасли.

Кул пешиндан оққан, ҳаво айниб, қўқ юзини қора булут қоплаган. Ҳазонларни ҳар томонга шитирлатиб, учириб совуқ шамол эсарди.

Ястаниб кетган бийдек кенгликларда сон-саноксиз ўтов - чодирлар кўзга ташланади. Тиң тирноғигача қуролланган мўғул суворийлари чор атрофларга от чоғтиришарди.

Ҳали ҳам ўзининг ям-яшилликни йўқотмаган поёнсиз қуюқ ўтлоқларнинг бир томонида ҳисобсиз мол-чорвалар, бошқа бир томонида эса уюр-уюр йилқилар ёйилиб ўтлаб юришарди. Олислан қараганда бу йилқилар гўё тарқалиб кетгандек кўринса-да, аслида улар тўп-тўп бўлиб, бир уюр ик-

кинчисига аралашмай ҳар қайсиси алоҳида-алоҳида ўз уюри билан эмин-эркин ўтлаб юришарди. Йилкичилар ҳам бу уюрларни бир-бирларига аралашиб кетмаслиги учун зийраклик билан қараб юришарди.

Ҳар бир уюр йилкилар ўзларининг ранг-туслари билан бир-бирларидан фарқ қиларди. Бир уюрда тўриқ, иккинчисиди жийрон, учинчисиди саман, бошқаси яна бошқа тус тулпорлардан иборат эди.

Дўнг қангшарли, ихчам отларга миниб олган тажрибали йилкичиларнинг баъзисиди бир-бири билан олишиб кетган айғирлардан кўриб, кўлларига тутган учига аркон сиртмоқ боғланган узун ёғочдан қилинган кўриқларини ўйнатиб, уюрлар орасидан чопишгани ҳолда бақириб-чақирган, ҳой-ҳойлаган овозлари эшитиларди.

Мўғул лашкароҳининг марказида қад ростлаган улкан боргоҳда зиёфат қуюқ.

Чингизхон сафдошлари, ғалаба шарафи ила машҳур бўлган ва эндиликда ўзи каби кексайиб қолган, соқоллари оқариб, юзлари буришган номдор нўёнлар ҳамда ҳокон томонидан юқори мартабаларга эришган собиқ жангчилар, ўз бахти, омадларини синамоқ ниятида ҳозир бўлган ёш ҳарбий бошлиқлар ҳам шу зиёфатда иштирок этишарди. Уларнинг ҳар бирининг ўз туги остида ҳужумга тайёр туманлардан сарбозлари бор эди.

Меҳмонлар кенг саҳнга тўшалган шоҳона қалин пилалар ва унга солинган гулдор паркут кўрпачалар устида давра олиб ўтиришар, ҳокон эса улардан юқорирокда тўрга кўйилган, Шимолий Хитой императори саройидан ўлжа олинган нақшинкор суянчикли баланд олтин тахт устида дабдаба ва шуқуҳ билан чордона қуриб ўтирар эди. Тахтнинг икки ёнида оғзини қатга очиб наъра тортаётган икки йўлбарс ҳамда ўртада хитойликларнинг тасавурларидаги “бахт аждари”нинг ўйиб тасвирланган шакли ҳайбатли тарзда кўзга ташланарди. Тахтнинг тўрт оёғи фил оёқлари шаклида эди.

Чингизхоннинг ўнг томонида уч ёш кичик бўлган, 1165 йили товук йиллида таваллуд топган юксак эътиборли амакиваччаси Қорачор баҳодир нўён¹, икки иниси, кенжа ўғиллари - Ўндоийхон, Тулуйхон, сулокли набиралари ва бошқа яқинлари ўтиришарди. Чап томонида ҳоконнинг ёши улутроқ бўлиб қолган завжалари ва улар орасида бошига нақши нигорли оқ шоҳи рўмол, эгинга ука тикилган хаворанг кенг ва мўл хитойи кўйлак кийган, зеб-зийнатларга бурканган, узун тимқора сочли, баҳор лола қизғалдоғидек юпка чиройли лабларини қимтиб атрофга ўзининг қатга ҳамда қийғоч мовий кўзларини табассумона ҳумор сузгани ҳолда миркит қавмидан бўлмиш ардоқли, ёш соҳибжамол завжаси Қулон хотун ҳам айниқса савлат тўққан кўйи кўзга ташланиб ўтирарди. Мулозимлар тиним билишмас, ўтирганлар орасида оёқ учиди оҳиста у ёқдан бу ёққа юришиб олтин идишларда турли таомлар, ноз-неъматлар, қимиз, қимрон, бўза, айрон, эроннинг қизил шароби, тарвуз уруғидан қилинган хитойнинг ўткир ароқларининг кетини узишмасди. Меҳмонларга тез-тез ҳарир сочиқ тутиб, уларнинг либосларига шароб ва ёхуд бўлак нарсалар тўкилишидан ҳам сақлардилар. Бу зиёфатда шунингдек, кўпгина хорижий давлатлардан, шахсан қудратли мўғул ҳукмдорининг таклифига биноан ташриф буюрган ажнабий меҳмонлар, давлат элчилари, арбоблари, улуғ мартабали аслзодалар, эътиборли кишилар бор бўлишиб, ҳокон уларнинг олдида ўзининг шон-шавкати янада кўрсатмоқ ниятида зиёфат дастурхонига ва бошқа нарсаларга алоҳида диққат қилганди.

1. Бу шахс Амир Темурнинг тўртинчи бобоқалони бўлиб, Чингизхон вафотидан кейин, унинг иккинчи ўғли Чингизхоннинг Шарқий Туркистондаги Или водийсида қарор топган давлатида умрининг охирида олий бошқўмондон ва буюк маслаҳатчи бўлиб қолади. У 1254 йили 89 ёшида вафот этган.

Қатга-қатга олтин товоқларда, барқашларда алоҳида сўкимга боқилган ёш отнинг оловда пиширилиб, тўғралган зирavorли мазади сон гўштлари, пиширилган ён бия, қийик ва чўл тувалоғининг гўштлари келтирилган. Булардан бошқа хитойлик уста пазандалари томонидан тайёрланган тансиқ лаззатли таомлар ҳам пешма-пеш тортилди. Махсус чопарлар томонидан келтирилган бир хил ноёб жануб мевалари - буларнинг ҳаммаси бу ерларда кўрилмаган ажабланарли бир ҳол эди.

Элчилар, ажнабий меҳмонлар ҳоконга ўз ҳукмдорларининг саломи ва энг яхши тилақларини изҳор қилдилар. Улар лиммо-лим тўлдирилган ҳар бир қадахни ҳокон шарафига, уни улутлаб, кўкларга кўтариш билан нўш этишар, ўзаро гап-сўзлар борарди.

Қудратли мўғул ҳокони ҳам меҳмонлардан қолншмай қадах кўтарар ва шу билан ҳали ҳам ўзининг бардам ва бақувватлигини кўрсатарди. У доим ўзини гарчи қаҳри қаттиқ бўлса-да, доно ҳукмдор ва ўткир сиёсатдон ҳам эканлигини кўрсатишга тиришарди.

Боргоҳнинг ичкарасидаги шоҳи парда ортнган эса ҳар қайси ўлкаларнинг тилларида турли ёқимли ашулалар, мусика овозлари эшитилиб турар, пардоз-андозланиб, ғаройиб кийинган гўзал чехрали моҳитобон раққосалар ўйнашар, ўйинларида чўлда ўтлаб юрган қийикни, уни пойлаб, писиб келадётган силовсиннинг қийикка ташланишини, бироқ, биқиниб ётган сайёд отган найза ва ёхуд пайкандан ҳалок бўлганини зўр маҳорат билан тавсирлардилар. Даврада қаҳъаҳа ва қийиқриқлар ҳам янгарди.

Ҳокон бераётган зиёфатидан кўнгли тўлиб, мамнуи ва масрур ҳолда тахтда ўтирар, ўткир нигоҳини даврадагиларга ташлаган кўйи ёнида тиз чўққан, зиматга ҳозир у нозир мулозимларининг алоҳида олтин товоқларда узатиб турган гўштлардан олиб чапиллатиб ерди. Кўнгли тусаб қолганда энг яхши гўшт бўлақларидан олиб ёнида ўтирган амакиваччаси Қорачор нўённинг оғзига соларди. Яна бир бўлак гўштни олиб, ўзининг иш бошқарувчиси ва буюк маслаҳатчиси бўлмиш донишманд Елю-Чу-Цайга ҳам шундай илтифот кўрсатарди. Чингизхон кўп ўтмай мазали этиб пишириб келтирилган қийикнинг иссиқ бир қурагини олиб, ғажиркан:

- Парвоиға юборилган сарлочинларимдан ханузгача дарак топмадингизми, жаноб? - деди буюк маслаҳатчиси кизаринқираган сарғиш кўзларини тикиб.

- Яна озроқ кутсакмикан дейман-да, олампадох?

- Тангри сулданин қўллашига, баҳодирим Шикининг зафар ила қайтиб мени хушнуд этишига заррача шубҳа йўқ, - деди яна вазири аъзамидан нигоҳини узмаган ҳолда ҳокон.

- Ҳар вақтдагидек ҳақдирсиз. Чопар юборилган, эҳтимол, ҳадемай дарак бўлиб қолгай, улуғ ҳоконим, - дед қўлларини кўксига қовуштириб, хиёл бошини эгган ҳолда мулоийм табассум билан жавоб берди Елю-Чу-Цай.

Шу пайт боргоҳ эшигидан эшик оғаси кўринди:

- Улуғ олампадох, тангит хони Бурхондан нома билан элчи келмиш, ҳузурингизга кирмоққа изн сўрайди.

Ўрдос, Гангеу ва Хуанхэ музофотларида қарор топган тангитлар хонининг номини эшитган Чингизхоннинг авзоий тезда ўзгарди очик чехрасини кун юзини булут қоплагандай, қовоқлари уюлди. Ашула ва мусика овозлари тинди. Раққослар кўрқакларидан парда ортга ўтиб кетишди.

Бу элчининг келишининг боиси, бир йилча муқаддам Чингизхон мазкур подшоҳнинг элчисини шундай зиёфат устида унга қилинган кўпол муомиласи учун ҳаммининг кўз олдида обрўсизлангириб ҳайдаб юборгани эди. Ана шунга биноан порозилик билдириб юборилган элчи эди.

- Кирсин, - деди ҳокон.

Бир оздан кейин, қароргоҳ олдида доимий ёниб турган муқаддас олов орасидан ўтиб ичкарига кирган элчи тахт қар-

шисига икки букилганча бориб, бошини ерга қўйиб сажда қилди ва ўрнидан туриб, мадхияловчи сўзлар билан ўз хонидан келтирган номани ҳоқонга узатди. Номани вазири аъзам Елю-Чу-Цай олди.

- Жаноблари, қани, ўкин-чи, яна не дебди ул танғитнинг нобакор ёввойи мушуги! - деди қахрли бир тусда Чингизхон.

- Бош устига, ҳоқоним. - У Хитойнинг ипак қоғозига битилган ҳамда устидан учи попукли ипак ип билан боғланган ўрамли номани очиб текислади-да, сўнг шошмасдан хотиржам ўқий бошлади: - "Эй, сен, қиёт қавмининг саркаш қулбаччаси! Аждодларинг ҳам бир вақтлар аждодларимнинг итоаткор қуллари эди. Тақдир экан-да, эндиликда тоғ айланиб, боғ айланиб, омадинг чоғанида ўзингдан кетиб, сармаст бўлибсан. Кўкдаги қудрат эгасини инобатга олмасликка журъат этиб, "ягона менман" дея кўнглингни сиққанини қиладиган бўлиб қолибсан! Омад шундай бир англаб бўлмас ҳодисадирки, у бугун сенга боқса, эртанги кун сўзсиз бошқа бировга боқур. Ҳаётда ҳеч нарса боқий эмас. Бинобарин, манманлик бандасига ҳос иш эмаслигини унутибсан. Ўз даражасини билган одамлар бундай қилмайдирлар. Ёш бўлганингда эди, "Ҳа, ёш-да, боши тошга тегмаган", дейиш мумкин эди. Ваҳоланки, сендай ёшини яшаб қўйган, кўпни кўрган тажрибадор одамга бундайин номаъқулчиликлар учун бундан бошқа яна не демоклик мумкин?! Сен қон тўкишни тинчликдан афзал билибсан. Олов ёндирувчи, ўртовчи балою офатдир. Бу офатдан эҳтиёт бўлмоқлик ўрнига уни келтириб чиқармоқлик нодонлик, жоҳилликдан ўзга нарса эмас! Шунини яхши билки, ана шу ўзинг ёққан уруш олови бир кун келиб ўзингни домига тортувчи! Вассалом!"

Чингизхон номани эшитиб, анча вақтгача жим қолди. Сўнг, ғазаби қайнаб тошганидан ёнида турган ноз-неъматлар тўла олтин барқашни элчи турган томонга тепиб юборди. Барча нарсалар гиламга сочилиб кетди. У қўлидаги чала гажилган кийик курагини ҳам бир томонга отиб ташлади, ёғли қўллари этигининг қўнжига артди ва пўстинининг этаги билан соқол-мўйлабини силади. Ўнг қўлини мушт қилиб турди. Элчи дағ-дағ титраган қўйи қўллари билан юзини тўсиб гиламга яна пешонасини қўйди.

- Ярамас, аблаҳ маъён! Ҳали менга тап тортмай шундай сўзларни айтадир, менга-я?! - деди нафаси сиқилган, бўғилган ҳолда сўзида давом этиб мўғул ҳоқони. - Вазири аъзам жаноблари, зудлик билан ҳузуримга котибни чорланг, ҳозирок у сурбет Бурхонга жавобим битилгай!

Орадан кўп ўтмай қоғоз ва довот билан котиб, чўзинчоқ ва норғилдан келган қирғий бурунли девони мунший кириб келди.

- Шундай деб ёзилсин! - Ҳоқон йирик олмос кўзли олтин узук тақдиган ўнг қўлининг кўрсатғич бармоғини қоғозга бигиз қилди. Ҳийла ёшга бориб қолган муншийнинг роз қанотидан ясалган қалами қалин қоғоз устида ғижирлаб йўрғалай бошлади:

"...Сассикпопишакнинг қилиғи ҳеч замонда шунқорни чўчитганими? Эй, сен танғит элатининг ҳашоратхўр ити Бурхон! Сенга шунини уқтириб қўймоқчиманки, юборган номанг айна вақтида этиб келиб мени бағоят мамнун этди, менга янада куч-қувват бағишлади. Сен номангдан тангри тамонидан барча халқларга бош этиб тайинланган мендай қудратли ҳукмдорга тап тортмай дашном бермоққа журъат қилибсан. Сичқоннинг ўлгиси келса, мушук билан ўйнашаркан! Дашном бермоқ қандай бўлишини мандан кўргайсен! Сен менга лўқма бўладиган олдидеги арзимас куйруқсан. Ани истаган вақтимда ейман. Олдин қошимда турган "ўпка"ни ҳазм қилай, сўнг навбат сенга етгай!" деган қисқа, лекин кескир сўзлар билан пайсалга солмай яқунланган жавоб нома шу ерда ҳозир турган танғит элчиси орқали жўнатилди. Ҳоқон муншийси ҳам унинг ишора-

си билан ўрнидан туриб, сая уюшган оёқларини эҳтиётлик билан эглиброк босган ҳолда орқаси ила юриб боргоҳдан чиқиб кетди.

Зиёфатдагилар ижозат бўлмагунча нафасларини ичларига ютиб чурк этмасдан жим ўтиришди.

Чингизхон шундай ғазабда ўтирган пайтда Парвондан ҳам чопар келиб қолди.

- Улуғ олампадох, тилимни кесинг, нохуш хабар, - дея ҳоқон қаршисида тиз букиб бошини ерга қўйди.

- Ҳмм. Яна нохуш хабар дегин?! - Баттар тутоқиб дарғазаб бўлган Чингизхон бақувват қўллари билан чопарнинг ёқасидан тутган ҳолда ўзига даст торғди: - Сен ярамас қачон хушxabар келтириб эдинг? Тезроқ айт, токи тилингни эмас, бошингни кесмасимдан, бадбахт!

Ҳоқон важоҳатидан кўрқув ва даҳшатга тушган чопар зўрға тилга кирди:

- Па-па-арвондаги мухорабада баҳодир Шики Хутуту нўён мағлуб бўлмиш. Нў-ённинг ўзидан ҳарчанд уринсам-да, дарак тополмадим...

Бу гапни эшитиб ўтирганларнинг ранг-рўйи қув ўчди, мўғул давлатининг аъёнлари, лашкарбошилар ва бошқалар ҳам гимиралиб, бир-бирларига савол назари билан қарашар, айримлари бошларини чайқашар ва ҳеч ким ун чиқаришга ботинолмасди.

Мўғул ҳоқони чопарни қўйиб юборди.

- Йўқол, қорангни ўчир!

Чопар миқ этмай икки букилган қўйи орқаси билан юриб боргоҳ эшигидан чиқиб кетди. Ўртага узоқ жимлик чўқди. Сўнг, Чингизхоннинг хаёлига бир нарса келгандек, ёнида ўтирган вазири аъзами Елю-Чу-Цайга қараб деди:

- Бағдодга юборилган элчимиз ҳаяллаб кетмадим, сиз бу борада не дейсиз, не қилмоқлик керак?

- Фикри ожизимча, кутиш керак, менинг ҳоқоним. Ҳали вақт бор, - дея жавоб қайтарди вазири аъзам майинлик билан.

Бу пайтга келганда кеч кириб, кун ҳам алламаҳал бўлиб қолган, ташқарида ҳаво айниб, майдалаб ёмғир ҳам ёға бошлаганди. Худди шу аснода либослари сарбасар тилка-пора бўлган, олис йўл босиб, тинка-мадори қуриган, ўлим чангалдан аранг қутилган, ярадор, сарғишдан келган сийрак соқоллик, чўзинчоқ юз, танка бурунли барваста Шики Хутуту Чингизхон ҳузурига яқка ўзигина кириб келди ва қахрли ҳоқон қаршисида юз тубан йиқилди ҳамда бошини кўтариб қарашга ҳам ботинолмай Парвон остонасида бўлиб ўтган мисли кўрилмаган жанг тафсилотларини кўз ёшларини тўққан ҳолда бирма-бир унга гапириб берди.

Шики Хутуту нўён бошчилигидаги қўшинларнинг тормор келтирилганини эшитган Чингизхон ичидан зил кетиб, ғоят саросимага тушган бўлса-да, ўзини вазмин тутиб, сир бой бермай:

- Шики Хутуту ғалабаларга ўрганиб, мухорабаларда қўли баланд бўлишига одатланиб қолган, тақдир даҳшатларининг қандайлигини тотиб кўрмаган эди, - деди. - Мағлубият кулфати ва даҳшатларини кўргач, бундан кейин ҳар бир ишда янада эҳтиётроқ, хушёрроқ, билағонроқ бўлур. Зеро, қуён ортидан тушган сайёд ўрмонда қоплонга ҳам дуч келмоқлиги мумкинлигини унутмаслиги керак!..

Шики Хутуту ҳоқоннинг кўпчилик олдида айтган дашномларини ичига ютиб, жулдири чиққан елкапўшининг этаги билан кўз ёшларини арта ҳоқоннинг ишораси ила ўрнидан турди. Чингизхон яна уни юпатансимон ўз ёнига ўтказаркан, бир нуктага тикилгандай анча маҳалгача садо қилмади. Сўнг, унинг алаmidанми ёки бошқа нарсаданми, қовоқлари шишинқиради. Уни шу онда қовоқ ҳам деб бўлмасди, балки, аллақандай сир пардасига ўралган, заминни қора чодрага буркаган қора булутмикин дейиш мумкин эди. Оз ўтмай, ҳукмдор-

нинг мушукниқидай сарғиш, ярим юмуқ кўзлари бирдан ярқираб кетди. У чўчайган қалин лабларини бир қимтиб, баайни худди ўлжасига ташланмоқчи бўлган ярадор йўлбарсдай ғазаб билан ўқирди. Бундай ҳолатни ҳеч қачон кўрмаган боргоҳдагилар юз тубан ерга букидишлар. Ҳоқоннинг нигоҳи уларга тушиб қолмаслиги учун қўрққанларидан дағ-дағ титрашар, қафтлари билан юз-кўзларини ёпиб олганлари ҳолда қимир этмасдилар.

- Мен кўшинларимнинг тор-мор келтирилишига ким айбдор эканлигини яхши биламан, - деди ўша-ўша ғазабини соча Чингизхон, пастроқ ва ҳирилдоқ овозда. - Бунинг барчасига бирдан бургут бўлишни хаёл қилган, дағи ўзини денгиз фаҳмлаб, мени дарёчалик назар-писанд қилмасликка журъат эта олган, ҳали болалиги димоғидан кўтарилмаган ўша саркаш сартбачча, шўртумшук жўжаҳўроздир! Унинг давлатим тизгинини чопиб ташламоқ ниятида қилиб келаётган барча жиноятларини бир четда тек томоша қилиб тураверишим ва жазосиз қолдиришим мумкинми? Асло! Мана, энди у сартбачча мендан кўрсин! Султонлик дасторини кийдим, деб беихоё мағрурланиб кетганга ўхшайди. Мен унинг ақлини киритиб қўйман. Ўт билан ўйнашиш неларга олиб бориши, мўғул кўшинларининг қудратини шундайин кўрсатиб қўяйки, у ярамаснинг ўзигина эмас, буткул қавмларининг ҳам абадул абад ёдидан чиқмасин! Ҳой, менинг баҳодир нўёним! Сен зудлик билан шаҳарларни қамалу ғорат қилиб турган барча баҳодирларимни, кўшин бошиқларини лашкаргоҳим атрофига тўккизи тугал ҳолда пайсалсиз жамулжам бўлмоқлари тўғрисидаги буйруғимни етказ!

- Мақбул, амрингиз сўзсиз бажарилғай, менинг ҳоқоним! - У шундай деб, ўнг қўлини кўксига қўйганча, бошини хиёл эгган кўйи уч-тўрт кадам орти билан юриб, сўнг бурилганча шаҳдам қадамлар ташлаганча боргоҳ эшигидан чиқиб кетди.

Қудратли мўғул ҳоқони орадан ўтган бир неча дақиқалардан кейин, ўша аввалгидай важоҳатда яна тилга кирди:

- Эй, танграм, қудратли Сулда, кўриб турибсан, ягона сендан мадад сўрайман. Бу сафар ҳам менга ўзинг куч-қувват ато эт. Мен ўзим жамики кўшинларимни ўша бургут бўлмоқни хаёл қилган жўжаҳўроз Хоразмшоҳ Жалолоддинни тутиш учун бошлаб боргайман ва уни тирик тутиб, мана шу кўлларим билан бўғиб ташлайман!!!

Тантанали шоҳона зиёфат ўрнини қисқа сонияларда ноҳушлик ағаллаган, энди ҳоқонга ҳамнафас ҳамманинг ўй-фикри Парвонда кечган мусибатли ҳалокатга қаратилгани ҳолда ичларидан фақат қайғу-аламли ғазабдан ўзга нарса кечмаётган мана шундай бир пайтда Жалолоддиннинг Чингизхонга юборилган номаси ҳам етиб келди. Мўғул ҳоқони ўзининг ўша нақшинкорли олтин тахтида гўё дунё тинч-у, дўстлар саломатдек, ҳеч қандай воқеа рўй бермагандек, чордона курган ҳолда ўзини боимқон қадар бамайлхотир кўрсатиб қимир этмай сир-синоатли муаллақ туриб қолган қора булутдай қовоқ очмай хўмрайиб ўтирар, бошига кийган узун думли сувсар телпаги унга чўзинчоқ ёқут қадалган, унинг атрофи дур-жавоҳирлар билан безатилган эди. Икки қўлоғига тақилган қалин, қатта юмалоқ олтин ҳалқаси ҳоқонни яна-да важоҳатли кўрсатар эди. Унинг муҳрдори ва муншийси кекса, оппоқ соқолли уйғур Исмойилхўжа ҳоқоннинг ишораси билан юпка, силлик терига ёзилган номани шошилмай текислаб очди. Унда арабий сулсада қатта ҳарфлар билан бор-йўғи еттигатагина сўз ёзилган эди. Исмойилхўжа унга кўз югуртириб бир муддат тарадуд ила туриб қолди, сўнг деди:

- Бу ҳақиқатдан ҳам нома экан... Хоразмшоҳ Жалолод-

динники... Нома қўпол ва тубан тилда ёзилган, улуг олампа-ноҳ.

- Бунча чўзмасанг, нокас?! Ўки! - ўшқирди дарғазаб Чингизхон. Исмойилхўжа ноилж ўкиди:

“УРУШАДУРҒОН ЖОЙИНГНИ КЎРСАТ. ЎШАЛ ЕРДА ҲОЗИР БЎЛУРМЕН”.

Чингизхон номага ёзма жавоб бермади. У Жалолоддин элчисига оғзаки етказиш учун шундай деди: “ Мен сенинг барча қилмишларингни ҳамда шоҳона боргоҳимни булғаб, унинг осойишталигини эмин-эркин бузишинга йўл қўйишим мумкинми?! Сен шўртумшук полопон, мендай қудратли бургут ила ҳарб майдонида тўкнашмоқни хаёл сурибсан. Бирок, сен ўзинга жуда ёмон қунарларни танлабсан. Вале, шуни яхши билиб қўйки, мен муҳораба бўладиган жойни сенга кўрсатиб ўтирмайман, қутилмаганда худди момақалдиқроқдай устинга бостириб боргайман! Мисли чакмоқ каби чакнаб, буткул янчиб ташлайман! Ана ўшанда ҳолинга маймулар аза очсунар!”

Лекин ҳоқон бу билан ҳам хотиржам қолмади. Ишнинг шу тарзда боришини ўзи учун шаксиз ғоят оғир кечишини бутун вужуди билан фаҳмлади ва ҳали яқиндагина истило этган Хоразмшоҳ мамлакатини аниқ ва муқаррар қўлдан бой берибгина қолмасдан ҳатто шармандаларча буткул забун бўлишини ҳам ҳис қилиб, қаттиқ ҳавотир тортиб қолди. Унинг кўнглидан шулар кечар экан, лаблари беихтиёр пичирлаб кетди:

- Қонига обдон ташна қилган бу баччағарни тамоман йўқ қилмай туриб, Бурхоннинг устига асло қўшин торта олмайман, - деди ён атрофдагиларга эшитилар-эшитилмас тарзда.

Чингизхон йиғиш мумкин бўлган кўшиннинг ҳаммасини бир ерга жамлади. У фурсатни ғанимат билиб, бу сафар ўзи бош бўлган ҳолда 618 хижрийнинг ақраб¹ ойида Жалолоддинга қарши ялпи юриш бошлади. Бу вақтларга келиб энди Жалолоддин Чингизхонга қарши туриш ва давомли зарба бериш учун етарли кучга эга эмасди. Шунингдек, ғоят қисқа фурсатларда қайта куч йиғишнинг иложи ҳам, имкони ҳам йўқ эди. Жалолоддин эндиликда фақат унга умрларининг охиригача муғлок содиқ қолган яқинлари Музаффар Малик ва гурийлардан Ихтиёриддин Хорпуштларнинг унча қатта бўлмаган, аммо бирлашган жасур лашкарлари билангина қолган эди. Жалолоддин олдин яна Ғазнага келди, бироқ, у ерда ҳам ҳеч бир натижали иш қилиб бўлмаслигига кўзи етгач, уни тарк этиб, Гардиз яқинида унинг изидан келаётган Урхон Қаъдан нўён бошчилигидаги қаттагина илғор мўғул кўшинига яшиндай тўсатдан ташланди. Қисқа ва шиддатли жангда тўрт туманли душман кўшинини батамом тор-мор келтириб, бой ўлжалар билан ҳаялламай мўғулларнинг асосий қучларидан узоклашди. Шундай бўлса-да, Чингизхон ҳали ҳам куч жиҳатидан устунликка эга эди. У, салкам уч юз минг кишилик жами аскарларини бошлаб, таъқиб суръатини сусайтирмай, кеча-кундуз жадаллик билан йўл босишда давом этдики, ҳатто кўшинларининг йўлларида таом пишириб тамадди қилиб олишларига ҳам фурсат қолдирмади. Шу залда душман кўшинлари қавс ойнанинг тўртинчи қуни (27 ноябрь) Ҳинд дарёси бўйидаги Нилоб гузариди Жалолоддин кўшинига етиб олди...

1. 1221 йил, ноябрь.



Маруса ҲОСИЛОВА

АТИРГУЛЛАР СЕҲРЛИ

ДЎСТЛИГИМИЗ...

Дўстлигимиз тоғлар чўккисида,
Ғийбатларнинг бўйи етмайди.
Дўстлигимиз чўғлар орасида,
Куйиб кетар бегона кадам.

Атиргуллар каби сеҳрли... маҳзун,
Ғанимларнинг қўли етмайди.
МЕҲР каби туганмас, узун,
Ёмонларнинг йўли етмайди...

Тоғлар кулар гоҳо бераҳим,
Ўзимизни жарга отмаймиз.
Умидларнинг қули бўлсак ҳам,
Бу дўстликни ЗАРга сотмаймиз...

МЕНИ ТУШУНМАЙДИ ОТАСИ БОРЛАР

Ҳар куз юрагимга санчилар тигдай,
Сўлиб, сарғаяди гуллик баҳорлар.
Ғарибман, оламда суянчи йўқдай.
Мени тушунмайди отаси борлар.

Дунёнинг исмсиз қувончлари кўп,
Бизни топиб олар фақат озорлар.
Қадрдон уйимиз хувиллаган чўл,
Юрагимга эса яқин мозорлар...

Умримни бир кемтик эзиб яшайди,
Ғанимат сўзида бир армон яшар.
Пушаймон миҳланган дарвозалардан
Кошки кириб борса отаси борлар.

Сизенз кунлар қалбга санчилар тигдай,
Мунғайиб термулар йўлга баҳорлар.
Дийдорлар аслида тенги иўқ тоғдай,
Бунни тушунарми Отаси борлар...



Навбахор



Муродхон
НИЁЗХОНИЙ

ҲИЖРОН

Йўлим олис, йўлим олис,
Етолмайман.
Ниятимдан кечиб ортга
Кетолмайман.
Сахро аро, сахро аро
Чўзилган йўл.
Чидам менинг, чидам менинг
Хамроҳим бўл.
Йўл бошида, йўл бошида
Порлар юлдуз.
Кўз олдимда кулиб турар
Гўзал бир қиз.
Ўша юлдуз, ўша юлдуз
Висолмикан?
Мени эслаб ўша қиз ҳам
Бедормикан?

Салом.
Бу - мен.
Келдим.
Кутмаганмидинг?
Кўзларинг йўлимга
Тутмаганмидинг?!
Деразанг остидан неча бор ўтдим,
Парданг нигоҳимдан
Титраганмиди?
Дераза ёнида, нигоҳинг пастда
Кимнинг ташрифини бу кўзлар кутар?
Эшигинг чертилар.
Гарчи у очик.
Хаёлингдан бир зум
Шу савол ўтар:
Яна сен?
Наҳотки?
Кетмаганмидинг?!
Менинг-чи, тўрт сўзга
Етади жоним:
Салом.
Бу - мен.
Келдим.
Кутмаганмидинг?..



Самарқанд

КАПАЛАКЛАР ҲИЙИНИ

Роман*

- Койил! – деб бақаховузликларга хос тарзда ўзининг хайратини изҳор этди кимса, жанг тугагач, ғолиб кўппакнинг эгаси олдига келиб. – Ха, жонивор! – дея эркалаб, силаш ниятида итнинг бошига кўлини чўзди у. Кўппак нохуш бир ниманинг хидини сезгандек гингиб, эгасининг орқасига ўтиб яширилади. - Гриша, - дея сўнг бақаховузликларга хос такаллуф билан ўзини таништирди кимса. Тўгри, бошда бунга гувоҳ бўлган ҳамма у итнинг номини айтяпти, деб гумон қилди. Чунки, одам боласи бундай исм билан аталишини улар ҳеч эшитишмаган эди. Фақат кимса бу ерга ёлғиз келганини эслаганларидан кейингина “Гриша” унинг исми эканини тушунишди. – Гриша, - деб айтди у тагин мағлуб кўппакнинг эгаси олдига келиб ва бақаховузликларга хос тавозе билан унга кўл чўзди.

- Босар, - деб айтди жавобан кўппакнинг эгаси кимсага бақаховузликларга хос бир тарзда хайрон тикилиб ва хозиргина тумонат кўз ўнгига Босар номига доғ туширган итнинг биқинига ўхшатиб тенди. Кўппак вангилаб қочмоққа тутинди, бироқ эгаси итнинг бўйига маҳкам боғламиш занжирни тортиб, бунга имкон бермади.

- Вой, ит эмган-эй! – дея, қаттиқ ранж билан кўркувдан думини қисиб, ерга қорин бериб ётиб олган кўппакни яна коптоқ қилишга шайланди у. Бироқ, атрофдагилар ҳар ёқдан “хай-хай”лаб ёпирилиб, уни шаштидан қайтаришди.

- Қанча? – деб сўради Гриша итнинг эгасидан бақаховузликлар аини саволини бир-бирларига бериб одатланган тарзда ва оҳангда, яъни бақаховузликларга хос бўлмаган мудроқ кўзларини баттар қисиб, худди сўраётган молнинг баҳоси унга беш қўлдек маълум-у, ҳар эҳтимомга қарши, қани, эгаси нима деркан, дея ўсмоқчилаган каби.

- Нима? – Итнинг эгаси ҳануз мағлубият таъсиридамиди, ё таг-туғи бетайин бир келгиндининг бақаховузликларга хос одатлари кўпчилик қатори уни ҳам доводиратдими, ўзига берилган саволини у англамади.

- Мана шунга қанча берай? – деб тушунтирди Гриша, ерга қорин бериб ётган асно кўзларини атрофга алаанг-жалаанг қилаётган кўппакка кўлини шоп қилиб.

- Ха, буми? – деди итнинг эгаси кимсанинг ниятини фаҳмлаб. – Бу пул турмайди. Бу куйдиргани оладиган мард топилса, ўзим ёнимдан пул қўшиб тутқизаман, - деб айтди у алам билан ва кимса дўпписини осмонга отмасин учун дарров кетидан илова қилди: - Лекин, бўйидаги манави занжирни бозордан фалон пулга олганман.

- Бўпти, ўрнига иккита арок бераман, - деб кўл чўзди Гриша занжирга ҳатто киё ҳам боқмай.

Итнинг эгаси ҳам, кимсанинг бу таклифини эшитган бошқалар ҳам ханг-манг бўлиб қолишди. Молни арокқа айирбошлаш уларга бақаховузликларга хос бўлиб туюлмади. Балки унутандирмиз, балки қачондир бўлгандир шундай одат, дея улар зўр бериб эслашга уринишди.

Чамаси, буни ҳаммадан бурун молнинг эгаси эслади.

- Оддий занжир эмас бу, - деб молнинг нархини оширишга туғинди у. – Асил темирдан. Мана, бир ерида занг йўк. Пишиқлиги-чи бунинг, пишиқлиги. Мана! – Шундай деб, у занжирни харидорнинг тумшуги тагига келтириб шарақлатди.

- Учга, - деб айтди Гриша унинг бу ҳаракатларига мутлақо бепарво.

- Жоним билан алмашардим-у, бошқа биттасига ваъда бериб кўйганман-да, - деди итнинг эгаси афеус чеккандек бош чайқаб. – Тўртга шишага...

- Бешта! – деб чўрт кесди Гриша шартга.

Итнинг эгаси миқ этмай занжирни Гришанинг кўлига тутқазди ва ваъда қилинган обизамзамга кўз тикиб, тарадудланди.

- Кетдикми? – деди Гриша занжирни ит тортиб кетмасин учун эҳтиёт шарт қўлига маҳкам ўраб.

- Қаёққа? – деб сўради итнинг эгаси хайрон.

- Ошхонага-да. Бунинг ўрнига ҳақ беришим керакми, ахиру – Гриша шундай деб боши билан кўлидаги занжирга ишора қилди.

Итнинг эгаси ранги гезариб, бир занжирга, бир уни кўлга киритмиш кимсага тикилганча туриб қолди.

Гриша юрармикан деб ороқ вақт унга кўз тикиб турди. Хали-бери жойидан кўзгаллиш нияти йўқлигини пайқаб:

- Ўша гап – гап, ака. Бешта арок мендан. Истаган пайтингиз ўтаверинг. Ошхонам қаердалигини биларсиз? – деди ва саволига жавоб кутмай, итни кетидан эргаштириб йўлга тушди.

Гришанинг қораси кўздан ғойиб бўлгунга қадар ҳеч кимдан садо чиқмади.

- Арокни энди тушингда кўрасан, - деб овоз берди ниҳоят кимдир. – Икки ўртада занжирдан ҳам айрилдинг.

- Эсиз, яхши матаҳ эди, - деб унинг фикрига қўшилди воқеага гувоҳ бўлганлардан бири ва дардини ошкор этди: - Сотиш ниятингни билсам, яримтани ўзим куйиб берадим-а.

- Йўғэ, унчаликмасдир-ов, - деб уларнинг тахминига шубҳа билдирган бўлди кимдир.

- Бе-э, бу келгиндиларни билиб бўларканми? – дея дарров икковлашиб унинг оғзига уришди. – Кундузи чироқ ёқиб ҳам тополмасан уни энди. Аллақачон Бақаховуздан жуфтакни ростлаб улгургандир.

- Шундай иморатни ташлаб-а?

- Нега ташларкан? Ким айтди сенга ташлайди деб? Бе-э, анойими у сенга шундай иморатни қолдириб?! Ўт қўйиб, кейин қорасини ўчирар!

Ҳамма ёнғин аломатини кўрмоқ илинжида ялт этиб гузар томонга ўтирилди.

Ниҳоят, молнинг собиқ соҳибидан ҳам садо чиқди:

- Бўйин товларканми? – дея гулдираб, ҳаммани ўзига қаратди у. – Шунча гувоҳнинг олдига-я? Қани, бўйин товлаб кўрсин-чи, ўтни унинг уйига, мана, ўзим қўяман! – деди у кўксига муштлаб ва шаҳд билан олға юрди.

Баҳе йўлда ҳам давом этди. Нима учун келгинди айнан шу итни танлади, умуман, ит унга нега керак бўлди экан, деган савол уларни кўпроқ ўйга солди.

- Ошхонасини кўриқлаш учун бўлса керак, - деб тахмин қилди кимдир.

- Э, нимасини кўриқлайди уни? – деб рад этди бу фикрнинг шериги. – Тилла тортсаям биров яқин йўламас у ерга.

- Арзон-гаровга бу ердан ит олиб, бошқа ерга элтиб сотса керак-ов, - деб фол очди учинчи биров. – Ошхонадан бир даромад бўлмаганидан кейин, тирикчилик қилиш керак-ку, ахир...

- Пишириб емайди! – деди итнинг собиқ эгаси ҳақл билан, баҳса нукта қўйган каби.

Шу бўйи гузарга етгунча ҳеч ким миқ этмади. Барча саволларни жавобни ўша ердан топишга улар умид қилишди. Ниҳоят, гузарга етишиб, кўчанинг адоғида ошхона қора-

* Охири. Боши ўтган сонларда

си кўзга ташлангачгина итнинг собиқ эгаси шаштидан бироз тушгандек бўлди. Гузар ҳар доимгидек гавжум эди. Улар мармар зиналардан ошхона эшиги томон кўтарилишаркан, ўзларига олайиб тикилаётган маҳалладош, таниш-билиш ва шунчаки йўловчиларга қараб нукул:

- Озгина олди-бердимиз бор эди-да. Худо урсин агар, фақат олди-бердимиз бор, холос, - деб бу ёкка йўл олишлари боисини тушунтирмоқчи бўлишарди.

Ошхонанинг иккала тавақаси ланг очиқ эшигига етиб, озроқ ҳадик билан ичкарига қадам қўйишаркан, ўзлари сари пешвоз чиққан Гришани кўриб ҳатто чаре-чурс ёниб турган итнинг собиқ эгаси ҳам довдираб қолди. Кимдир Бақаҳовудан ҳатто қорасини топишга ҳам шубҳа қилган ошхона хўжайини уларни очиқ чехра билан, кучок очиб қарши олди. Зиёфат шу қадар қуюқ бўлдики, улар нафақат ошхонага нима мақсадда келганларини, балки унинг соҳибига бермоқни кўзлаган саволларини ҳам ёддан чиқаришди. Кейин, албатта, эслашди. Эслаб, саволларига жавоб топомққа баттар қизиқишди. Ҳар гал Гришанинг яқинда очилган, лекин тез орада ёпилиши тайин ошхонасига таширф буюришаркан, улар корин тўйдиришни эмас, ўзларини қизиқтирган саволларга жавоб топишни кўзлашарди. Бирок, ҳар сафар саволларига жавоб топпай, бу ерга нима мақсадда келганларини ҳам унутиб чиқиб кетишарди. Қизиқувчилар сафи эса дам сайин кенгайиб борарди. Кимдир ҳануз қўрқа-писа, биров кўрмаяптимики, деган андишада атрофга аланг-жалаң қилиб, сўнг ошхонага кўтаришарди, кимдир аллақачон андишанинг отини кўрқоққа чиқарганди. Аммо, бир нарсада ҳамма яқдил эди: унинг тез орада ёпилишида. Тагин – ошхона номида бир эмас, нақ иккита ҳарфга адашганларидо ҳам.

Гузар бошида ошхона очилиб, ҳамма унинг тез орада ёпилишини башорат қилганида Бадал ҳали ёш бола эди. Ёлғиз ёки дўстлари билан ошхона олдидан неча бор ўтганини у ҳисобламаган. Аммо, шунини Бадал аниқ биладики, кўпчилиكنинг ичини киздириб, гузар бошидаги яқинда очилган ва тез орада ёпилиши тайин ошхона сари етаклаган саволлар ҳеч қачон уни жиддий қизиқтирмаган. Улар қачондир Шоший, Насим ёки Ибодни қизиқтиргани ҳам Бадалнинг ёдида йўқ. Умуман, уларни қизиқувчан деб айтиш кўп мушкул эди. Фақат Ибоддан ташқари, албатта. Зеро, қизиқувчанлик одати уларнинг ичида ёлғиз Ибодгагина хос эди. Айнан қизиқувчанлиги сабабли у зигирдек пайти ҳам маҳалла ўспиринларига эргашиб, кечалари Эшим иш-шнинг ҳовлисига девор ошиб тушарди. Тўғрироғи, маҳалла ўспиринлари тун қоронғисидо овоз чиқармай, писиб, Эшим иш-шнинг ҳовлисига девор ошиб тушишаркан, кетларидан Ибодни ҳам эргаштиришарди. Бирок, фақат Эшим иш-шнинг оғилига етгунга қадар. Бу ерда уларнинг йўллари айри тушарди. Яъни, маҳалла ўспиринлари оғилга кириб, кетларидан эшикни зичлаб ёпишар, Ибод эса паная бикинганча соқчиллик қиларди. Ховлининг нарғи бошида жойлашган айвонда Эшим иш-шнинг шарпаси кўринди дегунча у эшикни чертиб, оғилдагиларни оғохлантириши лозим эди. Эшим иш-шнинг оғилида улар нима йўқотишганини Ибод билмасди. Маҳалла ўспиринлари ҳам Ибодни кетларидан эргаштиришга эргаштиришарди-ку, лекин ярим кечаси Эшим иш-шнинг оғилига тушишлари боисини негадир ундан сир тутишарди. Ҳатто эшикдан мўралашга ҳам имкон беришмасди. Саволига кулиб: “Буни билишга сен ҳали ёшлик қиласан”, деб жавоб қайтаришар ва бу билан Ибоднинг қизиқишини баттар кучайтиришарди. Эшим иш-шнинг оғилига серқатновликлари боисини бу қадар сир тутишларида бир гап бор эди Ибоднинг назарида. Бекорга улар Эшим иш-шнинг оғилига кундуз ё оқшом эмас, тун қоронғисидо девор ошиб тушиб, тагин эшик олдига қоровул ҳам қўйишаётгани йўқ эди. Ора-сира қўлоққа чалинувчи “дўп-дўп” товушлардан улар бу ердан нимадир қидиришяпти, деб тахмин қилди Ибод. Шунчаки қидиришаётгани йўқ, нимадир борлигига ишончлари комил, аке ҳолда бу қадар серқатнов бўлишмасди. Ибоднинг сабри чидамади – гумонини текшириб кўришга қарор қилди. Тун чўкмай туриб, гира-шира маҳал у аста Эшим иш-шнинг ҳовлисига девор ошиб тушди. Оғил эшиги ланг очиқ эди. Ибод ичкарида одам борлигини пайқади ва ҳовли чеккасигача чўзилиб келган ишқом ортига яшириниб, кутиб турди.

Пичадан сўнг оғилдан бир қўлида пақир, иккинчи қўлида эса бўш қоп кўтариб Эшим иш-ш чикди. Чикиб тўппа-тўғри ишқомга қараб йўналди. Ибоднинг юраги товонига тушиб кетди. Нафасини ичига ютиб, яширинган ерида гужанак бўлиб олди. Эшим иш-ш пақирни ҳовли юзидо қолдирди, бўш қопни эса тўрт буклаб ишқомга келтириб илди-да, изига бурилди. Ибод бикинган ерида енгил тин олди. Бирок, Эшим иш-шнинг тагин оғил сари йўналганини кўриб бетокатланди. Эшим иш-ш оғилга кирмади. Ичкарига бирров бош суқиб, нималардир деб жавради-да, сўнг эшикни ёпиб, ортига қайтди. Тагин озроқ вақт ҳовлида ивиришиб юрди. Ибод тоқати тугаб, қоронғи тушишини пойламаганига ичида ўзини яна бошлаган маҳал Эшим иш-ш, худди унинг дилидан кечганини фаҳмлаган каби, бет-қўлини ювиб, елкасига ташлаган рўмолига артинганча, айвонга қараб юрди. Ибод Эшим иш-ш ичкарига кириб қойиб бўлганидан сўнг ҳам хийла вақт панаяда ўтирди. Фақат айвон чироғи ўчиб, Эшим иш-ш уйқуга ётганига ишонч ҳосил қилгачгина у яширинган еридан чиқиб, ишга киришди. Оғил эшиги осон очилди – Эшим иш-ш унга ҳатто тамба ҳам урмаган эди. Фақат чироқ тугмасини топиш хийл мушкул келди. Уни гугурт ёқиб қидиришга тўғри келди. Ниҳоят, тугма ҳам топилди – Ибод чироқни ёқди ва охурга бошини солиштирган асно мудраётган эшакка рўпара бўлди. Ҳар қалай Ибодга шундай туюлди, чунки эшак унинг кирганига ҳам, чироқнинг ёқилганига ҳам парво қилмади. Лекин, Ибодни эшак қизиқтирмасди. У аввал турган ерида қотиб, оғилга обдон кўз югуртирди. Қаердан нимани қидириш мумкинлигини ўзича чамалади. Оғилнинг ҳеч бир ерини назардан қочирмади. Шифтгни, деворларни пайпаслаб кўрди. Бирок, қўлига тупроқ ва ҳасдан бўлак ҳеч нарса илинмади. Бу ерга олис йили қўмилган ниманидир излашган, деб ўзича тахмин қилди. Аммо, бу гумони ҳам кўп ўтмай чиппақка чикди – кимдир қачондир оғилни қавлагани тугул, ерда икки энли бўлиб тўшаланмиш ахлатга тегинганини ҳам тасдиқловчи бирор-бир далолат кўзга ташланмади. Бутун умид энди бурчакда қорайиб кўзга ташланаётган охурдан эди. Бирок, унга бошини солиштирган асно Эшим иш-шнинг қоронғидо қатик ялашган узунқулоқ биродари мудрарди. Ибод эшак зотининг тишлонғичлиги ҳақида эшитганди. Шунингдек, бу ҳайвон тепонғич бўлиши ҳам унга сир эмас эди. Ибод охури кўздан кечирмоқ учун бу икки балоан бехатарроғини танлаши лозимлигини англади. У ўзича чамалаб, эшакни орқасидан айланиб ўтишга қарор қилди. Чунки, эшак ҳамон охурга бошини солиштирганча қимир этмай мудрарди. Мабодо, у бирдан уйғониб, тепишга чоғланган тақдирда ҳам қочиб қолиш ёки чап беришга улғуриш мумкин эди. Ҳар қалай, Ибодга шундай туюлди ва у овоз чиқармасликка тиришиб, оёқ учидо аста эшак томон юрди. Ҳали яқин боргани ҳам йўқ эди – шу лаҳзагача жойида қилт этмаган жонвор туйқус хуркиб, кетини ундан нари олиб қочди. Ибоднинг ранги қув ўчди. Эшак ўзига дахл этмагани, аксинча, ундан чўчиб қочганини англагунича хийла фурсат ўтди. Ибод ўзини қўлга олиб, тагин эшак сари юрди. Бирок, ортида Ибоднинг шарпасини сезиши билан эшак яна хуркиб, кетини ундан олиб қочди. Ибод эшакнинг бу ҳунаридан қони қайнаб, жойида даргазаб денсинди. Аммо, бу ҳайвонга таъсир қилмади – орқасидо Ибоднинг шарпаси пайдо бўлиши билан хуркиб, кетини ундан олиб қочинида давом этаверди. Ибод эшак билан олишиб тамом ҳолдан тоғди. Ҳарчанд уринмасин, у маҳалла ўспиринларининг бу ерга серқатновликлари тағига етолмади. Эшакнинг бу тарз қашанглиги боиси ҳам жумбокликгича қолди. Ораддан ўн йилча фурсат ўтиб, Ибодда уни ечишга имконият туғилди. Аммо, бу вақтга келиб Ибоднинг қизиқиш доираси буткул ўзгарган эди. Уни энди жумбоклар қизиқтирмасди. Ўзининг табири билан айтганда, у энди “фақат нақдига” иш қиларди. Нақдига иш қилишнинг айна ҳадисини олган пайтида туйқус Ибоднинг иши... йўқ, ишқи эшакка тушди. Бу Ибод ўқишдан буткул кўнгли совиб, “нақд иш”нинг пайидан тушганидан сўнг содир бўлди. Зироат ва зираворшунослик илмига мутлақо қизиқиши йўқлигини, ўқишга шунчаки бекорчиликдан, қисман – ҳарбий хизматдан қутулиб қолиш учун кирганини у олдин ҳам ҳеч кимдан яширмасди. Дарсада Ибоднинг фақат жисмигига ўтирарди, хаёли эса бутунлай бoshқа ерларда ке-

зарди. Дарслар тугади дегунча у оёғини қўлига олиб, қаёққадир чопиб кетарди. Қаёқда, нима иш билан юрганини Ибод ҳатто улардан ҳам сир тутарди. Сўрашса, оғрингандек бўлиб:

- Ҳимининг ишларим билан юрибман-да, - деб жавоб кайтарарди.

- Ҳимининг ишларинг? Ҳ-ҳ! Качондан бери? - дейишарди улар Ибоднинг бу жавобидан энсалари қотгандек бўлиб.

Бирок, Ибод пинак бузмасди. Унинг нима ишлар билан юргани Бадалга ҳеч қутилмаганда маълум бўлди. Шошийнинг даъвати билан Бадал “Бақаховуз ҳақиқати”даги “Тирик бурчак”ка у-бу нарса ёзиб, элтиб юрган, уларнинг айримлари газетда босилган пайтлар эди. Қунилардан бир қуни, дарслардан сўнг Ибод ҳар доимгидек хайр-маъзурни насия қилиб, лип этиб гойиб бўлди. Бадал эса шошилмай чиқиб, “Тирик бурчак”ка берган сўнги ашъорларининг тақдирини суриштиргани Матбуот уйига қараб йўл олди. Тахририят тўрт қаватли бинонинг учинчи қаватида жойлашган эди. Бадал иккита қаватни санаб, учинчи қаватга олиб чиқувчи зинага оёқ кўяркан, тепадан “тап-туп” қадам товушлари қулоғига чалиниб тўхтади. Нигоҳи ўзи томон шошиб тушиб келаётган одамларнинг қорасини илғади. Уларнинг биринчиси – миктидан келган, тепақал, кўзойнакли кишини Бадал дарров таниди: “Бақаховуз ҳақиқати”да суратгир бўлиб ишлайди. “Тирик бурчак” муҳаррири ва ўзи ўртасида яқинда кечган у билан боғлиқ гап-сўз ҳам дарров ёдига тушди. “Тирик бурчак”да босилаётган капалаклар олами ҳақидаги мўъжазгина лавҳаси жонлироқ чиксин учун Бадал муҳаррирга лавҳага қўшиб бирор сурат беришни таклиф қилди.

- Нима, сиз ҳали сурат ҳам оласизми? - деб сўради Бадалнинг бу таклифини диққат билан эшитган муҳаррир кўзлари катта-катта очилиб.

Бадал муҳаррирга таажжубланиб қаради. “Фикримни унга тушунтиролмадим, шекилли”, деб ўзича тахмин қилди.

- Йўқ, сурат олмайман, - деб айтди Бадал муҳаррирнинг ҳайратини сўндириб. - Лекин, капалакларни суратга туширса бўладиган жойни кўрсатишим мумкин, - дея фикрини унга аниқлатишга уринди.

- Э, ҳа, - деди муҳаррир Бадалнинг шаъмасини тушунган бўлиб. Сўнг қулиб бош чайқади: - Сиз айтётган одам капалакларни суратга олмайди. У фақат нақдига иш қилади.

Фақат нақдига иш қилувчи кимсанинг кетидан ҳарсиллаб тушиб келаётган одам ҳам Бадалнинг кўзига жуда иссиқ кўринди. У елкасига бир дунё суратгирлик анжомини ортмоқлаб олган эди. Фақат қаршисидан ўтаётганидагина Бадал унинг елкасини эзмиш зил-замбил юкдан бужмайган афтини илғади.

- Ибод?!

Овозни эшитиб Ибод чўчиб тушди. Шошганидан елкасидаги юкни тушириб юбораёзди. Бадал дарров юкнинг бир четидан тутиб, дўстига кўмаклашган бўлди.

- Туширишиб юборайми?

- Йўқ, мен ўзим, - деди Ибод елкасидаги юкни икки қўллаб маҳкам тутиб.

- Шуми топган ишинг? - деди Бадал Ибодга зимдан тикилиб.

Ибод мулзам тортган каби нигоҳини Бадалдан олиб қочди.

- Ибодбек! Хўв, йигитнинг гули?! - деган овоз келди пастандан. - Тушяписизми?

Ибод жавоб бермай, нигоҳи билан ер чизишда давом этди.

- Бора қол. Қутиб қолишди, - деб айтди Бадал.

Ибод бўйсуниб, олға юрди. Юрди-ю, икки қадам ташламай тўхтаб, Бадалга юз бурди.

- Кўрганингни... ҳеч кимга айтмагин, - деди у ўтинган овозда. - Кейин ўзим ҳаммасини тушунтираман...

Бирок, Бадал аллақачон ҳамма гапни англаб етган эди. Шу сабаб у орадан бир ой ҳам ўтмай Ибод фақат нақдига юривчи устози билан орани узгани ва Сайрибоғда суратгирлик қила бошлагани дарагини эшитиб, таажжубланмади. Фақат Сайрибоғда танда қурмиш бўлак суратгирлардан ортиб, Ибодга лукма тегиши мумкинлигига жиддий шубҳа қилди. Лекин, Ибод шу ерда ҳам ўзининг устоз кўрганини намоиш

этди. У шаҳардаги табиат музейида хизмат қилувчи аллақим билан тил топишиб, арзон-гаровга ҳисобдан ўчирилган эски айиқ тулумини сотиб олди. Сўнг томирида масҳарабозлик қони бўлган яна бировни топиб келишиб, тулумни унинг бўйига ўлчаб тикдирди. Унинг вазифаси тулумга ўралиб, Ибодга мижоз чақиритишдан иборат эди. Эвазига унга Ибод тушган фойданинг учдан бирини ваъда қилди. Бирок, кейин маълум бўлдики, унга фойданинг бешдан бирини берса ҳам этиб ортар экан. Чунки, Сайрибоғда маҳлуқ пайдо бўлгани дарагини эшитган борки, бари уни кўргани бу ерга йиғилиб келди. Келгач эса, тайинки, маҳлуқни кўриб, дилида у билан эсдаликка суратга тушиш истаги туғилмай қолмади. Ибоднинг қўли қўлига тегмасди. “Маҳлуқ” эса Сайрибоғ оралиб кезиб, жилпанглаб, маҳлуққа хос ҳар хил қилиқлар қилиб, Ибодга мижоз чақириб чарчамасди. Ростки, Ибод бундай натижани қутмаган эди. Маҳлуқ ёрдамиде мижоз овлаш фикри туғилганида, у бу ғояни шартли қилиб “Ойимқиз ва маҳлуқ” деб номлаганди. Яъни, шу номли эртақ ва унинг асосида яратилган кино асарларига ихлосманд оймқилчилар бадбашара маҳлуқ сийратидеги тилсимланган гўзал шаҳзода билан ҳеч бўлмаса суратга тушиш имкониятини қўлдан чиқармасликларига умид қилганди. Бирок, шундай бўлдики, зудлик билан “Ойимқиз ва маҳлуқ”ка қўшимча равишда суратнинг “Пахлаван ва маҳлуқ”, “Маҳлуқ билан зумраша”, “Маҳлуқ бир гуруҳ ўртоқлар даврасида” деб номланган шакллари ҳам ўйлаб топишига тўғри келди. Ким билсин, балки бу иш шу тарз гуллаб яшнайдиган бўлармиди, агар “маҳлуқ” одамларнинг ўзига нисбатан юқорида зикр этилган каби муносабатларидан талтайиб, қуюшқондан чиқмаса. Қонида масҳарабозлик керагидан кўпроқмиди ё ўзининг маҳлуқ эмас, тилсимланган шаҳзода экани ҳақидаги чўпчакка ҳаддан ортиқ ишониб юбордим, у Ибодга мижоз чақиритиш асносида ўтган-кетган қизларга суйқалишни одат қилди. Ўзининг аслида маҳлуқ ҳам, шаҳзода ҳам эмас, барча боққа сайр қилгани келувчилар сингари бақаховузлиқ экани, бақаховузлиқлар аёл зотига нисбатан шилқимликни унча ёқлайвермасликлари ва бунинг оқибати баҳайр тугамаслиги эҳтимоли борлигини батамом унутди. Оқибати эса ўзлари кўп қутдирмади. Тасқара бир маҳлуқнинг ҳамшаҳар қизларга жилпанглаб суйқалишидан дарғазаб бўлган уч-тўртта қони қайноқроқ бақаховузлиқ ўсмир уни ўртага олиб, шунақани пўстагини қоқишдики, агар эғнидаги тулумни амаллаб ечиб, ўзининг маҳлуқ эмаслигини аниқлатмаса, аҳволи не кечиши гумон эди. Тулум ичидан одам чиққанини кўриб муштумзўрларгина эмас, боққа сайр қилгани келиб, аини воқеага гувоҳ бўлганлар ҳам анграйиб қолишди. Уларнинг анграйганидан фойдаланиб тилсимдан қутулмиш “шаҳзода” ура қочиб қолди ва шу бўйи бу ерда қайтиб қорасини кўрсатмади. Ибод фойданинг тенг ярминини ваъда қилиб ҳам уни қайтаролмади. Қайтарган тақдирда ҳам энди бу ишнинг аввалгидек юришиши гумон эди. Бирок, Ибод бундан олгиси келмади ва фойданинг тенг ярминини ваъда қилиб, қонида масҳарабозлик бисёр бўлган тагин уч-тўрттасига ялиниб кўрди. Улардан ҳам рад жавобини олгач, маҳлуқ ғоясининг буткул миси чиққанига ишонди ва нечоғли оғир бўлмасин, ундан воз кечишга ўзини мажбур қилди. Хийла вақт бундан эслаб Ибод қуйиниб юрди. Суратгирликни йиғиштирди. Қулоқ солмаса ҳам, ҳар қалай, дарсларга қатнай бошлади. Бирок, бу кўпга чўзилмади - ўзининг устоз кўрганини Ибод яна бир қарра намоиш қилди ва қунилардан бирида баногоҳ Сайрибоғда Эшим иш-шининг эшаги билан пайдо бўлди. Эшим иш-ш билан қандай тил топишгани ёлғиз унинг ўзигагина маълум эди. Эвазига унга фойданинг неча қисмини ваъда қилгани ҳам. Тўғри, бу ғоя аввалги - маҳлуқ ғоясичалик нақд эмасди. Аммо, Ибод барибир бу сафар ҳам ўқни нишонга бехато урди. Чунки, Эшим иш-шининг эшаги Бақаховузда туғилиб ўсмиш кўпчиликнинг ушалмаган болалик орзуси эди. Эшим иш-ш эшагини миниб кўчага чикди дегунча бола-бақра чувлилаб унинг кетидан эргашар, эшагига миндиришини сўраб унга ялинишарди. Бунга жавобан Эшим иш-ш нуқул уларни қувиб соларди. Мана, энди уларда фақат болалик орзуларига эришишгина эмас, ушбу лаҳзаларни абадийлаштириш имкони ҳам туғилди. Орзулар рўёби муҳрланган суратни қўлга олганлар унда энг қами тўртта эшақни кўришарди. Иккитаси, тайинки, суратда: бири - икки оёқли, дум-

сиз; иккинчиси – тўрт оёқли, думи билан бирга яна иккита узун қулоғи ҳам бор; кўп ҳолда думсизи думлиснинг устида. Қолган иккита эшак суратда йўқ, лекин уларсиз бу сурат бўлмак эди: бири – суратдаги тўрт оёқли, думи ва тағин иккита узун қулоғи бор жониворнинг эгаси; иккинчиси – юқорида тасвирланмиш эшаклар мажлисини суратга туширган ва умуман, бу бўтқани пишириб, сўнг ош деб уни бозорга солган. Энг катта эшак ҳам – шу.

- Бекорчи гап! – деб қатъий эътироз билдирарди бу даъво Ибод. – Эшим иш-ш мендан катта-ку!

- У-ку, майли, бир худо урган банда, - деб айтишарди Ибоднинг бу эътирозига жавобан. – Сенга-чи, сенга нима жин тегди?

- Кимдир санъатчи тушунмаса, айб мендами? – деб жавоб қайтарарди Ибод тағдор қилиб. – Натура дейдилар буни, антураж.

- Нима, нима?

- Оббо! – дерди Ибод суҳбатдошининг омилитидан тажам бўлгандек. – Натура деяпман, ант-т...

- Ха, ўша сенга бу хунари ўргатган устозингни! – дея сўкиб, қувиб қолишарди Ибодни ва унинг ўз санъатини ағлатишга бўлган уриниши хотима топарди.

Эшим иш-шнинг ўзи Сайрибодга қорасини кўрсатмасди. Лекин, бир сафар у нималир сабаб бўлиб боққа ташриф буюрди. Ўз одатига ҳеч кимга кўшилмай, бир чеккада эшаги ва у билан суратга тушиш ниятидагилар ҳосил қилиши узун навбатни жимгина кузатиб турди. Ибоднинг узунқулоқ биродари билан навбатсиз, беқул суратга тушиш борасидаги таклифини бош чайқаб рад этди. Эшаги билан суратга тушиш ниятида бу ерда тўпланмиш оломонга тикилиб у узок турди ва кўпчилик эшитмаган, эшитанлар эса ҳайратдан ёқа ушлаган гапни айтди:

- Одам ҳам худди эшакдай гап. Фақат эшак одамдан эспирок.

Бирок, Эшим иш-ш бекор бош торган экан. Ўшанда Ибоднинг таклифига қулоқ солганида, эшагидан сурат эсдалик бўлиб қоларди-я. Ибод буни эслаб ҳануз аттанг қилади. Эшим иш-шнинг йўлдан қайтаришга уринмаганига қаттиқ ачинади. Гарчи, Эшим иш-шнинг ниятидан қайтармоққа уриниш беҳуда ишлигини жуда яхши англаса ҳам. Бу – бўлган иш бўлиб, бўёғи сингандан кейинги гап. Ўшанда, Эшим иш-ш эшагига миниб, “ҳаво олиб келиш”га отланганида, Ибод уни йўлдан қайтаришини ҳаёлига ҳам келтирмади. Аксинча, шошмасдан, ҳавога тўйиниб қайтишни уқтириб, оқ йўл тилаб уни сафарга кузатиб қолди. Ўзига эса меҳнат таътили берди. Эшим иш-ш сафарга қариб, қайтиб келгунга қадар. Эшим иш-ш қайтиб келди. Орадан салкам бир ой ўтиб. Сафарга у эшакда жўнаган эди. Шаҳарга Эшим иш-ш пиёда кириб келди. Одатда эшагининг бўйиндан ошириб ташланувчи хуржунни одамлар унинг елкасида кўришди. Тағин у қўлида қандайдир бир жониворни кўтариб олган эди. Уйига етгунга қадар Эшим иш-ш ҳеч ерда тўхтамади, ҳеч кимга эътибор бермади. Фақат эшигининг оёғига етганидагина у тўхтаб, қўлидаги жониворни охиёста ерга қўйди. Сўнг елкасидаги хуржунни ҳам “тап” этиб ташлаб, эшигининг тамбасини туширгани йўналди. Эшим иш-ш эшигига ҳеч қачон қулф оemas эди. Бирор ёққа чиққудек бўлса, унга ташқаридан тамба урарди, холос. Шу каби. Эшим иш-ш сафарда кўрган-кечирганларини ҳам ҳеч ким билан ўртоқлашмасди. Шу боис Эшим иш-шнинг сафарга эшакда кетиб, салкам бир ойдан сўнг пиёда қайтиб келгани сабаби буткул сирлигина қолди. Сафардан у қўлида кўтариб олиб келган ва эшиги ёнига етиб, ерга туширганида янги тутилган, кўзларини эңдишига очган қурра экалинги маълум бўлган жониворни қасрдан олганлиги ҳам. Умуман, Эшим иш-шнинг ҳаёти бошдан-адоқ жумбоққа бурқалган эди. Эшим иш-шнинг Эшим иш-шнинг борасида турли тахминлар юрарди. Эшим иш-шнинг Эшим иш-шнинг боисини тадқиқ қилганларнинг бир гуруҳи уни болалигида эшакдан йиқилган деб айтишарди. Тадқиқ қилувчиларнинг иккинчи гуруҳи ҳам Эшим иш-шнинг эшакдан йиқилганини тан олишарди, бироқ, бу унинг болалик чоғида рўй берган, деган даъвои қатъиян рад этишарди. “Ха, - деб айтишарди улар, - Эшим иш-ш чиндан ҳам эшакдан йиқилган. Лекин, бу фалокат унинг болалигида эмас,

анча кейин – йигитлик пайти, урушда содир бўлган”. Бу даъво Эшим иш-ш билан боғлиқ жумбоқларни яна биттага кўпайтирарди. Чунки, бақаховузлиқларга Эшим иш-ш қатнашиши мумкин бўлган иккита уруш маълум эди. Биринчисини кўпчилар фақат китоблардан ва унда қатнашганларнинг ҳикояларидан билишарди. Бундайлар оз қолган бўлса-да, ҳар қалай, топиларди. Эшим иш-ш уларнинг ҳеч бирига тенгдош эмасди. Эшим иш-шга қараб унинг ўша пайт дунёда бўлганига ҳам ишониш мушқул эди. Кўпчилик фақат китоблардангина билувчи урушда қатнашганларга қиёсан шу қадар ёш кўринарди у. Кейинги уруш ҳақида ҳали китоблар битилмаганди. Чунки, у ҳали ҳеч кимнинг ёдидан чиқмаган эди. Умуман, у ҳақида имкон қадар гапирмаслик ва эсламасликка уринишарди. Урушга кетганларни ҳамма биларди. Ундан қайтганларни эса истаган биров номма-ном санаб бера оларди. Урушга кетганлар, демаски, ундан қайтганлар сирасида ҳам Эшим иш-ш номи тилга олинмас эди. Эшим иш-шнинг Эшим иш-шнинг борасидаги бу икки тахминда фақат бир нарса ростдек туюларди: унинг қачондир қасрдадир эшакдан йиқилгани. Бирок, бунга ҳам кўпчилик ишонмас эди. Ўзларини танишибдики, улар Эшим иш-шнинг эшаги билан бирга кўришарди. Онасининг қорнидан ҳам Эшим иш-ш эшак миниб тутилгандек туюларди уларнинг назарида. Эшим иш-ш эшакдан йиқилиши ёки эшаги шаталоқ отиб, уни устидан иргитиши мумкинлигини улар тасаввурларига ҳам сиғира олишмасди.

Эшакни ўйлаймиз

Эшим иш-ш

десақ,

Эшак деганимиз

Эшим иш-ш

демақ!

Буни Шоший ҳеч ерда чоп этмаган эди. Шунчаки, ҳазил қилиб айтиб юрарди. Бирок, ҳазил асосида айтилган шу мисраларнинг ўзиёқ Шошийнинг феъли, табиати ва шоирлик сиёғини ошқор этарди. Унинг илк шеърлари айнан шу йўсинда битилган эди. Яъни, сўзлар қоғозда бир текис тизилмай, дам зина, дам яна алламбало ҳосил қилиб кезиб юрарди.

- Исён, - деб тушунтирарди буни Шоший. – Исён.

Ўзларини шеърят билимдонлари ҳисобловчилар эса бунда Шошийдан бошқа ҳеч кимга хос бўлмаган, “теша тегмаган” услубни кўришарди. Бирок, кейин маълум бўлдики, ёлғиз Шошийгагина хос деб даъво қилинмиш бу услубга нафақат теша теккан, уни болта ҳам чопган экан. Айни чоғда атоқли ҳисобланган шоирларнинг аксарияти ижодини шу услубда бошлаган, бироқ кейинчалик ундан воз кечган эди. Буни шундай тушуниш мумкин эдики, шоир ахли ҳам ёшлик пайти барча тенгмўйсалари сингари ўзини осмону фалақда ҳис қилар, шуридан куйилмиш сўзлар ҳам у билан бирга осмону фалақда кезарди. Вақт ўтиши баробар, у ҳовури босилиб, ерга қайтиб тушарди. Табиийки, сўзларини ҳам у билан ерга қайтарди. Вақт ўтиб Шоший ҳам сўзларини ҳар ёққа сочмай, бир текис тизишни одат қилди. Лекин, унинг ўзи тийилмади. Шошийни билмаган одам фақат унинггина эмас, унинг “Шоший” тахаллусини ҳам тушунолмаётган эди кетарди. Ҳайратийнинг ўзига “Ҳайратий” тахаллусини танлаши боиси барчага нечоғли равшан бўлса, Шошийнинг ўзини “Шоший” деб аташи сабаби шу қадар мавҳум эди. Ҳайратийнинг қиладиган иши шу эди ўзи – ҳайратланиш. Кимдандир ё нимадандир ҳайратланиб, оҳ-воҳ чекарди-да, вақт ўтгач, унинг нимасидан ҳайратланганига ҳайрон бўларди. Боши бир эмас, кўп қарра деворга тупиллаб урилганига қарамай, у ҳануз айтилган сўз – отилган ўқ эканини англаб етмаган эди. У ҳақида шуни ҳикоя қилишарди: эмишки, Ҳайратий ўзи аъзо бўлмиш қайсибир уюшмада уйга навбатда турган. Навбати ақинлашган пайтда ўзи олиши лозим бўлган уйни зинҳор узрли саналмаган сабабларга кўра бошқа бировга беришни мўлжаллашаётгани тўғрисидаги гап-сўзлар қулоғига чалинган ва у бу сафар ҳам уйсиз қолгудек бўлса, шаҳарнинг бош майдонига чиқиб, ўзига ўт қўйишини тантанали равишда маълум қилган. Ўзига ўт қўйишдан чўчишгани ё юқоридаги гап-сўзлар шунчаки мишмиш бўлганми, Ҳайратийга уйни беришган. Бирок, шу билан бу воқеага нуқта қўйилмаган. Ҳайратийга “муҳаббати” беҳад чексиз бўлган кимдир у билан навбатда турган, аммо уйга

етишолмаган бошқа бировга унга аталган уйни Хайратий ўзига ўт кўйишини айтиб кўрқитиб, илиб кетганини аста шипшиган. Бу гапни эшитган уйга талабгор қаттиқ дарғазаб бўлган ва қўлларини мушт қилиб тутиб, Хайратийга ўтни ўзи кўйишга жаҳд этган. Унинг бу нияти ҳақидаги гап-сўзлар тилдан тилга кўчиб, ниҳоят, Хайратийнинг қулоғига ҳам етиб келган. Бу гапни эшитиб у буткул ҳаловатини йўқотган. Ётса ҳам, гурса ҳам уйга етишолмаган ўша ҳамкасби қўлида машъал тутиб, уни таъкиб қилаётгандек туюлаверган. Айтишадими, ҳатто "ойнаи жаҳон"га тасвирга тушиб келиб ҳам у сўнг ўзини оила даврасида кўриб ва тинглаб ўтириб, ҳайратлари билан ўртоқлашаётган чоғида ортидан аста яқинлашиб, устига ўт кўйиб юборишларидан чўчиб, юрак ҳовучлар эмнш.

Шошийнинг ўзини "Шоший" деб аташи боисини ҳар ким ҳар хил тушунар ва тушунтирарди. Айримлар буни ҳам исён аломати деб ҳисоблашарди. Зеро, Шошийнинг Шошда туғилмагани, умри бино бўлиб Шош томон йўли тушмагани Бақаҳовузга ҳеч кимга сир эмас эди. Бошқалар эса Шоший таҳаллус танлашда қитмирлик қилган, бир ўқ билан иккита кўёни урмоққа қасд этган, деб айтишарди. Яъни: ўқувчи шеър билан танишишдан олдин ўз одатича унинг муаллифи номига кўз югуртиради. Шошийнинг шеърлари билан боғлиқ ҳолда у аввал "А" деб озини ланг очади ва бир лаҳза тин олиб, шундан кейингина "Шоший" деб ўқийди. Ҳали шеър билан танишмай турибоқ беихтиёр ҳайрат изҳор қилади. Чунки, Шоший ҳеч қачон исмини тўлиқ эмас, шеърларининг остига қисқача "А. Шоший" деб имзо чекарди.

Шундайми, шундай эмасми – Шошийнинг ўзи бу ҳақда ҳеч қачон лом-мим деб оғиз очмасди. Умуман, у ўзи ҳақида сўзлашни у қадар хуш кўрмасди. Шошийни ўзи тўғрисида ким қандай ўйлаши қизиқтирарди, деб айтиш ҳам кўп мушқул эди. Хайратий ва у қабилардан фарқли ўлароқ, Шоший ҳеч қандай уюшма, ташкилот ва гуруҳларни тан олмасди. Уни ўзи билан бир сафда кўришни истовчилар эса бисёр топиларди. Шошийнинг уларга жавоби тайин эди. Бадал ўтдан қутулиб, оловга тутилган, яъни мактабни битириб, дорилфунунга ўқишга кирган пайтларини эслайди. Шоший билан бирга ўқийдиган талабаларнинг бир нечтаси гуруҳга бирилашган эди. Бу гуруҳни улар дабдабали қилиб "шоирлар хуфия жамияти" деб аташарди. Гарчи, жамият хуфия аталса-да, дорилфунунда унинг мавжудлигидан беҳабар кимса йўқ эди. Шунингдек, жамият аъзолари ўзларига қадар ижод қилган ҳеч кимни тан олмасликларини ҳам яширмасдилар. Жамиятда жами беш нафар аъзо бўлиб, барчасининг таҳаллуси "Зоҳид" эди. Улар умр бўйи "Зоҳид" бўлиб ўтишгагина эмас, то абад фақат денгиз ва чиғаноқлар ҳақида ёзишга ҳам қасам ичишганди. Шоший денгиз ҳақида ёзмади. Бирок, денгиз сўзини эшитгани ҳамон дили орзиқарди. Бунинг дарағи зоҳидларнинг ҳам қулоғига етиб бордими ё улар шунчаки сафларини кенгайтирмоқчи бўлиб, энг маъқул номзод сифатида Шошийни танлашди-ми, қўллардан бир қуни ўзларига қўшилишни таклиф қилиб унга элчи жўнатишди. Шоший элчининг сўзларини миқ этмай эшитди. У гапни тугатгач ҳам худди эшитганининг маъзини чакмоққа уринган каби бир нуқтага тикилган асно хиёл вақт ўйланиб турди. Сўнг элчи томон кескин бош бурди-да, кўзларини унинг ўзига тикилмиш нигоҳига қадаб:

- Мақсад? – деб сўради.

Бу асли унинг жавоби эди. Кимнингдир таклифи жинга ўтиришмаса, Шоший одатда унга шу саволни берар ва бу билан ўзининг аини таклифга нисбатан салбий муносабатини аниқларди. Шошийдан ушбу саволни эшитганлар одатда ўз таклифлари билан бўлак унинг бошини қотиришмасди. Умуман, бу мавзуда унинг олдида бошқа оғиз очилмасди. Бирок, элчи Шоший билан тўп тегиб катта бўлмаган, унинг одатларидан мутлақо беҳабар эди. Шошийнинг саволини у таклифга нисбатан қизиқиб нишонаси сифатида қабул қилди ва элчига хос бўлмаган ҳовликмаллик билан унга жавоб беришга шошилди:

- Мақсадми? Мақсад – ўтирамин, гурунг қиламин...

Шоший мийиғида илжайди. Чамаси, у элчига ўлим йўқлигини эслади. Элчининг ҳар қалай "элчи" деган ном борлигини ҳам. Мийиғида илжайган асно Шоший аста элчи томон бўйинини чўзди ва қафтини озига қарнай қилиб, унинг

қулоғига шивирлади:

- Ўтирганни жой тополмасам, майли, сизларга бориб учарман.

Бу элчининг ваколоти адоғига етганини аниқларди.

Ҳадонинг душмани гадо бўлади.

Шоирники-чи?

Ҳадо эмас. Агар шоир билан гадо ўртасида фарқ бўлса, албатта.

Тағин – муҳаббат масофа танламайди, деб ҳам айтишарди. Ҳалча билан Бақаҳовуз ораси бир қадам эди. Бақаҳовуз марказидан Ҳалчагача ул овда ярим соатлик йўл. Бирок, айтишларича, қадимда Ҳалча ҳам, Бақаҳовуз ҳам одами санокли иккита кичкина қишлоқ бўлган. Бирдан иккинчисига етгунча салкам тўрт соат пиёда юрилган. Вақт ўтиб Бақаҳовуз кенгайган. Ҳалча эса қандай бўлса, шундайлигича қолган. Бақаҳовуз-чи, кенгайиб, кенгайиб, охири Ҳалчани "ҳап" этиб ютган. Қуни кеча Бақаҳовуздан бўлак саналган қишлоқ энди унинг чекка бир мавзесига айланган. Лекин, Ҳалчаларнинг ўзлари буни хануз тан олишни исташмас эди. Бақаҳовузнинг кенгайиб, кенгайиб, охири Ҳалчани "ҳап" этиб ютишини улар бақаҳовузликларнинг азалий бадқирдорликларига йўйишарди. "Улар бизни азалдан кўришолмаган, - деб айтишарди Ҳалчаликлар. – Нукул ер-сувимиғга эга чикшини кўзлашган. Тесқарига эмас, айнан биз томонга қараб кенгайишларининг ҳам сабаби шу".

Бақаҳовузликлар уларнинг бу даъволарига фақат мийиқларидан илжайишарди, ҳоло. Бунда Ҳалчаликларга эскидан хос бўлган майдагап, миждовликни кўришарди. "Яхшики, қиш Ҳалчага ҳам, Бақаҳовузга ҳам бир вақтда қиради, - дейишарди улар қулиб. – Қор у ёққа ҳам, бу ёққа ҳам бир текис ёғади. Йўқса, бошимиз нақ балога қоларди-я!"

Булар – шунчаки орқаваротдан айтиладиган гап-сўзлар эди. Бақаҳовузликлар ҳам, Ҳалчаликлар ҳам бир-бирлари билан юзма-юз келган пайт ҳеч қачон бу мавзуда гап очишмасди. Улар бир-бирларидан қиз олиб, қиз узатишарди, куда-андачилик қилишарди, тўй-маъракаларда бирга бўлишарди. Бирок, шундай эса-да, гоҳи-гоҳида фақат орқаваротдангина айтиладиган гап-сўзларнинг акс садои улар бирга ўтирган даврада ҳам қулоққа чалиниб қоларди.

Асли Ҳалчалик бўлган зоҳидлардан бири ва Шоший ўртасида нима гап ўтганини Бадал билмайди. Унга маълуми шуки, Зоҳид бақаҳовузлиқ бир қизга ишқи тушиб, ундан жавоб ололмай, телба бўлиб юрган маҳал ёзган шеърининг маъносини ёлғиз Шошийгина тушунди. Одатда, Зоҳид ўзи аъзо бўлмиш шоирлар хуфия жамиятидаги барча зоҳидлар сингари фақат денгиз ва чиғаноқлар ҳақидагина ёзарди. Бақаҳовузлиқ сулувнинг ишқи дардида қулиб, телба бўлгани ростми, бир сафар у ўзининг хуфия даврада ичган қасамини ёддан чиқарди ва ўша сулувга нисбатан дил розини шеърга солди. Шеърга солгани майли-ку, уни газетда чоп ҳам эттирди. Насимнинг шапалоғидай жойини эламинда шеър шундай хотима топарди:

Мен кетаман...

Вақиллаб қолар

Бақаҳовуз қурбақалари.

Бу шеърнинг фақат сўнгги сўзлари эди, ҳоло. Шеър эса тўлиқ ҳолда Зоҳид етишмоққа умид қилувчи ёр васлини маҳд этарди. Ҳа, айнан тўлиқ ҳолда. Шеърнинг юқорида келтирилмиш сўнгги сўзларини матндан ажратиб ўқиғанда эса улар батамом бошқа маънони аниқларди. Яъни, ишқ дардида қулиб телба бўлган ошқик бу гап ҳам ёр васлига етолмай, Бақаҳовузни тарқ этаётганида қурбақалар вақиллаб, уни қузатиб қолишларини эмас. Бунинг тағинга, тайинки, Шоший етди. Зоҳид "қурбақа" деганда кимни назарда тутганини ҳам барчага Шоший тушунтирди. Коса тағидаги нимкосани кўрганларнинг газаби чексиз эди. Холбуки, қуни кеча улар Зоҳиднинг "ўлдим, қуйдим"и таъсирида дили тош ўша сулувни ўпирлаб, шўрлик ошқикқа қўшқўллаб топширишга ҳам тайёр эдилар. Шу боис орадан ҳеч қанча ўтмай дили тош у сулув ниҳоят эриб, Зоҳиднинг севгисига жавоб бергани, ҳатто тўй муддати ҳам белгилангани тўғрисидаги ларакни эшитганларида, уларнинг фиғони фалакни тутди. Ҳамма фақат қасос ишқиде ёнар эди. Бу кетишда Зоҳид тўйгача омон этиб борол-

маслигини сезган Шоший вазият тизгинини ўз қўлига олди ва қасос васвасаси тугган барчани ҳовурдан туширди. У тўй кунига қадар чидашга даъват этди. Чунки, Бақаҳовузга четдан қиз олгани келганлар энг аввал бақаҳовузликларни рози қилишлари шарт эди. Бақаҳовузликларга бурунларидан булоқ қилиб ҳақ беришмаса, қизни шаҳар тугул, маҳалласидан ҳам олиб чиқиб кетишолмасди. Бақаҳовуз Ғалчани “ҳап” этиб ютганига анча бўлган эди. Бирок, шунга қарамай, ғалчаликлар ҳануз буни тан олишни исташмасди. Бунинг жазосига Бақаҳовуздан қиз олган ғалчалик бақаҳовузликларга ҳақ бериб, уларни рози қилгунча нақ тавбасига таянар эди. Шоший тўй кунини Зоҳиддан қандай қасос олишини аниқ ошкор этмади. Бирок, куёв бўлмиш улардан шунчаки ҳақ бериб қутулмаслигини пайқаш қийин эмасди. Баъзилар ҳатто ғалчалик у жипирик бақаҳовузлиқ кизга ишқи тушганига минг бора пушаймон бўлишини тахмин қилишар ва бунга ўз муносиб ҳиссаларини қўшиш мақсадида тўйга интиқ кўз тикишарди. Тўй кунини эса, қасос ишқиди ёнмиш барчанинг дилини ҳаприктириб, дам сайин яқинлашиб келарди.

Куёв бўлмиш, чамаси, ўз қилмишини англаган ва нознеъматлар билан бақаҳовузликларнинг оғзига уриб, айбини ювишни ният қилганди. Буни улар тўй дастурхонига бир нигоҳ ташлаб тушунишди. Дастурхонга нигоҳ ташлаш-ку осон, аммо сўнг ундан кўз узмоқ кўп мушкул эди. Бирок, барибир узишди. Тўйхона узра “Тўйлар муборак” янграб, куёв бўлмиш ичкаридан келинни етаклаб чиқиб келганида. Қўкда ой – таңдо, келин эса ушиб дам гўзалликда ер юзиди тенгсиз, ягона эди. Шундай сулувни ғалчаликка бой беришганига, ростини, дилларида қаттиқ ачинишди, уни куёвга андак рашк қилгандек ҳам бўлишди. Бирок, келин билан куёв бир-бирларига узукка кўз қўйгандек ярашганларини ҳам тан олмай иложлари йўқ эди. Келин билан куёвнинг тўйхона тўрида атрофга нур сочиб ўтиришганини кўриб, улар қасос олиш фикридан қайтгандек бўлдилар. Бу ниятларидан буткул воз кечар ҳам эдилар, агар улар келин билан куёвнинг бир-бирларига узукка кўз қўйгандек ярашиб ўтирганларига маҳлиё бўлиб, ҳовурларидан тушишган маҳал очарчи тўйга ташриф буюрган азиз меҳмонлардан бирига сўз бермаганида. “Азиз меҳмон”, очарчининг таърифича, Зоҳид аъзо бўлмиш яна қайсидир уюшманинг нуфузли арбоби эди. Арбоб ён-бирида ўтирган меҳмонларнинг қарсағи остиди жойидан қўзғалди ва куёв бўлмишнинг жами фазилатларини бирма-бир санаб, сўнг, афтидан ҳеч лўлига ўхшамаса-да, фол очишга киришди. Яъни, куёв бўлмишнинг келгусида худди ўзи сингари йирик арбоб даражасига ўсишини, қатта одам бўлиб юрт сўрашини башорат қилди. Келин билан куёв унинг сўзларини бош эгган асно тик туриб тинглашди. Арбоб нутқини тамомлагач, унга тавозе билан қуллук қилишди. Бирок, жойларига қайтиб ўтиришга улгуришмади – арбобдан сўнг дарҳол сўз олган бошқа бир меҳмон қаршисиди бош эгитишга мажбур бўлишди. Меҳмон гапни узокдан бошлади. Куёв бўлмиш келажакда йирик арбоб даражасига ўсмаслиги, қатта одам бўлиб юрт сўрамаслиги мумкинлигини тахмин қилди. Бирок, у ҳаётда ҳар бир одам интилиши лозим бўлган мақсадга аллақачон эришгани, яъни содиқ дўст, меҳрибон фарзанд ва, ишончи қомилки, вафодор ёр ҳам эканидан барчани огоҳ этиб, асабий бир тарзда окни қизилга қўшиб ураётган арбоб томонга ўғринча қараб қўйди. Келин билан куёв унинг айтганларини ҳам тик туриб эшитишди ва сўзини тамомлагач, тавозе-ла бош эгиб, ўз бурчларини бажо келтиришди. Келин билан куёвнинг оёқда анча вақт тик туриб қолишганига ичлари ачиб, меҳмонларнинг эъзаблигидан гижиниб ўтирганлар эса, ниҳоят, энгил тин олишди. Бирок, шошишган экан: келин билан куёв табрик сўзини тамомлаган иккинчи меҳмонни даврандан қузатиб, жойларига ўтиришга чоғланганларини билади, меҳмонлардан тагин биттаси ўрнидан қўзғалиб, томоқ қирганча давра сари йўналди...

Бунга чидамокнинг энди ҳеч иложи йўқ эди.

– Ўт оч! – деб қичқирди кимдир; ким қичқирганини сўнг тўйда бўлганларнинг ҳеч бири айтиб беролмади, унинг ўзи эса, тайинки, бўйинига олмади. Лекин, ҳамма қаттак биргина қичқирғани билан тўйни мижорога айланттирган қимлиги номаълум шу “нобақор”нинг бошида синди. Тўйда бўлган ва бу мижорода қатнашганлар ҳам анчагача агар қимлиги номаъ-

лум ўша “нобақор” даъват этмаса, дастурхондаги бор нознеъматлар меҳмонлар устига ёғдирилмас ва тўй мижорога айланмасмиди, деб айтиб юришди.

Шоший билан бирга тўп тепишиб қатта бўлганлар ҳам унинг бир лаҳзадан сўнг нима дейиши, қандай иш тутишини билолмай қийналишарди.

– Ёмғир ёғди, – деб айтар эди Шоший кўм-кўк, мусаффо осмонга қараб.

– Қанақа ёмғир? Кун чарақлаб ётибди-ку, – деб эътироз билдиришарди унга атрофдагилар.

– Ёғди! – деб қатъий қилиб уқтирарди Шоший.

Ёмғир чиндан ҳам ёғарди, фақат орадан ўн кунми, икки ҳафта ўтиб.

– Ёмғир ёғар, шигалаб ёғар... – деб дарров шеър тўқир ё кимнингдир ёзганини такрорлар эди Шоший деразадан ташқарига тикилиб.

– Ҳа, икки ҳафтадан сўнг, – деб айтишарди унинг ёнидагилар киноя билан.

Шоший гинг деб оғиз очмасди. Киноя қилган одам томонга ўгирилиб, унга шундай тикилардики, шўрлик тил-забони борлигига пушаймон бўларди.

Фақат Шошийга қачондир гап айтганларгина эмас, унинг гапига қирганлар ҳам сўнг қаттиқ пушаймон чекишарди. Бадал Шошийнинг гапига кириб, у билан бирга қайсидир зиёфатга етаклашиб борганини эслайди. Зиёфатма-зиёфат кеза-вериб мазахўрак бўлган Шошийдан фарқли ўларок, Бадал гавжум давраларни унча жини суймасди. Бошқа вақт бўлганида, аниқ, Бадал Шошийнинг “ошар”га бирга бориш ҳақидаги таклифини қатъий рад этар эди. Аммо, Шоший уни зиёфатда ҳамроҳлик қилишга Бадал Ҳулқар деб ўйлагани Зуҳро бўлиб ҳам чиқмаган, боз устига, ака-ука иккови отасини уйлаб, онасини куёвга узатишнинг, юрак жонивор уйга боришга безиллаб қолган бир пайтда чорлади.

– Қандай бўларкан, – деб айтди Бадал шунда ҳам кўнгли чопмайгина. – Ахир, зиёфатга бир ўзингни таклиф қилишган-ку.

Шошийнинг қошлари чимирилди.

– Сени у ерга мен таклиф қиялман, – деб айтди у кўрсаткич бармоғини кўксига нуқиб ва Бадал ўзини бўлак бозорга солмади.

Илк шубҳа икковлон зиёфат қақирилган ресторонга яқинлашганларида пайдо бўлди. Шоший чўнтагини кавлаштириб, зиёфатга берилган таклифномани тополмаганида.

– Оббо! – деди у қўйлагининг чўнтагига қўлини суққанча туйқус жойида таққа тўхтаб. – Палакатни кўрмайсанмию!

– Нима? – деб сўради Бадал тушунмай.

– Таклифнома уйда қопти, – деди Шоший тажанг бир асно.

– Йўғ-э? Балки, бошқа чўнтагинга солгандирсан, қарагин-чи?

– Фойдасиз, – деб қўл силтади Шоший. – Мен таклифномаларни фақат шу чўнтагимга соламан.

Бирок, чамаси, Бадалнинг сазаси ўлмасин учун, бошқа чўнтақларини ҳам пайпаслаб кўрди ва “Қайдам”, деган каби бош чайқади.

– Балки, биттамит чопиб бориб опкелармиз? – деб ўсмоқчилари Бадал.

– Бе-э, сен бориб келгунингча зиёфатни еб бўлишадик-ку, – дея унинг таклифини рад этди Шоший.

– Қараб кўр, балки бирор танишингни учратиб қоларсан, – деб тихирлик қилишини қўймади Бадал. – Қара-чи, балки ановиларнинг орасида сени таклиф қилган одам бордир, – дея эшик оғзида туриб, меҳмонларни қутиб олаётган кишиларга ишора қилди.

– Таниш дейсанми? Бе-э, қўйсанг-чи, бу тўполонда ит эгасини искаб тополмайди-ку! – деб Бадалнинг бу таклифига ҳам қўл силтади Шоший. – Битта йўли бор, – деди хиёл сукутдан сўнг ва: – Қани, юр-чи, – деб уни ортидан етаклади.

Бадал Шошийга эргашиб рестороннинг орқа томонига ўтди. Улар рўпара бўлмиш икки тавақали темир дарвозада отнинг қалласидай қулф осиглиқ турарди. Дарвозага ёндош бир тавақали пастак эшикда қулф кўринмади. Бадал ўзича уни ичкаридан тамбалаган гумон қилди. Бирок, адашган экан

– Шоший оҳиста итарган эди, эшик “ғийқ” этиб очилди ва улар олдинма-кет ичкарига киришди. Кафтдан сал катта орка ҳовлида иштаҳани китикловчи бўйлар таратиб зиёфат қозонлари қайнамоқда эди. Ошпазлар билан худди эски кадрдонлардек салом-алик қилишидан Бадал Шошийнинг бу эшикдан биринчи марта кирмаётганини фахмлади. Бирок, чекинмоқнинг энди иложи йўқ эди – у истамайгина Шошийнинг кетидан ичкарига қараб юрди.

Ичкари Бадал тахмин қилганидан анча гавжум эди. Да-стурхон атрофини тўлдирган меҳмонларнинг гангир-гунгур гапилашиб, ҳазил гаплар айтиб, қулишиб ўтиришганини кўриб, Бадал уларнинг ҳеч қайсиси бир-бирига нотаниш эмаслигини англади. Шошийни эса негадир ҳеч ким танимади. Хой, кел, манави ерга ўтир, деб мулозамат кўрсатгани ҳам йўқ. Бадални кетидан дум қилиб судраганча, жой излаб даврани бир айланиб чиққан бўлса-да. Лекин, авзойидан ушбу ҳол Шошийни заррача хижолат қилмаган эди.

– Ана, айтмовимиди, ит эгасини исбаб тополмайди, деб? – деди у Бадалга гинаомуз. – Сен бўлсанг, ҳали уйга ҳам чопиб бориб келмоқчи эдинг. Шошма-чи. Мен ҳозир, – деб айтди Шоший ва лип этиб кўздан йўқолди. Бадал кўз очиб юмишга улгурмай, у қаршисида иккита курси билан пайдо бўлди. – Ўзинг учун ўл етим, дейишган, – деб тушунтирди у буни Бадалга. Сўнг уларга орқа ўгириб ўтирганча зиёфат дастурхонига ҳужумни бошлаган меҳмонларга юзланиб, безовта қилганига минг бора узр сўраб, бирини у ёққа, бирини бу ёққа суриб, топиб келган курсиларини орага амаллаб тикиштирди. – Уф-ф, – деб тин олди Шоший курсига ўзини беҳол ташларкан. – Ташкилий масалани ҳам ҳал қилдик. Бунинг учун қиттай отмасак бўлмас. – Шундай деб, у аввал Бадалга, сўнг эса ўзига оқидан тўлдириб қуйди. – Қани, олдик бўлмас, – деди ва Бадални ҳам кутмай, қалаҳни бир кўтариб бўшатди. Тузуқли газак ҳам қилмасдан қадахни тагин лиммо-лим тўлдириди. Хануз пиёласини қўлида тутиб турган Бадалга: – Олмайсанми? – деб пишанг берган бўлди-да, кўзини чирт юмиб, бу қадахни ҳам сиқорди. – Қани, “отнинг қотили”дан ол, – деди сўнг Бадалга курсида хотиржам ястаниб.

Бадал унга чўнтагидан сигарет олиб узатди. Шоший сигаретни тутатиб, оғзидан ҳузур қилиб тугун нуракши ва кўзлари қувнаб, тирсаги билан столга тиранган асно ёнидагиларнинг хангомасига қулоқ тутди. Бадал Шошийнинг юзига қараб, унга бу хангома ёқмаётганини пайқайди. Хангома авжга чиққани сари Шошийнинг авзойи ўзгариб, кўзларидаги шодлик сўниб борди. Ниҳоят, у қўлидаги сигаретни дастурхонда турган бўш ликопга асабий эзгилаб ўчирди ва қаҳ-қаҳ отиб қулаётган қаршисидаги бақ-бақалоқ кимсага тикилиб, дабдурутдан унга:

– Мана, сиз. Қаердансиз? – деб савол берди.

Кимса буни хангоманинг давоми гумон қилди шекилли, баттар завқ билан қаҳ-қаҳ уришга тушди. Шошийнинг саволи унга етиб боргунча салкам ярим соат вақт ўтди-ёв. Ниҳоят, кимса қулишдан тўхтади ва ўзига ўқрайиб тикилиб турган Шошийга юзланиб:

– Ким, менми? – деб сўради.

– Ха, сиз, – деб тасдиқлади Шоший пинак бузмай.

Бадал Шошийнинг эътиборини ўзига қаратиш мақсадида унинг биқинига қаттиқ туртди. Бирок, Шоший унинг бу турткисини ҳатто сезмади ҳам. Кимсага кўзини лўқ қилганча ундан жавоб қутишда давом этди.

Кимса эса жавоб беришга ҳеч шошилмас эди. Жавобни билмагани учун эмас, йўқ. Жавоб шундоқ тилининг учиди турарди. Кимса уни айтиш-айтмаслигини билмай қийналар, кўзлари жавдираб дам Шошийга, дам ёнидаги хангомадош улфатларига термуларди.

– Ғалчадан, – деб айтди у ахйири, чамаси, Шошийнинг саволдан кўзлаган мақсадига ўзи ҳам қизиқиб.

Жавобни эшитиб, Бадалнинг ичидан зил кетди. Шоший эса кимсага хотиржам тикилиб хулоса қилди:

– Ғалчадан ҳеч қачон тузук одам чиқмаган.

Зиёфат Ғалчадаги қайсидир мактабнинг очилганига неча йил ҳам тўлиши муносабати билан берилётгани ва унга нуқул шу мактабнинг собиқ битирувчилари тўпланганини уларга гап орасида девдай баҳайбат эшик оғаси аңлатди. Йўл-

йўлақай, икковининг ҳам ёқасидан маҳкам тутганча ташқарига томон судраб бораётди.

– Иккинчи бу ерда қорангни кўрмай. Хе, тиррачлар! – деб айтди эшик оғаси уларни судраб чиқиб, кўчага итқитар экан.

Бадал, афтидан, шилинган тиззасининг кўзини силаб, ўрнидан тураркан, ерда юзтубан ётган Шошийга ижирганиб тикилди.

– Тур ўриндан! Меҳмондорчилик тугади! Хе, иззатини билмаган... – деб сўкинди Бадал жаҳл устиди.

Шошийдан садо чиқмади.

– Бўлди, тур, кетдик! Нима, шу ерда тунамоқчимсан? – деди Бадал юмшаб.

Шоший қимир этмади.

Бадал илкис сергак тортди.

– Фотих! – деб унинг исмини айтиб қақирди. Шоший жавоб бермагач, энгашиб, унинг икки елкасидан тутди-да, чалқанча ўтирди. – Фотих, хой, кўзингни оч! – деб айтди йиғламоқдан бери бўлиб.

Шоший кўзини очмади, лекин бор овозда хуррак отди.

Бадал, даргазаб, даст ўрнидан турди ва тез юриб ундан узоклашди. Бирок, ўн-ўн беш одим ҳам юрмай тўхтади ва лаб қимтиб, хиёл ўйлиниб тургач, изига бурилди.

Шоший уйига етувга қадар ҳам ўзига келмади. Бадал уни уйидагиларга топшириб, қайтишни мўлжаллаган эди. Бирок, эшикни ҳарчанд қокмасин, ичкаридан ҳеч ким чиқмади. Бадал Шошийнинг чўнтақларини кавлаб, қалитни топди ва эшикни очиб, уни ичкарига судраб кирди. Бошини муздай сувга обдон нишгач, Шоший ниҳоят гудраниб кўзини очди. Бадал уни ечинтириб, ишқом тагидаги сўрига олиб чиқиб ётқизди ва сўнг сўридан тушиб, ошхона сари йўналди. Музлатгичдан топгани – кичикроқ бир товоқдаги тош қотган шавлани сувга солиб қайнатди ва шу тарз ундан мастава “ясаб”, қатиклаб, битта қосада Шошийга келтирди. Ичига овқат тушиб, Шошийнинг рангига хиёл қизиллик югургандек бўлди. Тили гапга айланди. Бадалнинг фаҳми етмаган ашпабчаларни гўлдираб, ўрнидан турмоққа чоғланди. Бирок, Бадал бунга имкон бермади – Шошийни икки елкасидан тутиб, ўрига маҳкам босди. Ухлагунича унинг тепасида пойлаб ўтирди.

– Ҳаҳ, бола-я, – дея бош чайқаб, ўзича кексақариллик қилган ҳам бўлди. – Ишқилиб, бу ўйинларингдан бир кунни пак этиб ўқ чиқмаса-да.

Бу гапни айтганида Бадал сувга қараган экан. Орадан ҳеч қанча ўтмай, ўйиндан пак этиб эмас, пақ гумбурлаб ўқ чикди – Шошийни камаб қўйишди. Тўғри, фақат ўн беш кунга. Безориллик қилгани учун. Афтидан, Шошийнинг ёшлиги, шоирлиги, қолаверса, унинг ўқишидагилар, шетрини олиб эingan газетми, журнал ходимлари аралашганини ҳисобга олиб шўнашди. Истагаша, кўпроқ мудатга нўхталашлари ҳам ҳеч гап эмасди. “Хуқуқни муҳофаза қилиш идораси ходимини хизмат бурчини ўташи чоғида ҳақоратлаб, унга тан жароҳати етказишга урингани учун”. Шошийнинг қамоққа олиниши сабабини бошда уларга шундай тушунтиришди. Миршабхонадагилар. Айнан нима воқеа юз берганини эса улар ўша пайт Шоший билан бирга бўлганлардан сўраб билишди. Яъни, Шоший ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораси ходимини хизмат бурчини ўташи чоғида қандай ҳақоратлаб, унга тан жароҳати етказмоққа уринганини. Матълум бўлдики, Шоший ўзи сингари икки-учта телба шоир билан бирга яқшаба кунни дам олгани шаҳардан ташқарига чиққан. “Жоннинг қотили”дан қиттай-қиттай отиб, қизиб олишгач, улар машваратни бошлашган. Машварат секин-аста мушоирага айланган. Дам олувчиларга кўз-қулоқ бўлиш учун қўйилган миршаблардан бири уларга яқинлашган ва ҳадеб шовқин қолавермаслиқни айтиб, тартибга қақирган. Шоший миршаб билан гап таллашиб қолган – чамаси, “хизмат бурчини ўташ чоғида ҳақоратлаш” деганда айнан шу назарда тутилган. Бу камлик қилган, чоғи, у миршабнинг елка ва ёқасидаги миршаблигини аңлатувчи белгиларни юлиб отган – табиийки, бу кейин “тан жароҳати етказишга уриниш” сифатида баҳоланган.

Шоший бировга таассуб қилишни жини суймасди. Ўзига таассубан соч ўстирган қуйи босқичда таҳсил олувчи шоирликка даъвогарларни кўрса, гаши келарди. У кимдир кей-

ин ўзига таассуб қилиши учун ёки саргарошга пули бўлмагани боис соч ўстирмаган эди. Соч ҳам аломат феъл-атвори, бир қарашда ажабтовур туюлувчи шеърлари қатори унинг шоирлигини англатарди.

- Исён, - деб айтгани у елкасига довр тушган сочларига қўл теккизиб. - Исён.

Шошийни ўн беш кунлик ҳибсдан сўнг кўриб, улар ўз кўзларига ишонишмади. Миршабхонадан Шоший деб чиқаришган одамнинг боши тап-тақир, сочи жуда катта бир ҳафсала билан устарарада қиртишлаб олинган эди. Шошийни бу ахволда кўриб, уни қарши олгани келган ҳамманинг дами ичига тушиб кетди. Шоший ҳам уни чикармади. Гавдаси букчайган, боши ҳам, уларнинг қаршисига келиб тўхтади. Ковоқ уйганча миқ этмай бироз турди. Шошийдан ҳол сўрамоқ учун келган, бироқ уни бу ахволда кўриб, сўзини йўқотганлардан ҳам садо чиқмади. Ниҳоят, Шоший нимадир демокқа чоғланди. Бошини кўтариб, уларга синчков тикилганча гапга оғиз жуфтлади-ю, лекин гапирмади. Сўнги лаҳзада фикридан қайтди. Ҳатто ўз одатича: “Э-э!”, деб ҳам айтмади. Шунчаки кескин қўл силтади ва тез юриб улардан узоқлашди.

Шу бўйи у бир ҳафта қорасини кўрсатмади. Кўнгирик қилганларга жавоб бермади, қақриб борганларга ҳам эшик очмади.

- Бўлди, - деб айтди кўпчилик. - То сочи ўсиб, елкасига тушмагунча у уйдан чиқмайди.

Бироқ, орадан роппа-роса бир ҳафта ўтиб, у пайдо бўлди. Боши тап-тақир, устарарада обдон қиртишланган, қараган одам унда бемалол ўз аксини кўриши мумкин.

- Исён, - деб тушунтирди Шоший буни оғзи ланг очилиб ўзига қадаланларга. - Исён.

Ва ўз одатича икки кўлини елкаси томон чўзди. Бироқ, у ерда бир тук ҳам тополмади. Ўсал бўлганини сезди-маслик учун қафтлари билан елкасига ўтирган губорни қокқан бўлиб, кўлларини аста пастга туширди.

Ижодкор қавм орасида Шоший ўзининг аломат феъл-атвори ёки бир қарашда ажабтовур туюлувчи шеърлари билан эмас, кимсан – Абил Шарофнинг мушугини пишт деб, бошидан сира тушмайдиган қад қалпоғини учирганидан сўнг танилди. Абил Шароф ҳам ижодкор қавм орасида ўзининг ёзганлари билан эмас, худди Шошийники сингари аломат феъл-атвори билан отнинг кашқасидек танилган эди. Хусусан, ўзининг саҳройи келиб чиқишига ургу беришни ёқтириши билан.

- Манавининг ўрнида бир пайтлар саҳро бўлган, - деб айтгани у ўзи яшайдиган осмонўпар бинога ишора қилиб ва, бир пайтнинг ўзиде, бинога келгусида номи зарб этилган хотира тахтаси ўрнатилишини ҳам назарда тутиб. - Саҳронинг ўртасида ёлғиз ўтов бўлган. Шу ўтовда бизди бовани киндиги кесилган.

Тўғри, буни у одатда Абил Шарофдан Абил Шаробга айланган кезлар даъво қиларди. Шоший унга рўпара бўлган чоғда ҳам Абил Шароф Абил Шаробга эврилган, тахририятга машқларини кўтариб келган уч нафар қизалоқ қаршисиде қайрағочдек чайқалиб, тишининг окини кўрсатиб илжайган асно бир нималар деб гўлдираб турарди. Қизларнинг алвон ранга бўялиб, ерга кириб кетгудек бўлиб ўтиришларидан Абил Шароф уларга асло юксак шеърятдан сабоқ бермаётганини сезиш қийин эмасди. Айни шу лаҳза Шоший эшикни очиб, ичкарига кирди. Ҳамма ялт этиб у томон ўтирилди. Абил Шароф остонага яқин ерда турарди. Шоший энг бурун унга салом бериб, сўрашиш учун қўл чўзди.

Абил Шароф Шошийга меровсираб тикилди.

- И-и, манови болани, - деди унинг қафтини кўлида салмоқлаб. - Кўлини сиқсам, ўлиб қоламан дийди-я. - Абил Шароф фақат саҳройи келиб чиқишигагина эмас, “жоннинг котили”дан тоғинган пайтлар айниқса кўш кўринувчи биллак кучига ҳам ургу беришни хуш кўрарди.

Хонадагилар: “Ҳах, шўрлик бола-я!”, дегандек, Шошийга ачиниб қарашди. Аммо, Шоший пинак бузмай, Абил Шарофга мийингада жилмайиб тикилди ва худди унинг гапини хазил тушунган каби:

- Йўғ-э? - деб айтди. - Ростданми? Ишонмайман! - дея бош чайқади у ва Абил Шарофга нигоҳини тик қадаганча

хотиржам бир тарзда давом этди: - Фалончи шу гапни айтса, ишонардим. Пиствончи сил билан оғриб, қон қусган ҳолига шу гапни айтса ҳам ишонган бўлардим. Лекин, сиз... Йўқ, кўлингиздан келмайди! Ишонмайман!

“Фалончи” – номи дунёга машхур буюк ёзувчи эди. “Пиствончи” ҳам ёзувчи бўлиб, тириклигида бирор асарини чоп этмаган эса-да, буюклик бобида ундан сира қолишмасди. Абил Шароф барча ижодкорлар қатори уларни ҳам бир чақага олмасди. Қайси даврада улар ҳақида гап очилгудек бўлса, дарров орага суқилиб: “Фалончим? Бред!”, “Пиствончим? Э-э, ерунда!”, дея барчанинг оғзига уриш Абил Шарофга одат эди. Умуман, кўлига қалам олиб, қоғоз қоралайдиган барчага нисбатан у фақат шу сўзларни кўлларди: “чепуха”, “ерунда”, “брэд”. Бу сўзларнинг маъносини Бақаҳовузда ҳеч ким тушунмасди, фақат тахмин қиларди, ҳолос. Баъзилар Абил Шароф бу сўзларни мағриблик машшоқдан ўрганган, дея фол очишарди. Бироқ, мағриблик машшоққа олисдан бир нигоҳ ташлаган одам ҳам унинг оғзидан бундай хунук сўзлар чиқиши мумкинлигига ўла қолса ишонмасди.

Гувоҳлар шохидлик беришича, Шошийдан ўша гапларни эшитиб, Абил Шарофнинг тилларда дoston қад қалпоғи бошидан учиб кетган. Воқеани ўз кўзи билан кўрганларнинг бир тоифаси бунга Абил Шарофнинг ўша пайт ҳар доимгидек ширакайф бўлганини сабаб қилиб кўрсатишди. Яъни, Шоший ёлғиз ўзининг эмас, кўпчиликнинг дилидагини Абил Шарофга изҳор этгач, у жойида илкис бир чайқалган ва бунинг натижасида тилларда дoston қад қалпоғи бошидан учиб, хўв нарига бориб тушган. Воқеанинг бошқа шохидлари далолат беришларича эса бундай бўлмаган. Яъни, ҳа, тўғри, Абил Шарофнинг бошидан тилларда дoston қад қалпоғи учиб, хўв нарига бориб тушган. Лекин, унинг турган жойида илкис бир чайқалиши натижасида эмас, йўқ. Шоший Абил Шарофнинг юзига тик қараб айтган гапдан унинг бошидаги тилларда дoston қад қалпоғи учиб кетган.

Турган жойида илкис бир чайқалганда учиб кетгани, ё унинг юзига тик қараб айтган гапиданми – бу ҳақда Шоший ҳам аниқ бир нарса деёлмайди. Лекин, Абил Шарофнинг юзига тик қараб, ўша гапни айтганидан сўнг унинг бошидан тилларда дoston қад қалпоғи учиб, хўв нарига бориб тушгани ва шалалоқдай тепакали очилиб қолгани рост. Шоший Абил Шарофнинг юзига тик қараб, кўпчиликнинг дилидаги гапни айтгани ҳам. Айни воқеадан сўнг Шоший фақат ўз тенгмўй-салари даврасидагина эмас, ижод аҳли орасида ҳам отнинг кашқасидек танилди. Шу пайтгача Шошийнинг шеърларини минг хил баҳона билан қайтариб келганлар эди унинг ёзганларини сўраб олиб, чоп эта бошлашди. Шоший номи тилга тушди. У ҳақда “умидли ёш шоир” сифатида гапиришди. “Умидли ёшлар”ни санаганда Шошийнинг номини ҳам қаторга тиркашини одат қилишди. Хўш, бундан ортик тағин нимани орзу қилиш мумкин? Шеърингни тўқиб, қандингни уриб юр-вермайсанми?! Бошқа биров, балки, шундай иш тутган бўларди. Лекин, Шоший эмас. Довруги оламни тутган бир пайтда у туйқус тўнини тесқари қийди. Ёзганларини чоп этиш учун элтишни тўхтади. Умуман, тахририят жойлашган кўчани бир қақирим наридан айланиб ўтишини одат қилди. Атрофдагиларга муносабати ҳам кескин ўзгарди. Сирқаси сув кўтармайдиган, жиззакки бўлиб қолди. Бундай давом этишига йўл қўйиб бўлмаслигини англаган дўстлари бир кун уни ўртага олишди. Узок гапиришди. Бери олиб, бери қўйиб роса насихат беришди. Не ажабки, Шоший уларнинг барча айтганларини миқ этмай тинглади. Ичларидаги бор гапларини тўқиб солишларига имкон берди. Ичларидаги бор гапларини тўқиб солишгач, бошини кўтариб, “Бўлдимми?”, дегандек, уларнинг барчасига бир-бир тикилди ва фақат битта сўз айтди:

- Мақсад?

Улар айтишни кўзлаган барча гапларини айтиб бўлишган эди. Шошийнинг бу саволига ҳеч ким жавоб беролмади. Уларнинг ҳеч биридан садо чиқмагач, саволига жавобни Шошийнинг ўзи берди:

- Бориб-бориб охири шулардан бирига айланишимми? “Умидли ёшлар”нинг номини санаганда, қаторга мени қўйишни унуттишмадимми, деб кулоқни динг қилишимми? Сўнг, нега номимни рўйхатнинг бошида эмас, ўртаси ё охирида ўқидинг,

деб кимнингдир ёқасидан олишми?

Шошийнинг жавоб тарзида айтилган бу саволларига ҳам ҳеч ким бир нарса деёлмади. Насиҳат бергани Шошийнинг бошига бу тарз тўпланиб келганларига ҳам, рости, пушаймон бўлишди. Билмаган ишларига аралашганлари учун улар шу тобда Шошийдан узр сўрашга ҳам тайёр эдилар. Бирок, Шошийнинг маъзи аччиқ саволларига жавоб бера олмаганлари каби, узр сўзларини айтмоққа ҳам ҳеч кимнинг тили айланмади ва улар дилтанг таркалишди. Шундан сўнг Шоший уларнинг даврасида ҳам камнамо бўлиб қолди. Келса ҳам, одатдагидек даврага файз бахш этмас, гап-сўзга аралашмай, маънос ўй сурганча, ўзини бу ерда ортиқча ҳис қилаётганини барчага сездириб ўтирарди. Ўтган ҳафта у Насимни сафарга кузатгани ҳам чиқмади. Ораларидан кимдир қайгадир отлана бошлаганидан бери илк бор улар Насимни сафарга Шоший-сиз кузатишди. Бугун у Насимни кутиб олгани ҳам келмади. Келмаслиги тайин эди. Насим сафарга қачон жўнашини Шоший биларди. Насимнинг ўзи буни Шошийга маълум қилганди. Бадалнинг гувоҳлигида. Насим сафардан қачон қайтиб келишидан эса Шоший беҳабар эди. Буни айтмоқ учун Ибод ўтган ҳафта ичи кеча-кундуз кидириб ҳам уни тополмади. Бу – Ибоднинг важи. Агар у чиндан кидирганда, Шошийни албатта топган бўларди. Шошийни топмоқ учун уни кеча-кундуз излаб, овора бўлмоқнинг сира ҳожаги йўқ эди. Ибод Шошийни ўқишидан тополмаган бўлса, бордир. Кўнғирок қилса, ҳеч ким жавоб бермаган, уйига борса, биров чиқиб унга эшик очмаган ҳам бўлиши мумкин. Бирок, унинг Шошийни ҳафта давомида кидириб тополмаганига ишонини кўп мушкул. Кўнғирок қилса, ҳеч ким жавоб бермаган, уйига борса, биров эшик очмаган тақдирда Шошийни қаердан топиш мумкинлигини Ибод жуда яхши биларди. Бунинг учун у эртаю кеч ўзи “нақд иш” билан машғул Сайрибоғ этагига қараб юз-юз эллик қадамча юрса, кифоя эди. “Кувнок шамол”га олиб чиқувчи чархпалак зиналардан кўтарилишини иш демаса, албатта. “Кувнок шамол” – бу Сайрибоғда, Ибод эртаю кеч “нақд иш” билан машғул ердан юз-юз эллик қадамча этакроқда жойлашган қаҳвахонанинг номи эди. Шамол билан ким, қачон ва қаерда ҳангома қилганини биров билмасда, бу ном ҳеч кимга эриш туюлмасди. Гап шундаки, қаҳвахона бақаҳовузликларнинг етти, ким билсин, балки етмиш ажодди кўрмаган, лекин кўришни орзу қилиб яшаган денгизда сузмиш кемага айнан ўхшатиб қурилган бўлиб, ёзининг энг жазирама кунда ҳам унинг саҳнида шамол ўйнардир. Бадал эгасига топшириш мақсадида салкам уч чақирим йўлни пиёда босиб, кўтариб келган омонатни қўлида тутганча чархпалак зиналардан юқорига кўтариларкан, шамол элчиси – елвизак худди унинг таширфини олқишлаган каби атрофида гирдиқаллак бўлиб айланар, боши, юзи ва бўйинини аста силаб эркаларди. Телада эса уни шамолнинг ўзи қарши олди – юзига урилиб, сочларини хилпиратиб тўзғитди. Бадал шамолга орқа ўгириб, қаршисидаги бўш жойлардан бирга ўтириши мумкин эди. Аммо, у шамолга юз тутганча “кема”нинг тумшуги томонига қараб йўналди. “Кема”нинг қоқ тумшугида шамолга юз тутиб, қаҳвахонадаги барча ҳўрандаларга эса терс ўгирилиб ўтирган таниш гавдани илғадди.

- Бу ердан қараб, мен денгизни кўраман, - деб айтар эди Шоший.

“Кема”нинг тумшугига қараб кетиб бораркан, Бадал Армон ҳеч бўлмаса шу сафар, жила курси денгизнинг олис жилвасини илғаш мақсадида Шоший ҳар доимгидек барчага терс ўгирилганча кўз тикиб ўтирган томонга нигоҳини қолди. Аммо, бу сафар ҳам паст-баланд уйлари ола-була томлари ва уларга ўрнатилган ҳар турли ашқол-дашқоллардан бошқа ҳеч вақо кўзга ташланмади.

- Бу ерда ўтириб, мен нуқул денгизнинг шовуллашини эшитаман, - деб айтар эди Шоший.

Бадал: “Денгизни кўриш-ку, пешонага ёзилмаган экан, ҳеч бўлмаса унинг овозини эшитиш насиб қилар?!”, деган илинжда тўхтаб, қулогини динг қилди. Лекин, Шошийдан сал беридаги соябон панасида давра қуриб ўтирганлардан бирининг ҳовлиқиб гупиришидан бошқа ҳеч овоз қулоққа чалинмади:

- ...Олтита! Ўзинг ўйлагин-а: юз чақирим йўлга бор-

йўлни олгити?!

Бадал чуқур хўрсинди ва шунча жойдан кўтариб келган қўлидаги омонатни эгасининг қаршисига “тақ” эткизиб қўйди. Сўнг ўзи ҳам унинг ён тарафидати елим курсига ҳорғин чўкди.

- Ўтирибсан, кетингни шабадага тутиб, - деди Бадал гинаомуз, асли шамол Шошийнинг юзи ва кўксига келиб ури-лаётганини кўриб турса ҳам.

Шоший жавоб бермади.

- Борсанг бўларди, - деб гап очди тагин Бадал. - Кузатгани-ку, майли, чиқмадинг. Қайтиш вақтини сўраб...

- Мақсад? – деб чўрт кесди Шоший.

Туйқус берилган бу саволдан Бадал довираб қолди. Айни саволнинг бошқаларга берилганига Бадал кўп гувоҳ бўлганди. Аммо, унинг ўзига Шоший бу саволни илк бор бериши эди.

Бадал, дўстини биринчи марта кўраётган каби, унга таажжубланиб қаради.

- Ахир, уни доим бирга кузатардик-ку?! Бирга...

- Умр бўйи бирга юриб яшаб бўлмайди. Барчанинг ўз ёзиди бор, - деб айтди Шоший.

Бадал ҳарчанд уринмасин, Шошийнинг бу даввосига қарши ҳеч гап топиб айтолмади. Танасига ўйлаб, унинг маъзини чакқач эса, ўзи ҳам келгуси гал Насимни сафарга кузатгани чиқмаслигини фаҳмлади.

Орага поқулай жимлик чўкди. Лекин, у узокка чўзилмади. Уни кўшни соябон тагида ўтирганлардан бирининг:

- Текис йўлда икки юз йигирмага индамай тортади! – деган ваҳмаси бузди.

Бадал овоз келган томонга ижирғаниб қаради ва у ерда давра қурган тўрт-беш чоғли йигит-қизга кўзи тушди.

- Буни сенга бериб юборишди, - деб айтди Бадал эйтиборини ваҳманинг уясидан чалғитиш мақсадида ва кўли билан шунча жойдан эринмай кўтариб келиб, Шошийнинг қаршисига қўйган омонатга ишора қилди. – Сенинг ҳақинг.

Бирок, Шоший шишага ҳатто қиё ҳам бокмади.

- ...Юз олтмиш от кучига эга! – деган овоз эшитилди тагин кўшни даврадан.

Шошийнинг юзида туйқус табассум жилва қилди. Юзма-юз бўлганидан бери тумтайинини қўймаётган дўстининг чиройи очилганини кўриб Бадал ҳам жонланди.

- Денгизга иргитамизми? – деб айтди Шоший Бадал шунча жойдан атай кўтариб келган шишанинг бўғзидан тутиб.

- Иргитамиз! – деди Бадал завки келиб, дўстининг сўзлари маъносига бефарқ. Шошийнинг мақсадини илғаб, қўлларини чўзганча уни тўхтатмоққа интилганида эса кеч булган эди. Шоший ўтирган жойдан “кема”нинг тумшугидан ошириб иргитган шиша нимагадир қаттиқ урилиб, жаранглаб сингани эшитилди. Бадал қаҳвахонага уловда келганлар араваларини айнан ўша ерга қўйишларини эслаб, ичидан зил кетди. Бейхтиёр нигоҳи кўшни соябон томон бурилди. Яқин лаҳзагача у ерда кўпирмиш эхтирослар тинган эди. Ҳеч кимга гап бермай гупираётган олифтасифат нусханинг ҳам чақати ўчган, ранги докадек оқариб, ўтирган жойида шишанинг жаранглаб синган овози эшитилган томонга бақрайганча тош қотганди. Қанча ўтирди у шу тахлит – Бадал ҳисоблагани йўқ. Ҳар қалай, оз ўтирмади. Ниҳоят, у сал ўзига келди, чоғи, даст ўридан туриб, “кема”нинг тумшуги сари йўналди. Келиб, кўзларини катта-катта очганча, пастга энгшиб қаради. Қайта гавдасини тиклаб, қаҳвахонадагилар томон юз бурганида, унинг рангида муғлақо ранг қолмаган эди. Нигоҳи кимнидир кидирибди. Кўзлари шундоққина ёнгинасида хотиржам қўл қовуштириб ўтирган Шошийни топгунга қадар бугун қаҳвахонани сайр қилиб чиқди. Шошийни топгач, йигит унга нимадир демокчи бўлиб, лекин айтолмай, тепасида биров қаккайиб турди. Сўнг, кўзлари намланиб, бир нималар деб пичирлаганча, чопиб пастга тушиб кетди. Ҳеч қанча вақт ўтмай, у икки нафар миршаб билан бирга пайдо бўлди. Уларни бошлаб тўғри Шошийнинг тепасига келди.

- Мана шу! – деб қўли билан Шошийни кўрсатди. – Ҳамма кўрди, - дея сўнг боши билан кўшни соябон тагида ўтирган даврадошларига ишора қилди.

- Тагин сенми? – деди миршаблардан бири Шошийга

зимдан тикилиб ва хорғин тин олди: - Тушунарли.

- Мен ҳам гувоҳман. Шишани пастга шу отди, - деган овозни эшитди Бадал баногоҳ. Овоз янграган томонга ялт этиб қараб, у миршаблар ортида, тавозе билан қўлини кўксига қўйганча турган миқтидан келган, кўсанамо кимсада қахвахона хизматчиларидан бирини таниди. Миршаблар ҳам кимсага энсалари қотгандек бўлиб, ҳатто озроқ ижирганиш билан қарашди.

- Бўпти, тур, олдимга туш. Ўша ерда гаплашамиз, - деб айтди Шошийни таниган миршаб.

Шоший илламай унинг измига бўйсунди.

Уларнинг изидан соядек эргашиб Бадал ҳам пастга тушди. Чархпалак зиналардан тушаверишда миршабларнинг икки ёнига узун кўк чизик тортишган улови турарди.

- Сен қаёққа? - деб сўради миршаблардан бири Шошийнинг кетидан энгашиб, уловга бош суккан Бадални кифтидан тутиб.

- Мен ҳам у билан биргаман, - деб тушунтирди Бадал. Лекин, миршаб ишонмади.

- Бизни ҳам ўзларинга ўхшаган бекорчиқўжа деб ўйлайсанлар, шекилли, а? - деб айтди у жаҳли чиққан бўлиб.

- Мана, мен гувоҳман, - деган овоз янгради тагин. - Шишани шу бола олиб келди.

Бадал ортига ўтирилиб, ҳамон қўлини кўксига қўйган асно қуллук қилиб турган миқтидан келган, кўсанамо қахвахона хизматчисини кўрди ва унга миннатдор тикилди.

- Ичкилик бизда кеч соат олтидан бошлаб сотилади, - деб изоҳ берди кимса миршаблар ўзига баттар ижирганиб қарашаётганини кўриб ва қўлидаги соатга ишора қилди: - Вақт энди тўртга қирк тўрт.

Миршаблар бир-бирларига маъноли қараб олишди. Сўнг улардан бири у ювининг очик эшигидан ичкарига бош сукки, Шошийдан сўради:

- Шеригингни?

Бадал Шошийга зорланиб тикилди. Бирок, Шоший Бадал томонга ҳатто қиё ҳам боқмади.

- Биринчи марта кўриб туришим, - деди у миршабдан кўзини узмай.

- Шишани мен олиб келганим рост-ку? Ана, гувоҳ ҳам бор?! - деди Бадал йиғламоқдан бери бўлиб.

- Бор, ука, тирикчилигингни қил. Оёқ тагида кўп ўралашма, - деди миршаб уни қўли билан четлатиб, улов эшигини ёпаркан.

Бадал эшикнинг очик ойнасига ёпишди.

- Ҳозир орангдан етиб борамиз! - деб қичқирди у. - Шу буғунок сени у ердан чиқариб оламиз!

Улов қаттиқ силкиниб жойидан кўзаларкан, уларнинг нигоҳлари бир лаҳза тўкнаш келди. Шоший: "Кераги йўқ", дегандек қулимсираб бош чайқади ва Бадал илк дафъа ҳайрат билан унинг кўзларида ўқиди: "Умр бўйи бирга юриб яшаб бўлмайди. Барчанинг ўз ёзиди бор".

Улов муолишида кўздан йўқолди. Бадал ҳамон унинг ортидан кўз тикканча тош қотиб турар, қулоқларида Шошийнинг маъносиз нигоҳида ўқиган сўзлар гувилларди: "Умр бўйи бирга юриб яшаб бўлмайди. Барчанинг ўз ёзиди бор".

Кун бўйи кўргани Бадалга босинки туш бўлиб туюлди. Бадал уйғонмоқчи эстади. Агар уйга боргудек бўлса, бу туш давом этиши, чандон даҳшатли тус олиши мумкинлигини ҳис қилди. Бадал ўз ихтиёрини оёқлари измига берди. Улар Бадални таниш ерга бошлаб келди. Кираверишда турган девдай баҳайбат эшик оғаси ҳам унинг кўзига жуда исеик кўринди. Эшик оғасини кўриши ва у таниш туюлиши баробар, Бадалнинг бўйида илкис оғрик турди. Нигоҳи эшик оғасининг ўзи ва Шошийнинг ёқасидан тутиб судраб, кўчага олиб чиқиб итқитган ҳайбатли қўлларига тушиб, дилни ваҳм чулғади. Бадал жойида таққа тўхтамоқчи бўлди, аммо оёқлари унинг измига бўйсунмай, олға ташлади. Тўпна-тўтри эшик оғасига қараб бостириб бораверди. Эшик оғаси ҳам Бадални илғади. Турган ерда дегсиниб, тарашудланди. "Ҳозир... ҳозир ўхшатиб туширади тумшунимга", деган ўй кечди Бадалнинг хаёлидан. Кўзларини чирт юмиб, бошини ёлқалари орасига яширди. Бир лаҳза кутди у мушт тушиб, ўзининг чирпирак бўлишини, икки лаҳза... Ҳайрон бўлиб аста кўзларини очди. Қар-

шисидан ланг очик эшик ва қўли кўксига, қуллук қилиб турган эшик оғасини кўриб, таажжуби баттар ортди. Ичкарига кириб, орқасидан эшик ёпилгач, Бадал оёқнинг ботирлигига яна бир қарра имон келтирди. Кўзнинг кўрқоқлигига ҳам, шунингдек, у кўзнинг дилни хира қилмоқдан ортингига ярамаслигига ҳам яна бир қарра гувоҳ бўлди. Зеро, ичкарига кириб кўргани асло дилни яйратули эмасди. Кўзни қувнаттули ҳам. Тўғри, аввал унинг қулоқларига айна дам барчанинг оғзида бўлган, ҳар тўйда юз қайта қуйланувчи қўшиқнинг сўзлари чалиниб, таъби хира тортиди.

Кўчага чиқса бир киз

Сен унга кўзингни суз.

Агар келиб осилмаса,

Майли, хўп, уйимни буз.

Ёки - "...буқамни суз". Қайфиятта қараб-да. Айнан шундай бўлмаса ҳам, ҳар қалай, шунга ўхшаш.

Ўтган сафар, эшик оғаси Шоший иқковини ёқасидан тутиб судраб, кўчага олиб чиқиб итқитишидан бурун Бадал анави йиғитлар муқом қилиб қуйлаётган сахнада бутунлай бошқа ҳофизларни кўрганди. Улар қуйлаётган қўшиқ ҳам бўлак эди. Қўшиқни боя Бадал қаршисидан даҳшатли шарпа мисол "линг" этиб ўтган кўзлари чарос, қошлари пайваста дилбар жувонга монанд бир сулув қуйларди. Унинг ёнидаги қўлида тор тутмиш машшоқ эса ора-орада жўр бўларди. Хусусан, қўшиқнинг "Кетди, кетди..." сўзлари билан бошланувчи нақоратида. Бу сўзларни улар бир-бирларига маъноли тикилиб қуйлашарди. Қуйлаш асносида уларнинг лабарларида табассум ҳам жилва қиларди. Холбуки, қўшиқни дилни шодмон этар даражада шўх, қувнок деб айтиш мушкул эди. "Кетди, кетди, кетди...", деб қуйлашда давом этишарди улар. Ким кетди, нега кетди, қачон қайтди - тушуниш маҳол эди. Уларнинг бир-бирларига бундай шодмон тикилишларидан ҳали-бери қайтмайдиган кўринарди.

- Кетди... кетди... кетди... - дея димоғида ҳиргойи қилганча, Бадал устига оппоқ дастурхон ёзилиб, қошиқ, санчкилар қўйилган стол теграсидаги тўртга бўш юмшоқ курсининг биттасига ўзини ташлади. Томоғи жизиллаб қуймоқда эди. Ичишга тезроқ бирор нима буюриш мақсадида мезбонни қидириб атрофга аланглади. Нигоҳи илган мезбон бошқа ҳўрандаги хизмат кўрсатмоқда эди. Бадал бетоқатланди. Айни шу лаҳза ичкаридан патнис кўтариб чиққан бошқа мезбонга кўзи тушиб, "Бу ёққа бир қаранг!", дегандек, унга қўл силтаб ишора қилди. Мезбон Бадалнинг имосини илғади ва икки юзидаги қулгичлари ёйилиб, "Ҳозир", деган каби бош ирғади. Орадан ўн дақиқа ҳам ўтмай, Бадал ташналигини қондириб, мезбон келтирган икки-уч хил газак ва таомлардан тотиниб, атрофга кўзлари сузилиб термуларди. Кўзига ҳамма нарса алвон бўёқларда намоён бўлмоқда эди. Озгина муқаддам таъбини хира қилган мусиқа ҳам энди қулоқларида ёқимли жарангларди. Фақат қўшиқнинг сўзлари ҳозир бўлак эди. Мусиқага монанд муқом қилмаса, чамаси, тили сўзга айланмайдиган йиғитлар қўлда учган, учганда ҳам кўп балақд учган-турна ҳақида қуйлашарди. Бак-бақалок, ҳар кўкраги косадай бир аёл ўзини қўшиқда қуйланаётган турна ҳис қилиб, ўртада шох ташлаб рақса тушарди. Бадалдан озгина нарида ўтирган ўрта ёшлардаги икки нафар эркек давра томон ўтирилганча, аёлга шавк билан тикилиб қарсак уришарди. Бадал уларга ташналигини қондириб, атроф кўзига алвон рангда кўрина бошлаши билан эътибор берганди. Четдан қараганда ўта жиддий нарсалар ҳақида гаплашишаётгандек тасаввур уйғонса-да, кишилардан бирининг подонлиги юз-кўзидан аниқ кўриниб турарди. Иккинчисининг юз-кўзи подонлигини ошкор қилмаса-да, улардаги бирор ифода кишининг донолигидан ҳам далолат бермасди. Уларнинг давра томон ўтирилганча, шох ташлаб рақс қилаётган бақалок аёлга қараб шавк билан қарсак уришларини кузатишни ҳам ақлни пешлайдиган томошлардан деб айтиш мушкул эди. Бадал ўзини чалнгитиш мақсадида қаршисиданги бўш қалаҳга "жоннинг қотили"дан тўлдириб қуйди ва нафас ютмай бир кўтариб уни бўшатди. Кетидан дастурхонда қўлига илинганни олиб, газак ўрнида апил-тапил оғзига тикди. Сўнги лукмани ниҳоят юрти, дастурхондан бош кўтарганида атроф янада алвонроқ тус олган эди. Даврада ўзини турна ҳис қилиб, шох ташлаётган бақалок аёл-



нинг ўйини унга бачкана туюлмади. Давра томон ўтирилганча, аёлга қараб шавк билан қарсақ ураётган эркакларнинг юз-кўзларидаги подонлик аломатлари ҳам ортиқ унинг гашини келтирмасди. Бадал шу тобда бориб, уларни кучишга, донолик четлаб ўтган юз-кўзларидан чўшилиштириб ўпишга ҳам тайёр эди. Лекин, у бундай қилмади. Икки қўлини столга тираб, ўрнидан туришга чоғланган лахзада у туйқус бу фикридан қайтди. Аммо, кимдир кучиш, юз-кўздан ўпиш ниятидан эмас. Дилга яқин бир чехра кидириб Бадал атрофга боқди. Кўзлари хийла муддат олма-кесак териб, ниҳоят, ўйин-кулги дам сайин авжа чиқаётган давранинг у томонида икки-уч сулув чехрани илғади. Пича вақт синчков кузатиб, уларнинг нигоҳларида зоҳир алланечук жонсарақлиқни ҳам Бадал пайқаган бўлди. Улар атрофга илҳақ термулишарди. Улар кимга ва нимага бундай термулишгани Бадалга хўрандалардан иккитаси бирин-кетин бориб, кизларни рақсга таклиф қилганида маълум бўлди. Қизларнинг сулув чехраларидаги илҳақлик бир зумда ортга чекинди. Улар гўё дунёга келган дамдан бошлаб фақат шу таклифни кутишарди. Мусика овози тиниб, рақс қилаётганлар тарқалишди. Бирок, у сулувлар ўз жойларига қайтишмади. Бадал уларни рақсга таклиф қилган кишилар билан бир дастурхон теграсида кўрди. Ана холос! Ҳозиргина бир чеккада, ўйин-кулгига ҳам қўшилишни истамаган каби, сипогина ўтирган қизлар энди бегона эркаклар даврасида бир гапириб, ўн кулишар, эркаклар тўлдириб узатган қадахларни рад этиб, лекин қўлга олиб, сўнг худди сувни ичган каби сипқоришарди. Ха, “Бақаҳовуз хақиқати”га илова тарзида ойда икки марта чикувчи “Ёш шунқор”да босилаётган “Сухсуруй нега алданди?”, “Севганим дўстимга тегиб кетди”, “Кизгина, хушёр бўл!” кабилидаги мақолалар буларнинг бир тугига таъсир қилмаётган кўринади. Ўтган ой чоп этилган ва шаҳарда шов-шувга сабаб бўлиб, ҳануз тилдан тушмай келаётган “тунги капалаклар”нинг аянчли қисмати ҳақида хикоя қилувчи мақола-чи? Уларнинг ўзларига қараб бундай демасан. Айниқса, кетма-кет тўлдириб узатилаётган қадахларни аввал рад этиб, лекин қўлга олиб, сўнг худди сувни ичган каби сипқоришларини кўриб. Бадал аламли бир туйғу дилини куйдирганини ҳис қилди. Уни жойида кесилга эҳтиёж сездди ва узалиб, қадахини арокка тўлдирди. Қадахни кўтариш олдиан Бадал сулувлар ўтирган томонга яна бир кўз ташлади. Аммо, нигоҳи уларни эмас, уларга яқинроқ жойда, лекин ёлғиз ўтирган бўлак бир сулувни илғади. Бадал кизнинг кўзлари ўзиники билан тўқнашини пойлади. Тўқнашгач, қадахни кўтариб: “Сиз учун!”, дегандек унга ишора қилди. Киз энаси қотгандек лаб кимтиб, юзини четга бурди. Бадал фақатгина “тунги капалаклар”нинг мақолада ўқтирилган муқаррар аянчли қисмати эмас, бунинг ҳам аламига қаттиқ бир хўрсинди ва даст кўтариб қўлидаги қадахни бўшатди.

Машшоқлар елпиниб дам олаётган саҳнада эгница ялтироқ матодан тикилган камзул кийган қўнғиз мўйловли пакана, думалоқ бир кимса пайдо бўлди.

- Ғалчадан биров борми? – деб сўради у барчага қуюқ салом бериб, яхши кайфият ва шунга мос иштаҳа тилагач.

Ҳеч кимдан садо чикмади. Ҳамма саволнинг маънисини тушунмай, бир-бирига хайрон термуларди.

- Наҳот, Ғалчадан ҳеч ким бўлмасе? Йўғ-э! Бўлиши мумкин эмас! Тортинманг, чаққон-чаққон!

- Мен, - деб овоз берди ниҳоят кимдир.

- Сизми? Э, кам бўлманг! Хўш, тагин ким бор Ғалчадан? – деб сўради кимса қувноқ оҳангда.

- Мен, - деб ўтирган ерида қўл кўтарди тагин биров.

- Жуда соз! – деб айтди кимса шодон ва индаллога кўчди: - Кайтишда келишиб, битта уловни қира қилиб кетсанглр бўлади. Арзон тушади. Вах-ха-ха-ха-ха! – Шундай деб кулиб ва гўёки барчани кулдириб, у машшоқларга навбат берди.

Мусика маст кўзларни баттар сузилтирди. Мусика барчани тагин рақсга даъват этди.

Бадал қўйлагини аяб ёқасига қистирган сочқини олиб, дастурхонга ташлади ва ўрнидан турди. Қўйлагининг ёқасини тўрилламоқчи бўлиб қўлини бўйнига узатди. Бирок, бармоқлари у ерда тақилмиш қандайдир матаҳга илинди. Бадал унинг

Насим сафардан ўзига совға қилиб келтирган. Ибод эса қўярда-қўймай бўйнига тақиб қўйган капалакнуса бўйинбоғ эканини дарров эсламади. Эслагач эса, бу даргоҳнинг эшини ўзига туйқус лағ очилиши боисини фахмлагандек бўлди. Бу хайрли аломат туюлди унга. Яъни, эшикнинг ўзига лағ очилгани. У айни ниятининг бароридан дарак берарди. Бадал бунга яна бир қарра ишонч ҳосил қилди. Қиз ўзига ялт этиб қараб, жилмайгач. Бадал кизнинг тепасига келиб, уни рақсга таклиф қилганидан сўнг, албатта.

Бадални рақсга устаси фаранг деб айтиш мушқул эди. Аммо, қиз рақс тушишга ундан бешбаттар нўноқ бўлиб чиқди. Нукул оёқлари Бадалнинг тиззасига урилиб, чалишарди. Бадал буни ўзидан кўрди. Қисман – рақсга устаси фаранг бўлмаганидан. Кўпроқ – қизни рақсга чорлашдан бурун “жоннинг қотили”дан яхшигина тотинганидан. Бадал ўзининг рақсга нўноқлигини айтиб, уэр сўраш учун лаб жуфтлади. Лекин, қиз чакқонлик қилди.

- Кечирасиз, - деди у жилмайиб ва худди уялгандек нигоҳини олиб қочди. - Рақсга унча... - деб тушунтира бошлагани ҳамон тагин оёқлари чалишиб, қиз Бадалнинг пинжигача шўнғиди.

Анчагача у бошини кўтаролмади. Бадалнинг пинжидан чиккач, Нигоҳлари тўқнашгач эса, уларнинг иккалови ҳам ўзларини тўтолмай кулиб юборишди.

- Мен ҳам рақсга эмасман, - деди Бадал ҳам нийманибгина. - Рақсин четдан томоша қилганимиз маъқул, шекилли. - дея қиз билан дастурхон теграсида гурунглашиш ниятини хиёл пардалаб унга аналтди.

Қиз Бадалнинг шавмасини тушунди.

- Майлингиз, - деб рози бўлди у кимтинибгина.

Бирок, Бадал Армон кизнинг бу кимтинишига ишонмади. “Бузоқнинг югургани – сомонхонагача. Буларнинг кимтиниши ҳам”, деб хулоса қилди у мезбонни чаққориб, таом буюраркан. Сўнг қадахларни тўлдириб баробарида қизга исмини айтиб, ўзини таништирди.

- Бувихол... - деди қиз бошини ҳам қилган асно, худди ўзининг бу исмидан уялган каби.

“Ҳали устоз ҳам кўриб улгурмаган, - деб тагин ўзича хулоса чиқарди Бадал. - Йўқса, исмини Гули ё Нози деб айтган бўларди”.

- Танишингимиз учун, - деди Бадал қизга қадахни узатаркан, унинг рад этишини тахмин қилиб.

Бирок, бундай бўлмади. Қиз: “Раҳмат”, дегандек бош силкиб, Бадалнинг қўлидан қадахни олди ва дастурхонга қўйди.

- Қани, олдик, - деди Бадал мулзам бўлганини сездирмай.

Қиз тагин: “Хўп”, деган каби бош иргачи-ю, лекин қадахга тегинмади.

- Ичмадингиз? – деди Бадал “жоннинг қотили” кетидан оғзига ташлаган газакни лунжида айлантириб. Сўнг мезбон патнисда келтирган таомни олиб, қизнинг олдига қўйди ва: - Ҳеч бўлмасе тамадди қилинг, - деб унга манзират қилган бўлди. Бу сафар ҳам кизнинг: “Хўп”, деган каби бош силкиб, овқатга тегинмаслигини ўзича тахмин қилди.

Қиз чиндан ҳам: “Хўп”, деган каби бош силкиди. Бош силкиди-ю, Бадални ханг-манг қилиб, овқатга мук тушди.

Қизнинг бу тарз иштаҳа билан овқат ейишини кўриб, у ҳақда ноҳўя хаёлларга борганига ҳам Бадал уялди. Бирок, қизга тикилганча тахмин қилишда давом этди. Хусусан, унинг Бақаҳовузга яқин қишлоқдан ҳам эмаслигини. Қизнинг сўзлаш тарзи бундан далолат берарди. Холбуки, қиз кўп гап айтгани йўқ эди. Рақсга нўноқ эканини иккита сўз билан жўнгина қилиб тушунтирди. Бадалнинг дастурхон атрофида гурунглашиш таклифига бақаҳовузликларга хос бўлмаган тарзда: “Майлингиз”, деб жавоб қайтарди, сўнг эса: “Бувихол”, дея исмини айтиб, унга ўзини таништирди. Аммо, шунинг ўзиёқ кизнинг бу ерлик эмаслиги тўғрисида хулоса чиқариш учун етарли эди. Шўрвани-да санчқида тановул қилувчи Гули. Нозилардан фарқли ўлароқ, кизнинг гўёки шаҳар кўрганлик белгиси бўлган бу ордона матаҳга қўл теккизмагани ҳам айни фикрни тасдиқларди. Бадалнинг қафтига қўнмиш бу “тунги капалак”нинг тугилиб ўсган қишлоғини ташлаб, шаҳарга қанот

қоқиб келгани ва аянчли тугаши муқаррар деб уқтирилган қисматни танлаганига кўп вақт бўлмагани тайин эди. Бадал қизнинг кўлларига тикилди ва бир пайтлар, ким билсин, балки яқингинада ҳам уларни ситир соғишга чечан бўлган, деб ўзича тахмин қилди. Туғилиб ўсган кишлоғини ташлаб, шаҳарга қанот қоқиб келгани ва аянчли тугаши муқаррар деб уқтирилган қисматни танлағунига қадар. Бадал қизга қаради ва унинг сийратига кимнингдир парчаланган орзу-умидини кўрди. Беихтиёр кўз олдида Тош тоға гавдаланди. Унинг олиста қадалган кимгадир интиқ нигоҳи. Бадал унинг қизини эслаёлмасди. У вақтлар ҳали жуда кичкина эди. Одамлар ҳам Тош тоғанинг қизини фақат элас-элас эслашарди. Чунки, кўзга лоп этиб ташланадиган қиз эмасди у. Албатта, фақат уларнинг кўзи билан қараганда, чолнинг кўзи билан эмас. Чол учун у дунёда қолган ягона севинч эди. Қизнинг севинчи – чолнинг севинчи эди. Тош тоға қизининг барча айтганини бажо келтириб одатланганди. Қизи саккиз синфни тугатиб, дугоналари қатори ҳамширалikka ўқши истагини билдирганида, Тош тоға илк дафъа ўйланиб қолди. Қизининг бўйи этиб қолгани, қиз бола бировнинг хасми экани тўғрисида. Қизи ўқишга кириб, касб ўрганиш баҳона айрим тунар калсалхонада навбатчиликка қола бошлаши баробар бу хис яна ҳам чуқурлашди. Қизи қайтагунча Тош тоға мижжа қокмасди. Эрта азонда дарвозанинг очилиб ёпилиши эшитилиши билан Тош тоға гўёки ҳозиргина уйқудан турган бўлиб қизига пешвоз чиқарди. Бундай “найранг” – туни билан ухламай, эрталаб эндигина уйғонган бўлиб кўз ишқаб туриш, ёки, аксинча, тунги навбатчиликни бош-адок мудраб ўтказиб, сўнг ўзни тун бўйи мижжа қокмаган каби кўрсатиш қизга яхши таниш эди. Бирок, сўнгги беш навбатчилик у уйқу нималигини билмасди. Икки ҳафтадирки, қиз буткул ҳаловатини йўқотган эди. Нафақат тунда, балки кундузи ҳам. Унинг ўзига нисбатан туйғулари ҳам худди беморлиги сингари сохта эканини қиз хис қиларди. Хис қилгани сари у томон интилар, унинг қоронғида шивирлаб айтган сўзлари баттар элитарди. Нима бўлганини қиз икки ойлардан сўнг, ҳамширалик дарсларинда ўқиб-ўрганганига таққослаб фаҳмлади. Дарсдан ташқари ўқиганларидан эса у тагин икки ойлардан сўнг бу сири барчага ойдек равшан бўлиб очилиб қолишини ҳам англади. Англаб, қиз даҳшатга тушди. Қиз ўзига ачинмасди. Фақат отасини ўйлар эди, ҳоло. Ўзининг ном-нишонсиз ғойиб бўлиши уни куйдириб тамом қилишини тушунарди. Жонига қасд қилиши ҳам. Қизининг қаердадир соғ-омон юрганини хис қилишгина қарияни тақдирга тан беришга даъват этиши мумкин эди. Бу фикр туйқус туғилди. Отаси айтганидан сўнг чорбоққа келиб, бу ерда лойга беланиб ишлаётган мардикор йигитни кўргач. Йўл тадоригини кўришининг ҳожати йўқ эди. Қиз зарур буюмларини бир халтага жойлаб, чорбоққа аллақачон келтириб қўйганди. Унинг бу аҳди қатъий эди. Фақат, мардикор йигит бунга кўнадими, йўқми – гап шунга бориб тақаларди. Кун бирпасда тиккага келди. Бирок, мардикор йигитнинг тушлик қилиш тугул, бир он тин олиш нияти ҳам йўқдек туюларди. Қиз уйдан олиб келган тугунни супага келтириб ёзди. Сўнг ошхонага кириб чой дамлаб чиқди.

- Хой, - деб овоз берди у йигитга, чойнакни кўтариб супа томон йўналаркан. Йигит ялт этиб у томон ўтирилди. Қиз: “Чой ичинг”, деган каби боши билан супа томонга ишора қилди ва йўлида давом этди. Йигит чой ичиб бўлгунча қиз ошхона деразасидан қараб кутиб турди. Тўғриси, кутмоқчи эди, лекин сабри чидамади. Чунки, вақт ганимат, отаси ҳар дақиқа бостириб келиб қолиши мумкин эди. Қиз аста ошхонадан чиқиб, йигитнинг олдида келди. Уни буткул таажубга солиб супанинг бир четига омонатгина ўтирди. Хийла вақт қиз бошини ҳам қилган асно қилт этмай ўтирди. Сўнг, йигитнинг таажубини ошириб, худди шу тарз – бошини ҳам қилганча у томон секин узалди ва муштида маҳкам туггани – сўнгги бир ой тийинлаб тўплаган пулни унинг олдида қўйди. Йигит ҳар кўзи шокосадек бўлиб дам пулга, дам қизга тикиларди. Афтидан, у қизнинг ниятини фаҳмлашга уринарди. Нимани тушунгани бу дам унинг қаршисида бошини солиштириганча тош қотиб ўтирган қизга ҳам номаълум. Бирок, ниҳоят, йигит ўтирган еридан қўлини чўзиб пулнининг бир қисмини олди, қолганини эса секин қиз томон суриб қўйди.

Улар олдинма-кет йўлга тушишди. Олдинда – қиз, атрофга жонсарак халталаб, анча бурун чорбоққа келтириб яшириб қўйган халтасини худди биров тортиб оладиган каби маҳкам кучоқлаб. Қиздан беш-олти қадам ортда – мардикор йигит, унинг ҳам қўлида тўрва, унинг ҳам кўзларида ҳадик. Тўрва қайғусида эмас, албатта. Йўл – қизни, қиз – мардикор йигитни гавжум бекатга бошлаб келди. Бақаҳовуза яқин кишлоқ ва шаҳарларга уловлар шу ердан жўнарди. Йигит чўшта олиб, ўзига зарур манзилга элтувчи уловда жўнагунча қиз пойлаб турди. Уловнинг қораси олиста ғойиб бўлгачгина у жойидан кўзгалди.

Тош тоға қизини шом қоронғисидан шаҳардан қирқ чақиримлар наридаги кишлоқнинг уловлар бирров тўхтаб, йўлида давом этадиган бекатидан топди. Сал бўлмаса у қизини пайқамай ўтиб кетар эди. Агар уловдан тушаётган шуълагина ёригаётган бекатнинг бир чеккасига тикилиб, муштдай бўлиб ўтирган гавда кўзига баногоҳ иссиқ кўринмаса. Улов жойидан кўзгалди ултурган эди, Тош тоға ўрнидан ирғиб туриб, “Хой, тўхта!” лаганча эшикка интилганида.

Қиз отасини дарров илғамади. Уловдан тушгач, Тош тоға бекатнинг бир чеккасига тикилганча гужанак бўлиб ўтирган қизининг тепасига келиб бирпас турди. Қиз қаршисида пайдо бўлган шарпани пайқайди, бироқ, бекатга улов пойлагани чиққан йўловчилардан бири, деб тахмин қилди, чоғи, бош кўтармади. Шарпа ҳеч қизнинг тепасидан кетмасди. Холбуки, бекатда жой керагидан ортиқ эди. Йўловчи унинг тепасида бундай гўдаймай, ўтирса ҳам бўларди. Қиз таниш нафасни туйқус хис қилди. Йўлдан бетиним ғириллаб ўтаётган уловларнинг кети узилиб, атрофга бир лаҳза сукунат чўккач. Қиз секин бошини кўтарди. Нигоҳлар тўқнашди. Улар бир-бирига нимани аниқлагани ёлғиз икковиға ва, ким билсин, балки тунга аён. Сўнг қиз ўқиб йиғлаб, ўзини отасининг қучоғига отди. Тош тоға қизини бағрига маҳкам босди. Тун қаьрига сингиб узилаётган йигит овозига ҳамоҳанг, дийдаси исми каби тош қотган қариянинг елкалари ҳам қаттиқ силкина бошлади.

Тош тоға шаҳарга ёлғиз қайтди. Тош тоға хувиллаган уйда ёлғиз яшади. Тош тоғани билган, унинг қисматидан хабардор ҳамма шундай ўйлади. То унинг уйдан кўчага қайсидир юз ифодаси тоғаникка ўхшаш, қайсидир ифодаси эса ўхшамайдиган бир қарич чурвака чопқиллаб чиқа бошлагунга қадар. Бола билан бирга чолнинг хувиллаган уйига фазл киргандек ҳам бўлди. У энди узукун қайсидир юз ифодаси ўзиникига ўхшаш, қайсидир ифодаси эса ўхшамайдиган болага андармон эди. Бола тентгўйсалари билан ўйнаб кетган, ё кўча чангитиб қайтиб, ётиб ухлаб қолганида эса Тош тоға ўзича озгина чиқиб, йўлга термуларди. Чолнинг нигоҳи қутаётган одами йўлда кўринишига унинг ҳеч қандай умиди йўқлигини айтиб турарди. Шунга қарамай, ички бир туйғу айни иштибоҳни рад қилиб, чолни кўчага бошлар ва қачондир келишига умиди бўлмаган одамнинг йўлини пойлашга даъват этарди. Бадал Армон худди шундай нигоҳ ҳозир қаршисида ўтирган ва бу лаҳза қорин ташвишидан бошқа ҳеч нарса кўзига кўринмайдиган қизнинг ҳам йўлига қадалган бўлиши мумкинлигини тасаввур қилди. Бирок, кўз ўнгиди бўлак нигоҳ гавдаланди. Ўз отасининг нигоҳи. Худди шу тарз ўйчан, маънос ва нимагадир илҳақ нигоҳ. Албатта, кимнингдир йўлига эмас. Чунки, унинг ўзи йўлга чиқиш тараддудида. Жомадони аллақачон тайёр. Бари буюмлари унга жо бўлган. Кўтариб, йўлга тушса бўлади. Аммо, у шошилмайди. Кўзлари жавдираб ниманидир излайди. Олиб кетиш учун эмас. Олиб кетолмайди. Жомадон аллақачон тўлган. Лекин, ташлаб кетгиси ҳам йўқ...

Худди шундай ҳолатни Бадал олти ойлардан сўнг тагин кузатди. Йўлга чиқишга энди онаси тараддуд кўрарди. Бундай бўлишини Бадал сезган эди... Отаси жомадонини кўтариб, уйдан чиқиб кетган кундаёқ. Бу уни ҳайрон қилмади. Яъни, отасининг уйни тарк этгани. Бир куни шундай бўлишига Бадалнинг ишончи қомил эди. Отаси ва онаси кун сайини бир-бирларидан узоклашиб бораётганларини у хис қиларди. Бу хис уларнинг ўзларига ҳам бегона эмасди. Лекин, улар буни сездирмасликка уринишарди. Айниқса, фарзандларининг олдида. Уринишгани сари уларнинг бир-бирларидан узоклашиб

бораётганликлари Бадалга яна ҳам яққолроқ ошкор бўларди. Ғойиб ҳам, албатта, буни сезарди. Бадалдан фарқли ўлароқ, у оила жамулжам давра курган чоғларда мум тишлаб тош қотмас, отаси билан ҳам, онаси билан ҳам бир хилда муомала қилар, улар орасидаги узилиб тугаётган ришталарни улашга тиришарди. Бадалнинг фаҳмича, Ғойиб бунда отасини айбламас эди. Онасини ҳам. Улар орасидаги узилган ришталарни улашга бўлган ҳаракатлари бекор эканини ҳам Ғойиб тушунарди. Тағин сезардики, уларнинг зиммасида ота-оналик бурчининг мавжудлиги бу ришталарни улашга имкон берапти. Фарзандлари олдида сўнгги бурчларини адо этишлари лозим бўлгани туфайлигина улар бир-бирларига тишларини тишларига қўйиб чидашяпти. Ғойибнинг уйланиши уларни бир елкаларидаги зил-замбил юкдан халос этгани тайин эди. Аммо, иккинчи елкаларини ундан бир мисқол оз бўлмаган оғир юк босишда давом этарди. Бу юкдан яқин орада қутула олмасликларини улар тушунишарди. Бурчларини охиригача адо этиш ниятлари бўлса, тағин озроқ вақт сабр қилиб қутушлари лозим эди. Икки йилми, уч йилми... Бадални ҳам уйлағунча. Бу ҳақда унга гап очиб беҳуда эди. Гап билан уни йўлга солиш ҳам. Қўлларидан келгани – фақат қутуш эди. Бадалнинг ўзи бу қарорга келишини. Бадалнинг ўзи уларга бу ҳақда гап очишини... Олдин отасининг сабри тутади. Сўнг эса онаси уларни тарк этди. Бадал буни сезмас ҳам эди, агар Ғойиб унинг елкасига қўлини қўйиб, озроқ захарханда билан:

- Отамизни уйладик. Онамизни куёвга узатдик... Энди ўзимизни ҳам уйласак бўлар, - деб айтмас.

Бадал акасига ялт этиб қаради. Унинг кўзларида истехзо акс этди. Наҳот, буни сен энди илғадинг, деган. Отамизнинг уйлангани, онамизнинг эса куёвга чиққанини.

- ...Энди ўзимизни ҳам уйласак бўлар.

Бадал Ғойибнинг қўлини елкасидан олиб ташлади. Бирок, нигоҳи унга истехзоли боқишда давом этди. Ўзимизни, дегин? Ким у – “ўзимиз”? Бири ўзинг эканинг тайин. Иккинчиси ҳам, албатта, Бадал эмас. Бадал бу ерда яшамайди. Бадалнинг бу ердан бош олиб чиқиб кетганига кўп бўлган. Фақат сен бундан гўёки беҳабарсан. Отангнинг уйлангани, онангнинг куёвга чиққанидан беҳабар бўлганинг каби. Демак, жисми бу уйни тарк этмағунича ҳисоб эмас. Фақат жисми ҳам бу уйни тарк этгачина сен айтасан:

- Ана, Бадал ҳам бош олиб чиқиб кетди.

Бадал Хулқар деб ҳаёл қилган, лекин Зухро ҳам бўлиб чиқмаган малакнинг белидан оҳиста кучиб айтасан сен буни. Унинг мамнун ифода акс этган кўзларига маънос тикиласан. Тикиласану Бадал туфайли ундан маломат эшитишдан ниҳоят қутулганини уйлаб, енгил тортасан. Ҳа, энди у Бадални гапириб бошингда ёнғоқ чақмайди. Бадалнинг капалаклари ҳам энди уйни саситмайди. Чунки, Бадал уларни ўзи билан бирга олиб кетади. Ҳеч нарсани қолдирмайди. Тўрт девор, бир дераза ва бўш қаравотдан иборат хонадан бўлак. Чанокларнинг хонадондаги киши бошига бўлган нисбати ҳам беҳад ортади. Камлик қилса, ана, Ғойиб Бадалдан бўшаган хонага тағин биттасини ўрнаттириши мумкин. Бемалол, ҳеч қисинмай, шод-хуррам еб, ичиб, бўшанаверишади кейин. Истаган вақтлари, истаган хоналарида. Не бахтки, Бадал кўрмайди буни ортик. Кўриб, кўзлари ситилиб оқишини ўзига тиламайди. Чунки, чиқиб кетган бўлади. Ўздан ҳеч из қолдирмай. Олапарни ҳам Бадал ўзи билан бирга олиб кетади. Ҳа, умид қилишмасин. Олапарнинг бир тукини ҳам Бадал уларга қолдирмайди. Олапар – уники. Сардордан эсдалик. Сардорни эслайди Бадал уни кўрса. Юнглари юлинган, ирkit, дайди ит кўз олдига келади. Дайди ва қувғинди ит. Итнинг дайди ва қувғиндиллигини Бадал кейин фаҳмлайди. Маҳалладан чиқиб, гузар томон бурилган чоғда иллагани ўзи сари ўқдек учиб келётган баҳайбат бир ит бўлади, холос. Илғгани ҳамон капалаги учиб, Бадал ўзини орқага ташлайди. Юраги кўксидан отилиб чиққудек потирлаб, деворга беҳол суянганча тураркан. Бадалнинг қаршисидан итни қувлаб қўлида калтак, тош ва яна алламбалолар тутган бир тала чурвақа югуриб ўтди. Чурвақалардан бири чувиллаганча чопиб ўтаётган Бадалга беҳос назар ташлади. Назар ташладию кўзлари ола-кула бўлиб жойида таққа тўхтади.

- Тишлабди-ку?! - деди бир Бадалга, бир унинг кўксига

қараб. - Тишлабди! - деб айтди болакай тағин, Бадалга тикилганча ортга тисланаркан. Сўнг шартга бурилиб, ошналари-рининг кетидан югуриб кетди.

Кўксига жизиллаган оғриқни Бадал шунда ҳис қилди. Қўли билан беихтиёр оғриётган ерини тутди. Кўксини худди биров пичоқ билан тилиб ўтгандек эди. Қўлини ярадан олиб, Бадал бармоқларига юққан қизғиш доғни кўрди ва унинг қон эканини фаҳмлаб, ҳуши бошидан учди.

- Чаток-ку, - деди ярани кўрган дўхтир ҳам унинг дилидаги ваҳимага баттар авж бериб. Бадалнинг рангидаги ўзаришни пайқади, чоғи, кетидан қўшимча қилди: - Яранинг ўзи хавfli эмас. Тўйгача тузалиб кетади. Битта “лекин”и борда. 1! дайди, қутурган бўлиши мумкин.

Бу гапни эшитиб Бадалнинг кўзлари тинди, оёқларидан эса мадор қочди.

- Нима... ҳеч қандай... чораси йўқми? - деб сўрашга зўрға тили айланди.

- Чорасини? Чораси бор, - деб айтди дўхтир хотиржам, бир нарсаларни ёзишда давом этиб. - Ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг чораси бор, биродар. Сиз билан боғлиқ ҳолда бир эмас, нақ иккита. Нақди, албатта, эмлаш. Қутуришга қарши. Эшитган чиқарсиз? Ҳа. Қорингизга. Роппа-роса киркга. Хўйш, кейин... Ичмайсиз. Чекмайсиз. Оғир иш қилмайсиз. Бўйдоқсиз-ку, а? Унда ишингиз осон.

- Иккита, деб айтгудингиз, шекилли? - деди Бадал томоғи қурукшаб.

- Ҳа, тағин битта йўли бор. Итни топиш керак. - Дўхтир шундай деб бошини кўтарди. - Дайди деб айтгудингиз, чоғи? Топармикансиз?

- Билмадим... Топсам керак, - деди Бадал ишончсиз.

- Бўпти. Омад, Уёғини итни топганингиздан кейин гаплашармиз, - деди дўхтир ва энгашиб, яна ёзишга тутинди.

- Ҳа, ошна, ишинг чиндан ҳам чаток, - деб хулоса қилди Ибод бош чайкаб, Бадалнинг айни кулфатидан огоҳ топгач.

- Э, ваҳима қилмасанг-чи?! - деб унинг оғзига урди Насим ва Бадалга юзланди: - Ит эсингдами? Қанақа эди?

- Нимаси қанақа? - деди Бадал тушунмай.

- Нимаси бўларди, туси, зоти-да. Оқмиди, қорамиди?

- Оқ ит, қора ит - барибир ит! - деб орага суқилди Шоший.

- Ишинг чиндан ҳам мушқул, - деб айтди Сардор Бадални кўплашиб сўроққа тутиб, итнинг тахминий суратини ахйири чизишгач. - Бунақа аломат хайвонни умрим бино бўлиб кўрмаганман, - деди у қулиб. Сўнг Бадалга қараб: - Ҳой, мунча тумшугингни осилтирмасанг? Бошингни кўтар! Топамиз ерини тағидан бўласаям! - дея унинг кўнглини кўтарган бўлди. - Битта нақд жойини биламан, - деб айтди лаб қимтиб, хиёл ўйлиниб тургач. - Агар у ердан топилмаса... Тарқалмай туринглар. Мен тез бориб келаман.

Сардор тез қайтмади. Лекин узаб ҳам кетгани йўқ.

Бадал қараб, ўз кўзларига ишонмади: Сардор бўйинига боғланмиш арқонидан тутганча шунча гаввога сабабчи бўлган итни етаклаб келарди! Фақат ит энди олдингидек ирkit эмасди. Кўрган одам унинг қуни кеча дайди бўлгани, чурвақалар калтак, тош кўтариб кетидан қувиб юргани ва улардан қочиб бораётган, ит қаршисидан туйқус чиқмиш бировга ташланганига ишониши мушқул эди.

- Шуми? - деб сўради Сардор етиб келгач ва итнинг арқонидан тортиб, буюрди: - Ўтир!

Ит дарров Сардорнинг амрига бўйсунди.

Бадал ҳамон ўз кўзларига ишонмасди.

- Қаердан топдинг? - деди у бир Сардорга, бир унинг оёқлари тағида тилини осилтириб ўтирган итга тикилиб.

- Э, сўрама! - деди Сардор жилмайиб, - Сал кечиксам, шўрва бўлар экан олапарнинг. Ма, ушла! - деб у Бадалга арқонни тутқазди. - Обор ўша дўхтиринга. Кўркма, тишламайди! - деди Бадалнинг итга хайкиб қараётганини кўриб. - Хайбатини айтмас, мусичадан ҳеч фарқи йўқ. Лекин, биров босса, қурвақаям “вақ” дейди.

Сардорнинг бу фикрини дўхтир ҳам тасдиқлади.

- Қутуриш аломати йўқ, - деб айтди у итни кўздан кечириб. - Лекин, барибир текшириб кўриш керак. Яширин

даври кечаётган бўлиши мумкин. – Шундай деб, дўхтир бир парча қозоғга нималарнидир ёзди ва Бадалга узатди. – Шу манзида итхона жойлашган. Олиб бориб тоширасиз.

– Кейин-чи? – деб сўради Бадал, “Нима, шугина, хо-лосми?”, деган каби.

– Кейинми? Кейин кутамиз, – деди дўхтир енгини шимариб, қўлини ювгани хона бурчаги сари йўналаркан.

– Қанча?

– Балки бир ҳафтадир, балки бир ой... Касалликнинг ривожланиш даражасига қараб-да. Ҳа, дарвоқе, – дея тўхтаб, Бадалга ўгирилди дўхтир. – Сизга маслаҳатим. Ит қутуришдан ўлганми, очликданми – билмай, бошимиз қотиб юрмасин учун кунда, кунора ундан бир хабар олиб туринг. Маъқулми?

Бадал “Маъқул”, дегандек бош ирғади.

Орадан ҳафта ўтди. Сўнг тагин бир ҳафта.

Бадал ўқишдан чиқа солиб, халтада егулик кўтарганча итхона сари чопарди. “Касал бўлса, уч-тўрт кунда нишона беради”, – деб айтганди итни Бадалдан қабул қилиб олган хизматчи. Ўтган икки ҳафта вақт ичида рўй берган ягона ўзгариш шу бўлдики, Бадал ўзини шунча ташвишга кўймиш жониворга қаттиқ боғланиб қолганини ҳис қилди. Бадал болалигидан итдан ҳайқарди. Ҳатто ит етаклаган кимсани олишдан илгаса ҳам раи-руйи ўчиб, дарров йўлини айри соларди. Укасининг дастидан уйда ит боқиш ҳуқуқидан маҳрум Фойибнинг маломатларини у хануз эсларди. Эслаб, ўзининг бу болалик одатидан беҳад уяларди. Беозорликда капалаклардан сира фарқи йўқ бу жониворлардан ҳайиққанига таажжубланарди.

– Кўрган заҳотим сезувдим, – деб айтди дўхтир ронпироса бир ойдан сўнг Бадал итни етаклаб, унинг ҳузурига келганида ва кетидан тушунтирди: – Итнинг касал эмаслигини.

Бадал дўхтирга ҳайрон бўлиб қаради.

– Озгина шубҳа қилсам ҳам эмлашни буюрган бўлардим, – деб давом этди у. – Рост, жониворга ачиндим. Озгина бўлса ҳам оқибат кўришни истадим. Лекин, истакларимиз ҳар доим бажо бўлганида... – Дўхтир шундай деб жим қолди ва сўнг ўзига ҳанг-манг тикилиб турган Бадалга қаради. – Қайтиб итхонага эглиб тоширишингиз мумкин. – деди у майяс бир тарзда. – Нима қилишни у ердагилар билишади.

Бадалнинг уйга ит етаклаб кириб келганини кўрган Фойибнинг таажжуби чексиз эди. Укаси итдан ҳайиққани ва унинг дастидан ўзи уйга ит келтириб боқолмагани ёдида бўлгани туфайли эмас. Балки, шу туфайли ҳамдир-ку, лекин кўпроқ Бадалнинг уйга ит етаклаб кириб келганига қараб, унинг бу ишида ўзи англашга қодир тайинли бир мантқиқни уқмагани боис. Ҳар қалай, Бадал шундай тушунди. Фойибнинг ўзига ҳанг-манг қадалмиш кўзларидан. “Ҳазиллашяпсан, шекилли, а? Э ҳазиллашма, бола!”, деб айтганди улар. “Укагинам-а! Нима уйда битта ит каммиди, тагин бирини етаклаб келсан?!” Буни Фойиб дилида айтарди. Кўзлари буни ошқор этмаса-да, Фойиб дилида шундай деётганига Бадалнинг ишончи қомил эди.

– Уни итга ўхшатма, – деди Бадал итни ҳовли четига боғлаб, Фойибнинг қаршисидан ўтаркан. – Ит – беозор жонивор. Ҳар қалай, у билан тиллашса бўлади.

– Адашдинг, ука. Ит у эмас, менман. Наҳот, шунча вақт яшаб фахлламаган бўлсанг? – Фойиб буни Бадалга кейин айтди. Орадан беш кунми, бир ҳафта ўтиб. Ит билан боғлиқ можаро тинчиганидан сўнг: Бари қалтқак, албатта, Фойибнинг бошида синди.

– Бу уйда битта ит кам эди! – Яқиндагина қулоқларида жаранглаб акс садо берган. дилини ширин орзиқтирган овоз бу сўзлари билан Фойибнинг фикрини тасдиқладими, ёки, аксинча, уни буткул рад этдими – Бадал, гапнинг рост, тушунмади. – Йўқ, бу уйда ё мен тураман, ёки...

“Ёки” – бу, тайинки, Бадал эди. Номини очик айтилмасида, лекин ўзи назарда тутиляётганини Бадал фахлларди. Бунга кўйиккан ҳам эди. Яъни, Фойиб ва янгаси ўртасидаги барча жанжал асосан ўзи туфайли чиқишига. Чунки, бошқа жанжалларини улар Бадалга ошқор этишмасди. Бадалга тегиши бўлмагани туфайли, албатта. Арининг уясини Бадал чўп суқиб тўзгитмас эди. Жанжал йўқ ердан чиқарди. Масалан, Бадалнинг капалакларидан. Улар гўё Бадалнинг хонасида

деворга миҳланмаган, узукун фақат Ноиба атрофида айланиб учиб, унга ҳеч тинчлик беришмасди. Ёки, кунда-кунора Бадални йўқлаб келувчи оғайнилари унинг оромини бузишарди. Бахтига, дўстлари кўзсиз, миясиз болалар эмасди, Бадал уларга тушунтириб овора бўлмади – барини ўзлари кўриб, фахллашди ва эсларини таниган дамдан бери эшиги уларга доимо лағ очик уйдан оёқларини узишди. Итнинг омади чопди – унинг можароси ҳатто бир ҳафтага ҳам чўзилмади. Афтидан, Ноиба итнинг сииратида Фойибдан ҳеч фарқи бўлмаган жонзотни илғади. Ёт деса – ётувчи, тур деса – турувчи жонзотни. Ноиба ноибнинг қизи эди. Чамаси, ўзига ўхшасини учун отаси уни шундай номлаганди. Ноиба отасининг қизи эди. Отаси сингари халқни ётқизиб тургизарди. Отаси – узукун, у – фақат эрталаб. Бўлак вақт эса, масалан, китоб ўқирди. Китобнинг номини Бадал илғагандек бўлган – “Табобат дурдоналари”. Қайси дур Ноибани мафтун қилганини ҳам Бадал тахминдан билади: “Агар аёл бўйида бўлишини истаса, жимъ аввалида фаржини эчки сути билан чайиб, сўнг унга қора мушукнинг ахлатини сурсин”. Эчки сути, албатта, муаммо эмасди. Эчки сутини амаллаб топиш мумкин эди. Лекин, қора мушукнинг ахлати масаласига келганда...

– Мушук албатта қора бўлиши шартми? – Фойиб хотинига бу саволни берганига Бадал тухвоқ бўлмаган. Лекин, акаси қора мушук қидириб отланишидан аввал жуфти халолдан шундай деб сўраганини Бадал ўзича тахмин қилади. Янгаси бунга нима деб жавоб берганини ҳам. Тўғрироғи, ломини деб айтмагани, эрига жавобни нигоҳида англаганини. Фойиб қандай мушукни топиши лозимлигини хотинининг кўзларидан ўқиб тушунган ва елка қисганча мушук қидириб жўнаган. Қаердан излаган – бу ёлғиз Фойибнинг ўзига аён. Бадалга маълуми – Фойибнинг кечқурун турвузи қўлтигидан тушиб қайтиб келгани, сўнг эса уч кеча сурункасига маҳалладаги итларнинг тинчи бузилиб, хуриб, жағи тинмагани, гарчи итларнинг барчаси занжирда бўлса-да, мушуклар худди ит қуялаган каби биғиллаб, томма-том сакраб қочишгани. Бирок, Бадал томошанинг қизгини олдинда кутарди. Фойиб мушук овидан ғолиб қайтганидан сўнг. Мушукдан ахлатни Фойиб қандай тилаб олишига қизикарди Бадал. Афесуки, Фойиб овдан мағлуб қайтди... “Ёки эшак туёғини қуйдириб, қулини асага омухта қилсин ва етти кун бадалида фаржига қўйсин, у албатта ҳомилдор бўлади” – китобнинг давомида шундай ёзилган эди. Эшак қидириб Фойиб қаерга борганини Бадал аниқ билмайди, фақат тахмин қилади. Зеро, Бақоҳовузда ким эшак миниши ёлғиз Фойибгагина маълум эмас. Тун. Сукунат. Атрофга олазарак аланглаб, сўнг лип этиб девор ошгунга қадар. Пичадан сўнг у тагин кўринди. Девор ошиб тушган ҳовлининг эшигида. Ёлғиз эмас. Итдан қатта, отдан майда бир жонворни етаклаб. Қўчага қикқач, у ортидан эшикни аста ёпди ва енгил тин олди. Эшакни етаклаган асно қўчадан пастга қараб озроқ юргач, у яна ҳам дадиллашди. Иш битди ҳисоблади ва ўзини ғолиб ҳис қилди. Ғолиблигини кўз-кўз этмокчи бўлди. Кимга? Чамаси, ўзига. Уйга оқ отда бўлмасида-да, ҳар қалай, қўқ эшакда кириб боришни кўзлади. Тўхтаб, ортига ўгирилди. Ўйини қандай амалга оширишни чамалади. Ниҳоят, бир қарорга келди ва эшакка ўнг томондан аста яқинлашди. Жониворни яқинидан силаб, ўзига ўргатган бўлди ва бир сакраб устига минди. Қаддини тиклаб, бошини мағрур кўтарганча, йўлга тушиш учун: “Ҳих!”, деб оёқлари билан эшакнинг биқинига қаттиқ нуқиганини билади – остида бамисли вулкон порглади ва у гўёки оловли нўртани силсиласида кўкка учди... Фойибнинг туёқ кетидан саиб юришини Бадал шундай тасаввур қилди. Ҳе йўқ-бе йўқ, акаси белни оғриганини баҳона қилиб, бир ҳафта уйдан чиқмай ётгани ҳам Бадалнинг бу тахминини тасдиқлади. Лекин, Бадал акасига ачинмади. Акинча, унга нисбатан қаҳри баттар қаттиқлашди. Чунки, бу Бадалнинг ёдига сарин шаббода димокка асал ҳидини уфурмиш эртақлагидек ажиб, сеҳрли оқшомни туширди тагин. Оқ лайлак атай Фойибни йўқлаб узун тумшугида кўтариб келган оппоқ йўрғадаги ойдай гўдак Бадалнинг кўз ўнгига гавдаланди. Сўнг... силкинаётган елкалар ва уларга монанд титраётган нозик қўллар, дафъатан ёғилган маломат бонсини англаб, бўйинига олганлик аломати зоҳир чироили кўзларни кўрди. Йинлаган, юпанча муҳтож чоғда



ҳам гўзал, мафтункор улар. Дафъатан ёғилган маломат боисини англаб, буйинига олгунга қадар эса бундаини гўзал, мафтункор кўзларга мутлако хос бўлмаган мислсиз бир қаҳр, даргазаб ифода зоҳир эди уларда. Даргазаблик – дафъатан ёғилган маломатдан, маломат дафъатан, сира қутилмаганда ёғилганидан, дафъатан, сира қутилмаганда ёғилган маломатнинг боисини у ҳарчанд уринмасин, англаб етолмаётганидан. Англаб етишига ҳеч имкон бермасди – маломат дафъатан, сира қутилмаганда ёғилгани, маломатнинг дафъатан, сира қутилмаганда ёғилишидан тугилимиш вазият, таранг тортилмиш асаблар ва, ким билсин, балки Бадалнинг бир чеккада унга киприк қокмасдан, тош қотиб тикилиб тургани. Унга, унинг дафъатан ёғилган маломатдан мислсиз қаҳр, даргазаб ифода зоҳир кўзларига. Киприк қокмасдан, тош қотиб, Чунки, бунга қадар Бадал уларни ҳеч қачон бундай даргазаб ҳолатда кўрмаган эди, кўриши мумкин ҳам эмасди, зеро, бундан бир неча фурсат олдин, ҳа, санокли дақиқалар муқаддам сўнгги ой давомида қарор тоғини кимлар учундир эртақдагидек ажиб, сеҳрли саналган онлар давом этмоқда эди. Сарин шаббода кимларнингдир димоғига асал хидини уфурарди. Кимлардир бу хиддан масту мустағрик, умридаги энг бахтли, тотли лаҳзаларни бошидан кечирарди. Кимлардир эса кўксини зах ерга бериб ётиб зардоб ютарди. Бирок, туйқус ажиб, сеҳрли окшомнинг оромини бузиб эшик тақиллади. Эшик очилди. Эшик оғзида – оқ лайлак, лайлакнинг узун тумшугида – оппоқ йўрғак, йўрғакда – ойдай гўдак кўринди. Кўриб кўз қувнади. Йўрғакни, йўрғакда ширин тамшаниб ухлаётган ойдай гўдакни. Севинчига шерик излаб атрофга боқди. Дунёда энг гўзал, мафтункор деб билган кўзларни тонди. Бирок... уларда қаҳр кўрди. Дунёда энг гўзал, мафтункор деб билган кўзларда. Йўрғакда ширин тамшаниб ухлаётган гўдакка, ҳали маломат ёғилмасидан бошини икки елкаси орасига яширган Ғойибга ва буларнинг барчасига киприк қокмасдан, тош қотиб тикилиб турган ўзига нисбатан...

- Кетаман! – деб столга жаҳл билан мушт солди Бадал. Дастурхондаги товоқлар, қадахлар ва бошқа ашқол-дашқолларга қўшилиб, қаршисида ўтирган қиз ҳам жойида бир сакраб тушганини пайқайди. Чўчигани майли, ютишга чоғланган лўқмаси бўғзига қадалиб, Бадалга хайрон тикилиб қолди.

Бадал мулзам бўлганини пардалашга уринди. Шишанинг тагида қолган борини қадахга ағдарди. Қизга қарамасликка ҳаракат қилиб қадахни кўтарди. Узоқ синқорди. Бирок, қадахни ташираркан, нима гапни тушунмаган каби хануз ўзига жавдираб тикилиб турган кўзларни илғайди.

Қиз сезгандек Бадалга ёрдамга ошиқди.

- Бу ерлик эмасмисиз? – деб сўради у ва ўрғадаги ўнғай-сизлик чекингандек бўлди.

Бадал Армон маънос жилмайди.

- Шундай десаям бўлади, - деб айтди у қизнинг саволига жавобан ва унинг кўзларига қадалди. Сўнг эса бир пайтлар ситир соғишга чечан қўлларига. Сўнг тагин кўзларига... - Кетасизми? – деб сўради Бадал қизнинг кўзларига термулган асно ва у тагин нотўғри тушунмасин учун изох беришга ошиқди: - Бирга, мен билан?

Қиз ундан кўзларини яширди. Бошини солиштирганча лаб қимтиб узоқ ўтирди. Бадал қиздан қачондир садо чиқишига умид уза бошлаган дамда, ниҳоят, у овоз берди:

- Майлингиз...

Жавобдан Бадалнинг дили ширин орзқиди. Жавобдан Бадалнинг ичидаги ўт багтар гуриллади. Унинг тилларини Бадал ҳатто бўғзида ҳам хис қилди.

- Кетамиз... Кетамиз... - деб такрорларди у тинимсиз қиз билан етаклашиб кўчага чиққанидан сўнг ҳам. Чикаётди Бадал уч ойлик талабалик нафақасидан қолган сўнгги нўжим сўмни қираверишда турган эшик оғасининг қўлига тутқазди. Фақат чўнтағи эмас, ўзи ҳам ситил тортиди.

- Кетамиз... Кетамиз... - деб гудранарди у нуқул қизнинг қўлидан тутганча қоронғилик бағрига кириб бораркан. Ресгорандан узоқлашган, аммо бекаатга ҳаш етишгани

йўқ эди. Баногоҳ қиз Бадалнинг қўлидан юлқиниб чиқди. Бадал қаловланиб тўхтади. Атрофга аланлади. Қоронғиликдан чиқиб, ўзини қуршаган қандайдир шарпаларни илғайди. Зум ўтмай Бадал уларнинг қўлларини чўнтақларида хис қилди. Шимининг чўнтағини қоқиштиришаётганида қитғи келиб, ўзини туюлмай қикирлаб юборди.

- Кимни шинтирдиг ўзи? – деди шарпалардан бири Бадалнинг чўнтағидан чиққан талабалик гувоҳномаси ва йўл чиптасини қўлида айлантириб. - Хемириси йўқ-ку.

- Бўлиши керак, - деган овоз келди қоронғиликдан. - Бу ерлик эмасман, деди-ку.

Бадал овозни таниди. Таниб даҳшатта тушди.

Шарпалар тагин Бадални пайпаслаб бошлади. Обдон пайпаслаб кўришди.

- Бекфойда, - деди шарпалардан бири Бадалнинг чўнтағидан тоған тугуртни чақиб, унинг ёруғида бошқа топилмаларни кўздан кечираркан.

Бадал қарахт эди. Бирок, бу қарахтлиқ узоққа чўзилмади.

- Алдадингми? – деган чинкирик янгради нафақат Бадалнинг, балки тушнинг ҳам ўтақасини ёриб ва у бир пайтлар ситир соғишга чечан қўлларини ўзининг бўғзида кўрди.

Бадал тун билан ёлғиз қолди. Аммо, бир пайтлар ситир соғишга чечан қўллар чағ солган лаҳза бўғзига қадалган тош жойидан жилмади.

"Сендан ҳалоскор чикмади...", деди Бадал Армон ҳаёлан.

- Сендан ҳалоскор чикмади... - деб пичирлади у.

- Сендан ҳалоскор чикмади... Йўқ, чикмади... - деб гўлдирарди Бадал тун оғушидаги кўчалар бўйлаб гандирак-лаб кетиб бораркан.

Орадан қанчадир вақт ўтиб нигоҳи таниш кўча, сўнг эса дарвозани илғаганида, юраги кўксидан отилиб чиққудек потирлар, тишлари орасида бир сўз бетўхтов гижирларди:

- Кетаман! Кетаман!

Бадал Армон шундай деганча келиб эшикни жаҳд билан итарди. Бирок, эшик очилмади. Бадал Армон бор жаҳдини жамлаб, тагин бир ҳамла қилди. Аммо, бу ҳаракати ҳам фойда бермади. Эшик қулф эди. Буни англаган Бадал эшикни жаҳл билан қаттиқ тепди. Ичкаридан итнинг хурган овози эшитилди.

- Олапар, - деб қақирди Бадал алланечук меҳр билан.

Эгасининг овозини эшитиб, ит ғингший бошлади.

- Ит эшитди, лекин булар... - деди Бадал Армон ғазаби қайлаб ва эшикни тепа бошлади. Агар қўшни дарвозанинг тамбаси шарақлагани қулоғига чалинмаса, тешидан хали-бери тўхтамаган бўларди. Дарвоза тавақаси қия очилди ва:

- Ким у? – деган ҳадиксирарган овоз эшитилди.

Бадал қўшниси Меҳри аянинг овозини фарқлади.

- Мен, - деди у эшикка аста елка тираб.

- Бадалбек, болам, сенмисан? Ия, ҳа, аянг чўри, кетишларини сенга айтишмаганмиди? – Шундай деб ая уйдан чиқди.

- Қайкка? – деб сўради Бадал тушунмай.

- Дам олишга-да. Нима, хабаринг йўқмиди? Билади, деб айтишди-ку. Мана, қалит.

Аянинг гапини эшитиб Бадал ичидан зил кетди. Кеча кечқурун бошланиб, эрталаб уйдан чиқиб кетгунга қадар чўзилган эр-хотиннинг дам олишга кетиши билан боғлиқ машаши лоп этиб эсига тушди. Қулоғига қуйилган ўғитларни ҳам хотирлади: кеч қайтма, уйга ҳар кимни эргаштириб келма, газга ҳазир бўл, пулни, нафақангни оларсан, ахир, кўриб турибсан-ку, дам олгани кетяпмиз, келгунимизча бир амалларсан...

Бадал Армон эшикка беҳол суяниди. Бадал Армоннинг қалит тутган қўли мушт бўлиб тутилди.

- Кетаман! – деб айтди у ва ўзининг бу тарз туришини изохлаган каби кетидан уқтирди: - Анавилар дам олиб қантиб келени... Барибир бош олиб чиқиб кетаман!



РОМАНГА СЎЗ

Тўхтамурод Рустам “Ёшлик” кашф этган истеъдодли ёзувчилардан. Унинг илк ҳикоялари шу журналда эълон қилинганга ҳам анча йиллар бўлди. Бироқ уларни ўша пайтда ўқиган кишилар ёдида: покиза бир самимият, ўспиринларга хос дилгирлик, баҳор ёмғирларига ювилгандай тоза-тиниқ манзаралардан кўнгилга қуйиладиган, фақат ёшликка хос сеҳрли сурур...

Мана, йиллар ўтиб, “Ёшлик” ўз кашфининг камолатини муштарийларга тақдим этибди: бу гал Тўхтамурод ўзининг йирик жанрдаги машқини ҳукмингизга хавола қилган. РОМАНга журъат этганининг ўзи қутлашга арзирли ҳодиса.

Ўша “сирли мактублар”даги ўспиринлар энди ўсиб-улгайиб, романга кўчишган. Бироқ роман матнида улар ҳикоялардагидай ҳаёлчан, сирли тўйгулар оғушида эмас. Энди улар хийла ҳаёлпараст, оддий сўз ёки иборадан бутун бир хотиралар оқимига шўнгиб кетадиган, ўзи билан ўзи тинимсиз фикран курашадиган, атроф-муҳитдан тортиб, босишган қадамга сўзлаган бир-икки оғиз сўзининг туб моҳиятигача назар ташлай оладиган, теварагидаги турмушга ҳам бир қадар қониқшисиз, бир қадар кинояли муносабатда.

“Капалаклар ўйини” анъанавий романлардан фарқ қилади. Аслида, бизга бошқа асарлар орқали кўндан таниш кишлоқ турмуши ёки шаҳар ҳаёти, ўша биз билган одамлар. Дарвоқе, романдаги аксарият эпизодлар яқин ўтмишида бўлиб ўтган воқеалар ва таниш нусхаларни, яъни бир пайтлар “томига учар ликопча кўнган” экстрасенслар уруғининг кўпайиб кетган-ю (Сувон абдол каби), кучини қаерга сарфлашни билмаган “исёнкор”ларни (Шоший каби) ёдга солади. Бироқ ёзувчи бир жиҳатдан олдинга кетган: у қаҳрамонлари ҳақида ҳикоя қилмайди, балки уларни кўрсатади, кўрсатганда ҳам турли нуқталардан туриб кўрсатади. Муаллифнинг тасвирига алоҳида воқеалар билан бирга, айни шу воқеаларнинг иштирокчиси бўлган персонажнинг ҳам воқеага, ҳам ундаги ўзининг иштирокига муносабати - ўз-ўзини англашига, моҳиятга етишига уринишлари уйғунлашиб кетган. Ёзувчи ўз қаҳрамонининг онгида кечаётган жараённи - онг фаолиятини беихтиёр кузатади, бунда табиийликка эришиши учун эринмай, гоҳида китобхонни ҳам аяб ўтирмай, уни зериктирадиган даражада ҳар бир ибора ёки ҳолатни майдалаб, бир-икки ибора ёки ҳолатга такрор-такрор қайтади. Нима учун? Ёзувчи, аслида, бутун бир романга бир кўнлик воқеаларни жойлайди. Инсон умр йўлидан ёки қаҳрамон ҳаётидан юлиб олинган ва энг қизиқарли, ҳаяжонли воқеаларнигина бериши билан чекланилганда воқеанавислик доирасидан чиқолмай қолиши мумкин. Воқеалар воситасида қаҳрамон руҳияти, онгида кечган ўзгаришларни ишонарли тарзда кўрсатиши ёзувчидан “эзмалик”ни талаб қилади. Зеро, инсон умри дақиқаларда, сонияларда руҳида, онгида кечадиган фикрий, ҳиссий жараёнлар билан тўлиқ, шуларга ишонтира билиши, шуларни уқтира олиши ёзувчидан маҳорат талаб этадики, Тўхтамурод Рустамнинг ижодий изланишлари ана шундай мураккаб йўналишида дадил ҳаракатнинг намунаси.

Табиий, романи ўқиш жараёнида анъанавий романларга одатланган китобхон: “Бу қадар тафсилотларга берилишининг ҳолати борми?” деган фикрга келиши мумкин. “Ўта батафсиллик” қаҳрамон руҳини, кайфиятини табиий ва теран ёритиши учун керак. Одам боласи идрок, қалби тубида, сирдан қараганда кўзга ташланган оддий ва таниш эмас, уни биламан, дейиши юзаки ҳулоса.

Ёзувчи ўз қаҳрамонларининг ички сир-асрорларини кўрсатишида ҳали бизнинг насримиз учун янгилик бўлган руҳий-психологик тасвир услубини танлаган. Биз унинг қаҳрамонлари фикрий фаолиятини, муносабат-муомаласини, эҳтироси ва баҳосини муаллиф нуқти, гоҳида куюнчак, гоҳида истеҳзоли “аралашувлари”га уйғунлашиб кетган яхлит матида кузатамиз. Бу ҳам асарни “ҳазм” қилишида бироз қийинчилик тугдириши мумкин. Бироқ жаҳон адабиёти тажрибаларидан, хусусан, У. Фолкнер, Ж. Жойс сингари ёзувчилар насридан хабардор, умуман, мушоҳада юртишига лаяқатли ўқувчи учун “Капалаклар ўйини” романи яхшигина маънавий “озуқа”, дейиши мумкин.

Роман қаҳрамонларини жамлаб, бу - денгизни кўришни орзу қилган авлод, дейиши ўринли. Дарвоқе, асарнинг бир ўрнида шундай дейилган: “Унинг ҳам етти, ким билан, балки еттини аждоди денгизни кўрмай, лекин кўрмоқни орзу қилиб ўтгани тайин...”. Ёки бошқа бир ўринда қаҳрамон тилидан: “Бу ерда ўтириб, мен нуқул денгизнинг шовуллашини эшитаман”, дейилади. “Шамол”, “кема”, “денгиз” роман матнида кўп келади. Ва айни пайтда бошқа шаҳарлардаги вақтни кўрсатувчи соатлардан фарқ қилувчи “Бақаҳовуз вақти”га ҳам ургу берилади. Бу ердаги соат миллари “роппа-росса ўн олтиро қирқ тўртдан” жилмайди.

Рамзийликдан англашиладиган мазмун романдаги “майда” тафсилотлар сароблигига, бир маромдаги узундан озоқ жумлаларнинг узлуксизлигига мантқан зид: асарда роман жанрига хос юк бор. Бу - шахс эркинлигига, озоқликка интиланган, бироқ унга эришишининг йўлини тополмаган, ўзича ҳар турли ҳаракатини “исён”га менгаб, кераксиз “қаҳрамонлик”ларни кўрсатиб, кулгу бўлиб, аламда қоврилиб ўтган яқин ўтмишининг ёш авлоди. Романда биз асримизнинг 70-80-йилларида рўй берган воқеаларга, хусусан, афғон уруши, “ошкоралик” деб ном олган давр ҳодисаларига, гарчи улар асарда аниқ айтмас-да, гувоҳ бўламиз. Тоталитаризм даврининг биқик муҳити, қолаверса, ота-онасининг ноаҳиллиги, Тош тоға ва унинг қизи билан боғлиқ можаролар, носамимийлик, алдамчилик... буларнинг бари ўша замоннинг яқин, зерикарли турмуш тарзи бўлиб, роман бош қаҳрамони Бадал Армоннинг “Кетаман!.. Барибир бош олиб чиқиб кетаман!” деган қарорининг тағ-заминидан далолат бериб туради. Бадал Армон муомалада бўлган одамлар, уларнинг гап-сўзлари, арзимас иқир-чиқирларга ўралашиб ётишигани ва буларни мулоҳазакор қаҳрамон (гарчи ошкора эътироф этмас-да) юраги тубида ҳис этиши, ўзининг ҳам ана шу майда ташвишлар гирдобига тушиб бораётганидан сергак тортиб “Кетаман!” за тушгани - кўнгилда бир поғона юқори кўтарилишига - инсонлик мартабасида ўз ўрнини тайин этишига қарор қилаётганидан далолатдир...

Бадал Армоннинг: “Кетаман!.. Барибир бош олиб чиқиб кетаман!” деган қарорида шундай ўқтам ҳаракат тадориги бор. Мен қаҳрамоннинг ана шу - ўз-ўзига даъватида ёш истеъдодли адиб Тўхтамурод Рустамнинг бадиий ижоддаги журъати, насрининг энг йирик жанрида дадил қалам тебратиши, ўзининг муносиб сўзини айтишига чоғланаётгани тасодиф эмаслигини кўраман.

Аҳмад ОТАБОЙ



ИЗЛАГАНИМ, ТОПГАНИМ...

Дунёнинг моҳияти, мақсад-манзили - муҳаббатда

*Беша шерин гар забун қилсанг ишжоатдин эмас,
Нафс итин қилсанг забун - оламда йўқ сендек шужоь.*

Навоий

Тасаввуф тарбиясининг бош мавзуси - ИШҚ. Моддий эҳтиёжсизликнинг, маънавий эҳтиёжнинг улғайиш ишқи, ҳақиқий ишқ, маъжозий ишқ.

Ишқнинг моҳияти жуда кенг. Аҳмад Яссавий, Абдулҳолик Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд, Наҷмиддин Кубро, Навоий, Увайсий, Зебунисо каби шоирларни устоз билиб, уларнинг дунёқарашини имкон қадар ўрганиб, ишқ воситаси билангина ҳақиқатни, дунё, яшаш ва тириклик моҳиятини англаш мумкин, деган фикрга келдик. Ишқ - инсоннинг Яратувчига, эзгуликка бўлган муҳаббатидир. Биз маҳбуба ваҳдати вужуд, илоҳий бирлик, олам ташқи кўринишидан - оддий, ички моҳияти билан эса - илоҳий, деган тасаввурдамиз. Бу ўринда Увайсийнинг тасаввуфий ғоялар асосида ёзган ушбу шеъри ўринлидир:

*Менинг маҳбубим, эй дилбар, ўшш нам ичра ёстанмиши,
Тафаккур қилмагил, мазмун пайғом ичра ёстанмиши,
Нечунким, орзу қилмай йўлингдин журъа ичмакни,
Майи ваҳдат сенинг илгиндаги жом ичра ёстанмиши.*

Бу тасаввуфий ғоялар ичидаги май - ишқи илоҳий тимсоли. Майи ваҳдат - Илоҳ билан бирлашиш ишқи. Жом - бу дунё, борлик, жаҳон рамзи. Илоҳий бирликка ушбу фоний дунёни кечиб ўтиш, унинг яхши-ёмонига қаноат қилиш орқали эришиш мумкин.

Фарҳод, Мажнун, Зулайҳонинг ишқий тарихи бизга маълум. Ҳар бир қаҳрамоннинг ўзигагина хос саргузашти, изтироби, интилошлари, мезонлари ва меъёрлари бор. Ушбу тимсолларнинг ишқий саргузашти турли воқеалар асосида қурилган бўлса-да, уларнинг мақсади, интиланган, сиғинган, покиза мўъжизалари битта. У ягона маҳбуб - Илоҳ, илоҳий жамол эканлигини эътироф этиш жондир.

Тасаввуф таълимотига ихлос қўйган ҳар инсоннинг бошқа инсонлар кўнглини мусаффо кўриш иштиёқида ёнган дардчил юраги - дард эли билан ҳаммаслик, ҳамдардлик орзусидир.

Дард, дардманлик - камина илмий изланишларининг бош моҳияти. Мени маҳзун қиладиган, кўнглимни вайрон этадиган нарса бу - эътиқодсизлик, лоқайдлик, риёкорлик. Мени бутун умр кийнаган оғрик - ўткинчи оламнинг лаҳзалик фароғатларига алданган, қул бўлган дардсизлар.

Ўзимни енгиб ўтиш - олий мақом. Бу эса қаттиқ истироблар чекишга маҳкум йўлдирки, ҳаммага ҳам насиб этавермайдиган шарафли мартабага олиб чиқати.

Бу мартабага мушарраф бўлишнинг йўли эса яқин ягона - Ишқ йўлидир. Мен дунёнинг моҳиятини, мақсад-манзилни муҳаббатда кўраман.

Бу оламнинг ўткинчилигини, фонийлигини тушунагимиз. Ғўзаллигидан вужудимизни ҳайрат қоллаган кип-қизил атиргул бир неча соатдаёқ сўлади. Хусну жамолига маҳлиё этувчи хуриликнинг мафтункорлиги йиллар соясидаги кўланка ортида қолади. Шундай қунлар бўладики, бу дунёда бахт ва бахтсизлик-тушунчаларининг жуда нисбийлигидан, улар орасидаги масофа нақадар яқинлигидан ҳайратга тушасиз. Шунда кўнглингизга дунё тор келади. Бу оламнинг ғамгин, тушқун туйғуларидан бизни фақат муҳаббатгина қутқара олади.

Холбуки, биз ҳар қадамда мўъжизага дуч келамиз. Қаранг, табиатнинг ғўзал ва мўъжизавий неъматларидан бири анордир. Доналарининг бир текис терилгани, нафис пардага ўралгани ва бу сирли ғўзалликнинг анор пўсти ортида пинҳонийлигига эътибор беринг-а...

*Ул на гўмбаздир: эшиги, туйнугидин йўқ нишон,
Неча гулгунгўш қизлар манзил айлабдур макон.
Синдириб гўмбазни, қизлар холидин олсам хабар,
Юзларида парда тортиглиқ турарлар, бағри қон.*

Анор - фоний дунё тимсолларини ўзига мужасамлаштирган рамзий тимсол даражасига кўтарилди. Увайсий анорнинг ташқи кўринишини чеку чегарасиз ниллий гўмбаз бўлиб кўринувчи дунёга киёслайди.

Тасаввуф таълимотига гулгун рамз - қизил ранг, бағри қонлик - ҳижрон, айрилик. Қизлар, инсонлар - илоҳий жамол зухури, юзларидаги парда - солиқ ёки ошиқ билан яратувчи васли ўртасидаги тўсиқ, яъни фоний дунё тимсоли.

Демак, хулоса қилиб айтсак, ушбу тўртликда зоҳирий мазмундан ташқари, теран фалсафий, ботиний ғоя ҳам мужасамлашган.

Вужудий қафасдан чиқиб, лаҳзалик оламнинг барча тўсиқларини, моддий манфаату эҳтиёжларни енгиб ўтибгина ҳақиқий озодликка, руҳий эркинликка етиш мумкин. Анор сирини анлаганимиздек, дунё ва Мутлоқият моҳиятига, ҳақиқатга етамиз.

Тарикатнинг барча мақомларини, қонунларини ўқиш, ўрганиш мумкин, аммо ишқни ўқиш, ўрганиш мумкин эмас. Уни руҳиятда улғайтириш керак. У кўнглида туғилиб, униб ўсиши лозим.

Маънавияти юксак инсонлар билан Ватан келажаги порлоқ. Бизнинг вазифамиз эса аждодларимиз томонидан бунёд этилган маънавиятни теран англаш, руҳиятимизда унга нисбатан муҳаббат уйғотишдан иборат.

Қоражон ТОШМУРОДОВА,
Миллий Университет доценти

МУАММО САНЪАТИ

руқнни филология фанлари номзоди
Ваҳоб РАҲМОНОВ олиб боради

Биз яқин-яқинларгача адабиёт назарияси деганда Европа, колаверса рус адабиётшунослиги илмини назарда тутдик ва уни ўзбек адабиётига татбиқ этиб келдик. Холбуки, Шарк адабиёти назариясининг асосини “Саноеъ илми” - бадий санъатлар ташкил этади. Истиклол хақиқий миллий кадриятларга юз буришни тақозо этар экан, биз ҳам мумтоз адабиётимизнинг маънавий, лафзий ва хушжаранглилик сеҳргарлиги омилларини билишимиз, ўрганишимиз зарур. Бусиз биз ўзбек адабиётини тушуна олмаймиз, тўғри талқин қила олмаймиз, бадийят оламини кашф ҳам қила олмаймиз. Демакки, ўзбек мумтоз адабиётининг мумтозлигини хақиқий маънода идрок этолмаймиз.

Хофиз Шерозийнинг бир девон билан жаҳон шоирлари подшоҳи даражасига кўтарилишига икки илмий омил сабабчи бўлди: бир ёқдан поэтика мутахассислари Хофиз шеърини бадий оламини теран кашф этишга киришдилар; иккинчи томондан Хофиз ижодидаги тасаввуфий таъомилларни чуқур текшира олдилар. Чунончи Кишоварзий “Хофиз чи мегўяд?” (Хофиз нима демокчи?) номли икки жилдли китобда Хофиз девонидаги биринчи ва иккинчи ғазални таҳлил қилиб берган. Яъни Хофизнинг бир ғазали хақида биттадан йирик тадқиқот яратилган. Бизда-чи?

Навоий шундай бахтга қачон эришади?

Бунинг учун олимларимиз биринчи навбатда мумтоз бадийят санъатлари хақида яхши маълумотга эга бўлишлари лозим. Айни пайтда мақсад: байтларда дуч келадиган санъатга ишора қилиб қўя қолмай, ўша санъатнинг байт мазмуни таъсирчанлиги, бадий нафосоти учун нақадар хизмат қилаётганини кашф этиб бериш тақозо қилинади.

Бизнингча, бунинг учун саноеъ икки юзга яқин бўлган бадий санъатларни мукаммал билиш, колаверса, уларнинг чексиз имкониятларидан воқифлик ҳар қандай олим ва китобхон учун зарурдир.

Шундагина биз мумтоз шеърининг нечоғлик сеҳрли, жозибали санъат асари намунаси эканлигини идрок этамиз. Бадий санъатлар соҳасидаги мукаммал билимни олимгина Алишер Навоий асарлари бадийи ва таъсирчанлигини теран тадқиқ қилабилади, чуқур тушуна олади.

Мазкур билимга олимнинг тасаввуф атамалари луғатини билиши кўшилса мумтоз адабиётнинг чинакам ҳар томонлама кенг ва беқиёс теран тадқиқоти юзага келиши мумкин.

Ва ниҳоят: ҳозирги замонамизнинг энг иқтидорли шоирлари: Абдулла Орипов ва Эркин Воҳидовлар ижодидан чинакам баҳраманд бўлиш учун ҳам ўқувчи шеър санъатларидан хабардор бўлмоғи лозим. Колаверса, бугунги ва келажакдаги ўзбек шеърининг савияси ва таъсирчанлиги ҳам маълум маънода шоирнинг бадий санъатлардан воқифлигига боғлиқ бўлади.

Ана шу андишалар “Ёшлик” ойномаси таҳририятини журнал саҳифаларида “Мумтоз бадийят санъатлари” руқнни очиш хақидаги хулосага келтирди. Бу руқнни очишдан мақсад: мазкур санъатлар хақида ихчам луғат-маълумотномалар беришдир. Бу руқн материалларидан кенг жамоатчилик, хусусан, барча абитуриентлар, тил ва адабиёт ўқитувчилари, филолог талабалар, аспирантлар, олимлар, хаваскор ва профессионал шоирлар баҳраманд бўлишлари назарда тутилади.

ТАҲРИРИЯТ

Муаммо истилоҳи “аъмо; кўр, сўқир” сўздан ясалган бўлиб, кўр қилинган, кўринмайдиган маъноларини ифодалайди. Муаммо асосан фардда - бир байтда ёзилиб, унда бирор кишининг исми шарифи ёки жой номи яширинган бўлади.

Адабий жумбоқ бўлган муаммони ечиш усули беҳад хилма-хилдир. Муаммо хилини унинг шарти белгилайди. Гоҳ бирор сўзни тесқари ўқиш керак бўлади; гоҳ ишора қилинган ҳарфлардан бир нечаси олиб ташлангач, яширинган исм топилади; гоҳ ишора

қилинган сўзнинг араб тилидаги маънодошини топишга тўғри келади; гоҳ бир сўз ёнига (олдида ёки орқасидан) иккинчи сўзни тесқари келтириб қўйиш талаб қилинади ва ҳоказо.

Муаммонинг айрим навларига намуналар келтирамиз.

биринчиси: сўзни тескари ўқиш талаби асосига қурилган муаммо. Мавлоно Огаҳийдан:

*Ерим аспин сўрасангиз
озурдамен,*

*Бергиси акси калом ондин
нишон.*

Муаммони ечиш шarti: **калом** сўзининг акси - тескарисидир. "Калом" тескари ёзилса: "Молак" - жой номи чиқади.

Иккинчи нави: Алишер Навоийнинг кўйидаги муаммосида ишора қилинган ҳарфлар "Мажлис" сўзидан олиб ташланса, "Мухсин" сўзи ҳосил бўлади:

*Мажлисида шайх бу кеча кўп
шайн бошлади,
Синдирди шамъу, нуқлни
хавз ичра тошлади.*

Мазмуни: Базмда бу кеча шайх кўп ёмон хатти-ҳаракатлар қилди: шамни синдирди, газакни ҳовузга отди.

Эски ёзувда "Мажлис" сўзини ёзамиз. Шартга кўра, шайх синдирган шам (лом - л ҳарфи)ни олиб ташлаймиз.

"нуқл" - газак (ширинлик ёки мева) матнда нуқтага тўғри келади. "Мажлис"даги "ж" остидаги нуқтани оламизда, сўздан ҳовузга ўхшаган ҳарфни излаймиз ва "с" (син)нинг "ҳовуз"ига қўямиз. Мана: **Мухсин** сўзи ҳосил бўлди!

Учинчи хили: Мавлоно Огаҳийнинг:

Банда белида бор бир гавҳар,

Икки қил ани, эй карампарвар!

муаммосини ечиш учун "банда" (қул) сўзининг арабча маънодошини излаймиз. Шоир Абдулла Орипов бизга кўмак-

ка келади:

Қулдур демангиз, гарчи номи.

Абдулла эрурман,

Расул ҳам эмас, йўқ хали

унвон, ёзажакман!

Аввало, ҳозир Абдулла Ориповда энг улуг унвон бор. Сўнгра, муаммога келсак, Абдулла сўзи "абд" (қул) ва "оллох" сўзлари бирикувидан: оллоҳнинг қули тарзидаясалган. Демак, **банданинг** маънодоши "**абд**" экан. Дарҳақиқат бу сўзнинг арабча - эски ёзувдаги ифодасида битта нуқта (бир гавҳар) бор. Муаммо шартига кўра, ўша "абд" сўзидаги бир нуқта ёнига яна бир нуқта (гавҳар) қўямиз. Кўрибсизки, **Ийд** сўзи ҳосил бўлиб, ҳайит қилиб турибмизда...

Тўртинчи нави: Шоир Комил Хоразмийнинг "Хисрав" исмига тузган муаммоси талабига кўра: "шўх" сўзини қаддини (оёғини) "сарв" бошига қўйиш керак. Оёқ дейилганда назарда тутилган сўз: тескари ёзилади:

*Қадаминг сарв бошига
кўюбон,*

*Айлагил они сарфароз, эй
шўх.*

Араб ёзувида "шўх"ни "хуш" қилиб, "сарв" олдига ёзсак, "Хисрав" тарзида ўқилади.

Бешинчи нави: муаммо шартига кўра бирор сўзга бошқа иккинчи сўзнинг бир қисми олиб қўшилади. Комил Хоразмийнинг "Камол" исмига ёзган муаммосини кўрайлик:

*Киши ўз тенгининг агар бўлса
кам,*

Етишур анга бениҳоят

алам.

"бениҳоят алам" - сўнгсиз "алам"дир. Эски ёзувдаги "алам"дан сўнги "м" ҳарфини олиб ташласак "ол" сўзи қолади. Уни "Кам"га қўшсак, Камол исми ҳосил бўлади.

Олтинчи нави: шоир байтдаги ишорали сўзлардан бирор ҳарф камайтириб, муаммони ҳал этиш мумкинлигини кўрсатади. Заҳириддин Мухаммад Бобурдан "ИБРОҲИМ" исми яширинган муаммо:

*Неча отини эшитгач, ох
уриб ўздин кетай,
Оқибат бош борғусидир,
Бобур, оҳимдин нетай.*

Эски ёзувда "**Бобур оҳим**" сўзларининг биринчи бош ҳарфи олиб ташланса: "Иброҳим" сўзи ҳосил бўлади.

Еттинчи нави: матнда берилган ишорали сўздан икки ҳарфни олиб ташлаб муаммони ҳал этиш усулига мисол. Бобурдан:

*Хулқунгни рост қилгил
хар сориғаки борсанг,
Аҳсант! - дер бори эл гар
яхши от чикорсанг.*

Муаммо шarti биллиниб турипти: "Аҳсант" сўзини эски ёзувда ёзиб, (алиф) "о" ва "т" - **от** қисмини олиб ташласак, "Аҳсант"дан "Ҳасан" сўзи қоладики, бу муаммо жавобидир.

Мисоллардан кўриниб туриптики, муаммо усули кўпроқ эски ўзбек ёзувида мосдир. Кирил алифбоси муаммо учун ноқулайдир.

Муаммо нафақат ёшлар учун идрок машқи сабоғи, айни пайтда катталар учун ҳам илм ва истеъдод синовини вазифасини ўтаган машғулотиб санъат бўлган.



АСЛ ИНСОН

Кадрли журналхон!

Файбуллох ас-Салом ўзбек таржимашунослик мактаби яратилишига асос солган йирик аллома эдилар. Шафқатсиз ўлим у кишини орамиздан олиб кетди. Домладан халкимизга, илм-адабиёт аҳлига кўплаб илмий-бадий китоблар ёдгорлик бўлиб қолди. Домламизнинг вафотларидан сал бурун журналимизга ўз кўллари билан олиб келган сўнги ишларидан бири - ўзининг 70 ёшини қаршилаётган кадрдон дўсти, мохир таржимон Асил Рашидовнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида адабиётшунос Сайди Умиров билан қилган баҳс-суҳбати бўлди.

Биз Оллоҳдан устознинг охиротини обод, жойларини жаннатдан қилишини тилаган ҳолда ушбу суҳбатдош бир парчани Сизнинг эътиборингизга ҳавола этаётимиз.

ТАҲРИРИЯТ

Файбуллох ас-Салом (Ф.С.) - Раҳматлик дадам мулла Тожи ака баъзан бирон баттол одам ҳақида гапиргудек бўлсалар, кўпам эзмаланиб ўтирмасдан, ноасил деб кўярдилар. “Таш-хис”ни қаранг: но-а-сил! Шу-шу, маъсум болалик хотиротимда ҳалиги биргина луқма энг разил ва пасткаш кимсани ан-глатадиган бўлиб қолди. Кейинчалик ҳаётимда жуда кўплаб Асл ва ноасил кишиларга дуч келдим. Яхшилардан беҳисоб ва беадад яхшиликлар кўрдим. Айтиб адо қилолмайман. Ғанимларим ҳам армонда қолишмади. Мендан “домангир” бўладиган жойлари йўқ.

Сайди Умр (С.У.): - Бугун баҳс қалбингизда яқин инсонлардан бири: ўзининг етмиш ёшини қаршилаётган кадрдон дўстингиз ва биродарингиз Асил Рашидов ҳақида.

Ф.С.: - Ҳа, бу мен учун ҳам байрам, ҳам ғалаба. “Дунёда дўст орттирмаган одам ўз-ўзига душман”, дейди гуржилар. Асилжон билан икковимиз шаффоф, меҳр-оқибатли мураккаб ва оғир дўстлигимизни, ёмон кўзлардан асраб, қирқ йил мобайнида ўзимиз билан бирга олиб ўтдик...

С.У.: - Негаки, бу дўстликка раҳматлик Шароф Рашидовнинг ўзлари фатво берган эдилар-да. Шундайми?

Ф.С.: - 1959 йил декабрида ўзбекча-русча катта луғат чоп этилди. Шароф ака укасига: “Асилвой, бу луғат босилиб чиқиши ўзбек маданияти учун катта воқеа бўлди. Академияга бориб, бирон билагон тилчи билан гаплашгин. Ана шу луғат ҳақида яхши бир нарса ёзинлар”, дебдилар. Илмий раҳбарим Олим Усмон бизни таништириб қўйдилар. Биргалашиб катта бир тақриз ёздик. Дўсту кадрдончилигимиз шундан бошланди. Кейинчалик луғат устида қомус (энциклопедия), қомус устига таржима қўшилиб, илмий ва ижодий ҳамкорлигимиз майдони кенгайиб кетди...

С.У.: - Эшитувдим. Чингиз Айтматовнинг мароқ-

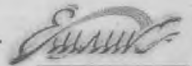


ли “Жамила” қиссасини ўқиган академгимиз Воҳид Зоҳидов шогирди Асил акага: “Бу ажойиб асарни Сиз ўзбекчага таржима қилинг”, деб маслаҳат берган эканлар.

Ф.С.: - Кўпчилик билмаган бир сирни айтайин. Менинг назаримда ва мен учун дўстим қанчалик адабиётшунос олим бўлса, ундан ўн, юз баробар зиёд таржимонга айланди.

С.У.: - Худди тақдирнинг ўзи Сизларни бир-бирингизга инъом этгандай. Сиз таржима назариячиси, ул киши таржимон. Амалиёт билан назария қўшилган. Бунинг устига, ёмон одамга ёмон одам қўшилса, дунё бузилади. Яхшига яхши бақамти келса, олам чароғон...

Ф.С.: - Ёмонлик, ҳасад, ғаддорликнинг бети қурсин. Аммо эзгулик ҳусусида айтмасам бўлмайдиган гапларим бор. Кейинроқ тўхталаман... Асилжон таржима оламига боши билан шўнғиб кетди. Ўнгида ҳам, тушида ҳам Чингизни, асарларининг қахрамонлари: Саида, Дониёр, Асал, Жонтой, Илёс, Алибек, Самад, Тўлғаной, Алиман, Танабой, Жўра, Эдигей, Қазангап, Абутолиб, Зарифа, Найман она, Жўломон, Раймали оға, Бегимойларни “кўрадиган”, улар билан “суҳбатлашадиган” бўлиб қолди...



С.У.: - Китмирона бир савол берсам майлими?

Ғ.С.: - Кўзингиздан сезиб турибман. Айтинг.

С.У.: - Сиз таърифлаётган давр: олтмишинчи, етмишинчи, саксонинчи йиллар турғунлик муҳити, мустабид тузум, маънавий инқироз ва чиришнинг энг гуллаган даври эди. Чингиз Айтматов “социалистик реализм” адабиётининг энг кўзга кўринган намоёндаларидан, шўролар даврининг “шаклан миллий, мазмуан социалистик” адабиётининг “суянган тоғ”ларидан бири саналарди. Шундай эмасми?

Ғ.С.: - Шаклан - шундай. Мазмуан - ундай эмас. У ҳам “совет ёзувчиси” эди. Бирок, ўзининг интихўйи шафқатсизларча ҳаққоният билан ўша мангуликка даъвогар, аслида чириб битган яккахоқимликка даъвогар тоталитар тузумни маънавий-ғоявий тарафдан ичдан емирган забардаст сўз устаси.

Очигини айтиб қўя қолай. Ўша даврда энг журъатли ўзбек истеъдод соҳибби ҳам у илгари сурган ғояни унингчалик маҳорат билан кўтариб чиқа олмасди. Кўкларга кўтариб мақталган “энг илғор” рус адабиётида ҳам Чингизнинг “юки”ни кўтара оладиган бошқа бир адибни топиш қийин. Бас, таржима йўли билан биз ўзимиз айта олмайдиган дард-ҳасратларимиз, ғам-андуҳларимизни Чингиз Айтматов тилидан баралла айтдик. Тўғри; Чингиз қизил мустабидлик замонида яшади. Ўз ижодида тоталитар тузумни инкор этди. Истиклол даврининг буюк ёзувчиси, бизнинг замондошимиз бўлиб қолди. Шу маънода унинг биронта асари ҳам эскиргани йўқ. Ўтмиш фожиаларини англаб етишни истаган ҳар бир ёш китобхон бугун ҳам унинг ижодига бемалоҳ мурожаат этиши мумкин.

С.У.: - Кўп айтгансиз: “Таржиманинг қора нони ни ейиш ҳар кимга ҳам насиб этавермайди” деб. Ҳа, бадиий ижоднинг бу соҳасига ўзини бағишлаган инсон қанчалар саховатпеша фидойи бўлиши керак экан. Бунинг устига Чингиз Айтматовдай улкан адибнинг ҳар бир асари ўзича бир жумбоқ.

Ғ.С.: - Яшанг. Чингизнинг ҳар бир янги асарини таржима қилганида, Асил Рашидов: “Бу охиригиси. Бошқа таржима қилмайман. Менинг ёзувчидан “қарзим” қолмади. Ўзиям роса “айниди”. Олдин услуби анча содда эди. Китобдан-китобга тобора мураккаблашиб, чуқурлашиб бораётгани. Фалсафа чунонам теранлашдики... Фикр ва маънонинг таг-тагига етиб боргунингча ўпқонга тушиб кетасан одам... Э бас-е!” деб нолигани-нолиган. Ҳақиқатан ҳам, олайлик, “Жамила” билан “Сомон йўли”, “Биринчи муаллим” ёки “Оқ кема” билан “Денгиз ёқалаб чопаетган олапар”, ё бўлмаса “Асрга татиғулик кун” рўмонининг салмоғи, услубий-руҳий табиати ҳечам бир хил эмас.

Унинг образ ва персонажлари: Мўминтой, Бола, Она Буғулар; Акбар ва Тошчайнар (бўрилар); Найман она, Жўламон, Исо масих, Гурам Жўхадзе... Адабий-худудий жуғрофияси: кураи Замин, Само, Сув, Чўлу, Сахрою, Тоғлар... Нега буларни санаяпман? Сабаби, шуларнинг барчаси адибнинг қаламига олинган кум заррасидан тортиб то коинотнинг силсабил катраларигача таржимоннинг ҳам тахаййулот оламидан сизиб ўтмоғи даркор. Агар бадиий сифим тор

келиб қолса, таржимада муаллиф ўз киёфаси ва адабий салоҳиятидан маҳрум бўлади...

С.У.: - Ана шу масъулиятни Асил Рашидов тўла маънода ҳис эта олдимми?

Ғ.С.: - Мен адибни беш тилда: қирғиз, рус, турк, татар, туркман тилларига қилинган таржималарда ўқиганман. Айта оламанки, Асил Рашидов билан Иброҳим Ғафуровнинг ишлари туркиёна таржималар орасида алоҳида чарақлаб ажралиб туради.

С.У.: - ...Мен юқорида бошлаган асосий мавзуимизни давом эттирмоқчиман. Дўстлик инсон учун улуғ неъмат. Агар одамлар орасида шундай туйғу бўлмаганида, ҳаёт жуда зерикарли ва бемаъни нарсага айланиб қолган бўларди.

Ғ.С.: - Қадимги римликларда: дўсти йўқ одами ўлдирилган, деган ақида бор эди.

С.У.: - 2000 йилда Асил ака билан Худони ўртага қўйиб дўст тутинганларингизга 40 йил тўларкан. 40 йиллик дўстлик “захира”сига эга бўлган инсон сифатида Сиз, эслашга арзигулик нималарни айтган бўлардингиз?

Ғ.С.: - Баъзи бир гапларни, майли, айтсам айта қолай. Аввало, ҳар иккалаимиз ўз дўстлигимизни ниҳоятда асраб авайлаганмиз. Ҳеч қандай ғаламис куч иттифоқимизга раҳна сололмаган. Дўстлик нима? Бу шунчаки таниш-билишчилик, ошначилик, улфатчилик эмас. Тепангда куёш чарақлаб турганида атрофинини ҳар хил дўстлар, садоқатдан қасам ичган одамлар қуршаб ётади...

У одам ажратмади. Кишиларни турфа “хил” ва “тур”ларга бўлмади. Эшиги доим ланг очик, ўзи ниҳоятда дастурхондор. Ажабким, умр бўйи пиёда кезди. Машина, мол-давлат, зар-зевар, данғиллама ҳовли-ҳарам кетидан қувмади. Топганини ёр-дўстлари билан баҳам кўрди, насиб этмаганига қаноат қилди. Тамаъгир бўлмади. Покиза номини булғамди.

Шароф ака Асилжонни “алоҳида” яхши кўради ва биларди бундай дарвешона феъл-атвор билан укасига бу мураккаб ҳаётда яшашлик қийин бўлишини. Шунинг учун бўлса керак, умрининг сўнгги фаслида, бир гал учрашувимиз чоғида, жуда нозик ишора билан, ишонч ва чин, самимий матлаб юзасидан уни менга васият қилиб “топширган” эди.

“Эй ҳазрати боқарам инсон. Мана етмиш ёшни ҳам кучибсиз. Мен қирқ йиллик содиқ биродарингиз ҳам ортингиздан изма-из таъкиб этиб келаётиман. Худо умр берса, сал фурсатда - икки йилдан сўнг маррага етиб бораман... Товонимиздан ўт чакнаган елдириш йиллар тутқич бермай, ёнгинамиздан “ғув” этиб ўтиб кетди. Эсизки, икковимизнинг ҳам кексалик чоғимиз аянчли, таҳликали бўлди. Келинг, иймонимизни бағримизга маҳкам босиб, қолган умримизни ҳам бус-бутун рўшноликка, эзгу орзу-умидларга, одамларнинг ўз бахтларини ихтиро этишларига, Ватан мустақиллиги ва равнақи бахшида этайлик”, дегим келади.

**ЭЛИМ ДЕБ, ЮРТИМ ДЕБ
ЁНИБ ЯШАШ КЕРАК!****Муассислар:**

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси,
Ўзбекистон Республикаси ёшларининг
"Камолот" жамғармаси

Жамоатчилик кенгаши раиси:

Абдулла ОРИПОВ

Жамоатчилик кенгаши:

Алланазар АБДИЕВ

Ўрол АБИЛОВ

Абулқосим МАМАРАСУЛОВ

Низомиддин МАҲМУДОВ

Нурмат ОТАБЕКОВ

Аҳмад ОТАБОЕВ

Йўлдош СУЛАЙМОН

Аҳмад УСМОНОВ

ШУКРУЛЛО

Фармон ХУДОЙБЕРДИЕВ

Қаҳрамон ҚУРОНБОЕВ

Бош муҳаррир:

Абдуқаюм ЙЎЛДОШЕВ

Масъул котиб:

Акбарали МАМАСОЛИЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Ҳотам АБДУРАИМОВ

Одил ЁҚУБОВ

Абдул Ғани ЖУМА

Абдусайд КЎЧИМОВ

Тўхтамурод РУСТАМ

Вафо ФАЙЗУЛЛО

Йўлдош ЭШБЕК

Муҳаммад ЮСУФ

Собир ЎНАР

Ғаффор ҲОТАМОВ

Шодикул ҲАМРОЕВ

Луқмон БЎРИХОН

Ёшларнинг адабий-ижтимоий журнали
1982 йилдан чиқа бошлаган

Ушбу сон "Ёшлик" журнали таҳририяти-
нинг компьютер марказида саҳифаланди.

Саҳифаловчи:

Соодат ТЎЛАГАНОВА

© "Ёшлик" № 2 (172) 2000 й

Муқоламизда:

1-, 2-, 4-бетлар. Юнон-рим кураши бўйича
IV Халқаро Ўзбекистон Республикаси
мустақиллиги кубоги мусобақаларидан
лавҳалар.

3-бет. Моҳир таржимон, адабиётшунос олим
Асил РАШИДОВ (46-бетдаги «Асл инсон»
мақоласига қаранг)

(А. Жумаев фотолари)

НАВОИЙХОНЛИКАлишер НАЗАР. ЭҲТИЁЖ **1****ХУКУҚИЙ ОНГ**Гулчеҳра МАТКАРИМОВА. Инсон азиз **9****НАСР**Исажон СУЛТОН. Қайдасан, жаннат...
Ҳикоялар **3**Ҳабибулла ЗАЙНИДДИН. Алангали лаҳзалар.
Ҳисса **12**Тўхтамурод РУСТАМ. Галалаклар ўйини.
Роман **27****НАЗМ**Фарҳод АРЗИЕВ. Сен маҳбуб кўзларда
икки томчи ёш.. **2**Дилшод РАЖАБ. Қишлоқ туни **11**Маруса ҲОСИЛОВА. Атиргуллар сеҳрли **26**Муродхон НИЁЗХОНИЙ. Ҳижрон **26****КЎНГИЛ МАНЗАРЛАРИ**Қоражон ТОШМУРОДОВА. Излаганим,
топганим... **43****МУМТОЗ БАДИИЯТ САНЪАТЛАРИ**Ваҳоб РАҲМОНОВ. Муаммо санъати **44****УСТОЗЛАР**Ғайбуллоҳ ас-Салом, Сайди Умр.
Асл инсон **46**

Манзилмиз: 700000, Тошкент, Жавоҳарлаъл
Неру, 1-уй Телефон: 133-40-83

Босишга 10.03.2000 йилда рухсат берилди.
Қоғоз формати 60x84 1/8. Шартли босма
тобоғи 12,2. Нашриёт ҳисоб тобоғи 12,0
Буюртма №

Журналдан кўчириб босилганда «Ёшлик»дан
олинди» деб изоҳланиши шарт.

"Янги аср авлоди" нашриёти. Тошкент,
Қатортол кўчаси, 60-уй.